TOPLUMSAL
Tarih
221
MAYIS
2012

İran'da Urartu yerleşmeleri
Bülent Genç

Eskiçağ tarih yazıcılığında değişen paradigma
Geç Antikçağ'ın doğuşu

Kutlu Akalın, Elif Keser-Kayaalp, Mustafa Sayar, Oğuz Tekin ve Turhan Kaçar (Dosya editörü) yazdı.
sayfa 47-83

Teknoloji ve mühendislik bilimlerinin kavramsal tarihi üzerine-3
Beno Kuryel

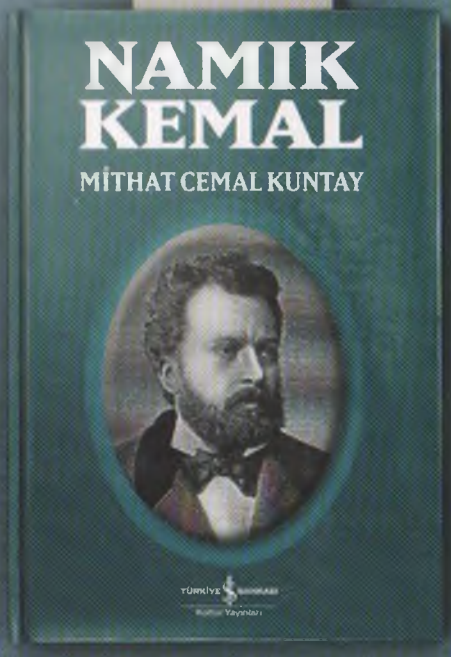
18. yy'dan bir sahtekarlık
Değirmencinin kızı ve Adana valisinin karısı
Işık Tamdoğan

19. yy'da Antalya'da siyah köleler
İbradı'da "Arapastık Kestanesi"
Evran Dayar

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 7,50 TL (KDV Dahil) | ISSN 1300 7925

YAKIN TARİHTEN TEMEL KAYNAKLAR VE BELGELER DİZİSİ DEVAM EDİYOR.

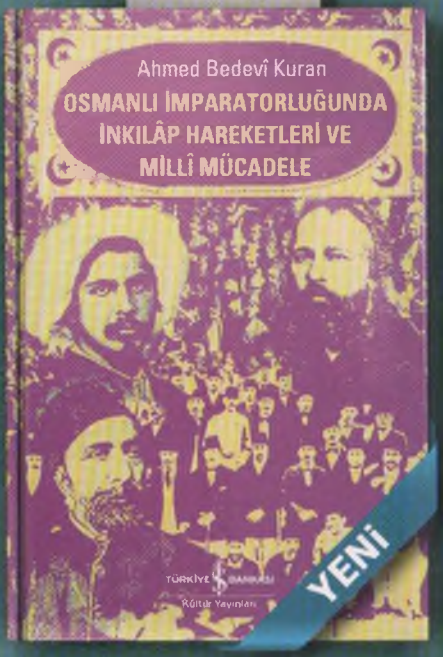
2250 s. | 120 TL

685 s. | 28 TL

936 s. | 45 TL

Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele

Yakın tarihimize dair önemli kaynakların tıpkıbasımlarından oluşan dizi, Mithat Cemal Kuntay'ın *Namık Kemal* ve Tayyib Gökbilgin'in *Milli Mücadele Başlarken* kitaplarının ardından, Ahmed Bedevî Kuran'ın kapsamlı çalışmasıyla sürüyor. Çeltüt Matbaası'nda yapılan 1959 baskısının tıpkıbasımı olan ve Tanzimat'a hazırlıktan Meşrutiyet'e, Hürriyet'in İlanı'ndan Mütareke ve Milli Mücadele'ye uzanan can alıcı dönemi geniş bir belge külliyatına ve tanıklıklara dayanarak ele alan kitap, konusunda yapılan araştırmalarda vazgeçilmez bir kaynak olmayı sürdürüyor. Yazarın, "Demokratik temayüllerin yalnız Cumhuriyet rejimine münhasır olmadığı ve daha önceleri Garb kültürünü memlekete sokmak ve saltanat istibdadını yıkmak gayesiyle pek önemli gayretler sarf edildiğini ve bu uğurda bir hayli vatanperverlerin fazilet ibraziyle nefislerini ve hatta ailelerini fedadan çekinmediklerini" vurguladığı eser, yakın tarihimize ışık tutuyor.

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37
Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43
Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42
Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir**, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

iaf INTERNATIONAL APPAREL FEDERATION
Uluslararası Hazır Giyim Federasyonu

KONFEKSİYON MAKİNESİ 2012

23. Uluslararası Konfeksiyon Makineleri, Nakış Makineleri, Konfeksiyon Yan Sanayii ve Aksesuarları Fuarı

www.konfeksiyonmakinelerifuari.com

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Onaylı Fuar

31 Mayıs - 3 Haziran 2012

KOSGEB
ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği
Üye Kuruluş Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği
TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ
K-Q TSE-ISO-EN 9000
TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

221. SAYIMIZLA MERHABA,

221. sayımızın yarıya yakın kısmını "Geç Antikçağ'ın Doğuşu" dosyası kaplıyor. Turhan Kaçar'ın giriş yazısında belirttiği gibi dosya Türkçe tarihyazımında az bilinen Geç Antikçağ'la ilgili tartışmalar konusunda bir farkındalık yaratmayı amaçlıyor. Dosyaya, editör Turhan Kaçar kendi makalesinden başka Peter Brown ile 2011 yazında Princeton'dayken yaptığı bir söyleşiyle de katkıda bulunuyor. Söyleşide Geç Antikçağ'ı yeniden tanımlayan Peter Brown'ın bu döneme ilişkin görüşlerinden başka beslendiği kaynakları, eğitimini, içinde bulunduğu kurumları sorgulamasını, akademik tercihlerini ve akıl yürütme tarzını da izleyebiliyoruz. Peter Brown'ın Tarih Vakfı tarafından 2000 yılında yayınlanan "Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası" adlı kitabını yine Turhan Kaçar çevirmişti. Bu sayımızda üç sayıdır devam eden iki yazı dizisi son buluyor. Beno Kuryel Ocak 2012'de başladığı "Teknoloji ve Mühendislik Bilimlerinin Kavramsal Tarihi Üzerine" başlıklı yazılarına iki ay ara vermek zorunda kalmıştı, Mayıs sayımızda diziyi tamamladı. Son yazısında Kuryel, "teknolojik rasyonalite ve teknolojik aklın, insan yaşamının bütün alanlarında karar verme süreçlerine nüfuz ettiğine" dikkat çekerek teknolojik determinizm kavramını tartışmaya açıyor.
İbrahim Öztürkçü'nün kullandığı malzeme Tarih Vakfı Arşivi'nde bulunan İbrahim Alâeddin Gövsa ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın mektupları. İkilinin anlamak için yer yer lügat kullanmak zorunda kaldığımız Osmanlıca yazışmalarını Öztürkçü itina ile Latin harflerine çevirdi. Bu mektuplarda İnal ile Gövsa'nın yazdıkları kitaplarda yaptıkları hataları nasıl ince ve alaycı bir üslupla birbirlerinin önüne koyduklarını da görüyoruz. Öztürkçü yazısında Gövsa'nın iç içe halkalar şeklinde yazılmış mektubunu değerlendirirken "kültür dünyamızın dayandığı temellerin ne kadar zengin ve renkli" olduğunu vurguluyor; yazı dizisinin genelinde de İnal ve Gövsa'nın dâhil olduğu son dönem Osmanlı tarihçi kuşağını böyle sorgulamaksızın bir olumlama hali var. Bence, tersine bir tutumla kültür dünyamızın zenginliği ve derinliği için sorgulayıcı bir tutum almak şart. Yazıyı hazırlarken arkadaşım Harun Turgan'ın önerisiyle Murat Belge'nin *Tarihten Güncelliğe* (1983) kitabında yer alan "Feodal Bilgi Kavramı" yazısını da okudum. Bu yazının ilk hali 28 Mart 1980'de *Demokrat* gazetesinde çıkmış. Belge, içlerinde İbnülemin Mahmud Kemal'in de aralarında bulunduğu yaşlı bilginler kuşağının özellikle de tarih konusunda ne kadar çok şey bildiklerinden ama onların bilgi kavramı ile bugünkü kavramın farklı olduğunu; kapitalist toplumdaki bilim insanının kafasında "nominal" soyutlamalar taşıdığından, onları üretken biçimde kullanmaya baktığından söz ediyor. Belge "ideoloji-i hümayun"u paylaştığın ölçüde o ideolojinin arkasında olanları görmenin zorluğunu da vurguluyor. Bu kısacık yerde Belge'nin makalesini gerektiği gibi aktarmak zor, en iyisi aslını okumak.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 OSMANLI TOPLUMUNDA VE CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE CİNSELLİK
Faruk Ceylan

10 YENİKAPI'DA NEOLİTİK DÖNEMİN AYAK İZLERİ
Berkay Küçükbaşlar

14 ŞEVKET PAMUK TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME VE KURUMLAR, 1820-2010
Berkay Küçükbaşlar

18 18. YÜZYIL BAŞLARINDA BİR SAHTEKÂRLIK ÖYKÜSÜ
DEĞİRMENCİNİN KIZI VE ADANA VALİSİNİN KARISI
Işık Tamdoğan

26 İBRADI'DA "ARAPASTIK KESTANESİ"
Evren Dayar

34 TEKNOLOJİ VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN KAVRAMSAL TARİHİ ÜZERİNE-3
Beno Kuryel

40 MAHMUD KEMAL İNAL İLE İBRAHİM ALÂEDDİN GÖVSA'NIN MEKTUPLAŞMALARI
İbrahim Öztürkçü

47-83 DOSYA:
ESKİÇAĞ TARİH YAZICILIĞINDA DEĞİŞEN PARADİGMA:
GEÇ ANTİKÇAĞ'IN DOĞUŞU

48 GEÇ ANTİKÇAĞ'IN KISA SİYASİ TARİHİ
Turhan Kaçar

54 PETER BROWN İLE GEÇ ANTİKÇAĞ DÜNYASI ÜZERİNE
Söyleşi: Turhan Kaçar

64 BÜYÜK CONSTANTINUS
Oğuz Tekin

68 CONSTANTINOPOLIS'TE ŞEHİRLEŞME SÜRECİ (MS 284 — 565)
Mustafa H. Sayar

74 GEÇ ANTİK DÖNEM'DE KIRSALDA DEĞİŞİM
Elif Keser-Kayaalp

80 EFESLİ YUHANNA VE 4. YÜZYIL CONSTANTINOPOLIS'İNDE SÜRYANİ MİAFİZİTLER
Kutlu Akalın

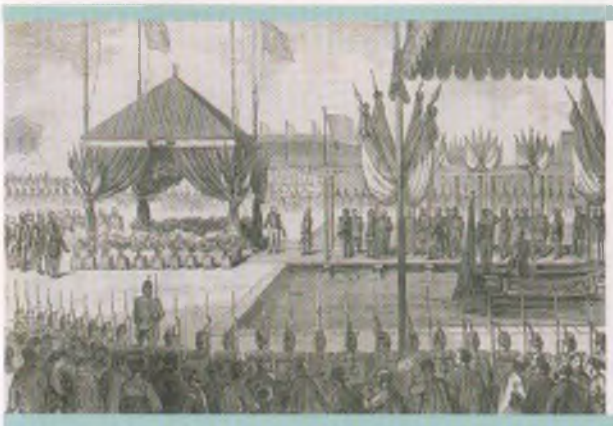
84 URARTU YERLEŞMESİ OLARAK BİLİNEN KUZEYBATI İRAN'DAN NOTLAR
DUCGAGİ, GUSHCHİ, KAZIMBAŞI, EVOĞLU
Bülent Genç

90 PROF. DR. HALİL SAHİLLİOĞLU ANISINA
Coşkun Çakır

"Açık Radyo" 94.9

FİKR-İ TAKİP: Açık Radyo 94.9 'da 3 dönemdir devam ettiğimiz Fikr-i Takip programına 35. yayın döneminde de devam edeceğiz. Yeni yayın döneminde programımızın hangi gün ve saatte yayınlanacağını bir sonraki sayıda duyuracağız. Ancak yeni dönemin ilk Fikr-i Takip'inde konuğumuz Sertan Batur. *Toplumsal Tarih*'in 152. sayısında yeralan yazısı "Muzaffer Şerif'inTürkiye Yılları" adlı yazısını konuşacağız.

Peri Efe-Ahmet Akşit

04 SULTAN ABDÜLAZİZ'İN PARİS SERGİSİ'Nİ ZİYARETİ

Edhem Eldem, L'Illustration dergisinin 6 Temmuz 1867 tarihli 1271 sayılı nüshasında Sultan Abdülaziz'in Paris ziyaretine ilişkin sunulanları paylaşıyor.

10 YENİKAPI'DA NEOLİTİK DÖNEMİN AYAK İZLERİ

Berkay Küçükbaşlar, Zeynep Kızıltan ile Yenikapı'da, Marmaray ve Metro inşaat alanlarında sürdürülen arkeolojik kazılarda bulunan Neolitik döneme tarihlenen ayak izleriyle ilgili bilgi aldı.

40 İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL-İBRAHİM ALÂEDDİN GÖVSA'NIN MEKTUPLAŞMALARI- III

İbrahim Öztürkçü, İbnülemin ve yakın dostu İbrahim Alâeddin'in mektuplarından yola çıkarak özel hayatlarına farklı bir pencereden bakmamıza imkân sağlıyor.

47-83 ESKİÇAĞ TARİH YAZICILIĞINDA DEĞİŞEN PARADİGMA: GEÇ ANTİKÇAĞ'IN DOĞUŞU

90 PROF. HALİL SAHİLLİOĞLU'NUN ARDINDAN

Coşkun Çakır, 15 Mart 2012 tarihinde aramızdan ayrılan Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden biri olan Halil Sahillioğlu'na ilişkin bir anma yazısı sunuyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 221, Mayıs 2012

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204
İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mayıs 2012

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
75,00 TL.

©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

SULTAN ABDÜLAZİZ'İN PARİS SERGİSİ'Nİ ZİYARETİ

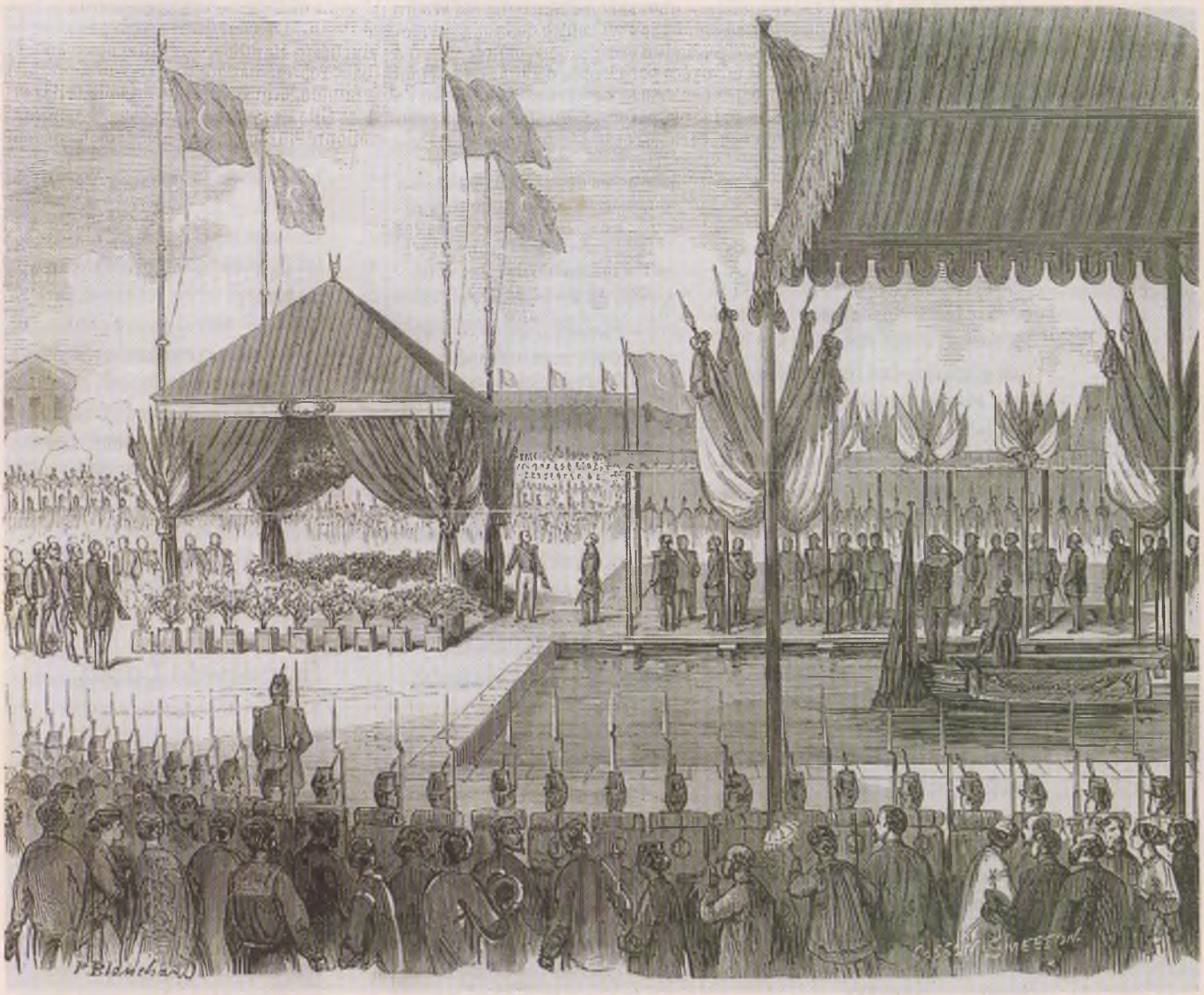

L'Illustration dergisinin 6 Temmuz 1867 tarihli 1271 sayılı nüshasında, Sultan Abdülaziz'in Paris'e varışına yer verilmişti. 1861'de Sultan Abdülmecid'in ölümüyle tahta çıkan kardeşi Sultan Abdülaziz'in (1830-1876) meşhur Avrupa seyahatinin ilk ayağı Fransa olmuştu. Fransa İmparatoru III. Napoléon'un kendisini Paris'te düzenlenecek olan 1867 Sergisi'nin açılışına davet etmesi üzerine kararlaştırılan bu seyahat, Abdülaziz'in *Sultaniye* vapur-ı hümayunuyla 21 Haziran 1867 tarihinde İstanbul'dan ayrılışıyla başlamıştır. Sefer dışında bir padişahın ülkesinden ayrılmasının ilk örneğini oluşturması açısından bu seyahat çok büyük simgesel önem taşımaktaydı ve bu nedenle Âli Paşa İstanbul'da ilk defa kullanılan "naib-i saltanat" sıfatıyla görevde bırakılmıştı. Padişah 29 Haziran günü Toulon'a varmış, oradan Marsilya'ya, oradan da ertesi gün vardığı Paris'e doğru hareket etmişti. Paris'te III. Napoléon tarafından karşılanan ve misafir edilen Abdülaziz, 1 Temmuz günü Paris Sergisi'nin açılış törenine katılmış, 11 Temmuz günü de Paris'ten İngiltere'ye doğru yola çıkmıştı. Kraliçe Victoria tarafından misafir edilen hükümdar, 23 Temmuz'a kadar Londra'da kalmış, 24 Temmuz günü ise Brüksel'de Kral II. Léopold'un konuğu olmuş, ertesi gün ise Koblenz'de Prusya Kralı I. Wilhelm tarafında karşılanmıştı. 27'sinde Viyana'ya gittiğinde ise İmparator Franz-Joseph tarafından karşılanmış ve 31 Temmuz'a kadar Avusturya'nın başkentinde kalmıştı. O gün dönüş yoluna koyulan padişah, Budapeşte, Vidin, Rusçuk ve Varna üzerinden seyahat ederek 7 Ağustos günü İstanbul'a varmıştı. Sultan Aziz'in gelişi, Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in 8 Haziran günü Budapeşte'de Macaristan tacını giymesi münasebetiyle düzenlenen törenlere ve bu esnada halka dağıtılan bahşişi konu eden derginin kapağında yer almıyor idiyse de halkın büyük ilgisini çeken önemli bir olay olarak aktarılmıştı. Makaleye eşlik eden resim, padişahın Fransa'nın Akdeniz donanmasının üssü konumundaki Toulon Limanı'na varışını tasvir ediyordu. Metin ise daha ayrıntılı bir şekilde bu törenlerin nasıl düzenlendiğini ve halkın bu "Binbir Gece Masalı" sultanına duyduğu ilgiyi aktarmaya çalışıyordu. Dergimizin muhtelif sayılarında başka safhalarına yer verdiğimiz Sultan Aziz'in seyahatiyle ilgili bu yazının tipik bir özelliği, bir taraftan hep "en Batılı nazır" şöhretine sahip olan Fuad Paşa'dan bol bol söz edilmesinin yanında, padişahın maiyyetindeki şehzadelerin isimlerinde görülen bariz hatalardır. Abdülhamid'i Abdül Ahmed yapan gazeteci, padişahın kendi oğlunun ismini ise Yusuf İzzeddin yerine Yusuf Ahmed olarak kaydetmekle kalmayıp, padişahın yeğeni olarak tanımlamaktaydı...

PADİŞAH PARİS'TE

Padişah Paris'te!... Bu iki kelime halkın hayal gücünü o derecede ateşledi ki Prusya Kralı[1] ile Rusya Çarı'nın[2] hatırası tamamen siliniverdi. II. Mehmed'in bir torununun inanılmaz macerası, bu yeni ziyaretçilerin din, âdet ve dil açısından gösterdikleri büyük farklılık, bu seyahati bir Binbir Gece Masalı'na dönüştürmeye yetiyor. Gerçekten de Sultan Abdülaziz, imparatorluğunun vahim durumuna ve hazinesinin sıkıntılarına rağmen, kâfirler ülkesine düzenlediği bu sefere güçlü atalarına tarihte atfedilen ihtişama benzer bir parlaklık vermek için elinden geleni yaptı.

Padişah hazretleri İstanbul'dan 21 Haziran günü ayrıldığında yanında

Toulon. 29 Haziran 1867 günü Sultan Abdülaziz'in Toulon'da karaya çıkması.

Bay Letuaire'in bir çiziminden.

veliaht Şehzade Mehmed Murad Efendi hazretleri,[3] iki yeğeni Abdül Ahmed Efendi[4] ile Yusuf Ahmed Efendi[5] ve aralarında Hariciye Nazırı Fuad Paşa'yı[6] saymadan edemeyeceğimiz devlet büyükleri, generaller, mabeynciler ve subaylardan oluşan parlak bir maiyyet bulunuyordu.

Fransız, İngiliz ve İtalyan gemilerinin eşlik ettiği Osmanlı filosu, 29 Haziran günü Toulon'a varmış, padişaha oradaki halk ve donanma tarafından çoktandır görülmemiş derecede büyük bir karşılama düzenlenmişti. Filoya katılan her bir gemiden yüz bir parelik dört salvo ateşlenmişti. Bunların ilki padişah limana girerken, ikincisi filonun saflarının arasından geçerken, üçüncüsü karaya çıkarken, dördüncüsü ise tersane dâhilinde bulunan *Inflexible* isimli gemi tarafından atılmıştı. Bu sıcak karşılamadan dolayı mutluluğu göze çarpan padişah, Fuad Paşa'dan Fransız yetkililere memnuniyetini iletmesini rica etti. Abdülaziz Fransızca bilmemektedir ve tercümana müracaat etme mecburiyeti görüşmelerinin genişlemesinin önünde önemli bir engel teşkil ediyor.

Kendisine Paris'te düzenlenen karşılama herhalde padişah hazretlerini çok sevindirmiştir. Gerçekten de halk kalabalığı bir hükümdarı karşılarken hiç bu kadar tezahüratta bulunmamıştı. Bu gürültülü törenlere sempatiden çok merak neden oluyorsa da, kendisinden önce Prusya Kralı ve Rusya Çarı için düzenlenen parlak toplantılar programının tekrarına şahit olan padişah için bu karşılama çok büyük iltifat niteliğinde. Bu şenlikleri sadece Meksika'dan gelen haberler iptal ettirmiştir.[7]

Abdülaziz hazretlerinin herhalde niyeti, bize İstanbul'daki hükümdar her ne kadar "hasta adam" olarak görülüyorsa da, halifenin hâlâ dünyada önemli bir rol oynadığını göstermekti. Kuran Avrupa'dan çekilmeye yüz tutuyor olabilir, ama Asya ve Afrika'da hâlâ baskın değil mi?

René du Merzer

DİPNOTLAR

1 Prusya Kralı I. Wilhelm (1797-1888).
2 Rusya Çarı II. Aleksandr (1818-1881).
3 Abdülmecid'in en büyük oğlu ve geleceğin Sultan V. Murad'ı (1840-1904).
4 Tabii ki burada kastedilen, Abdülmecid'ın ikinci oğlu ve geleceğin padişahı Abdülhamid Efendi'dir (1842-1918).
5 Bu yanlış ismin arkasında gizlenen, bizzat padişahın oğlu Yusuf İzzeddin Efendi'dir (1857-1916).
6 Keçecizade Mehmed Fuad Paşa (1814-1869).
7 Avusturya Arşidükü Ferdinand Maximilian Joseph (1832-1867), III. Napoléon'un siyasi oyunuyla I. Maximilien adıyla Meksika İmparatoru ilan edilmiş, fakat kısa zamanda cumhuriyetçilere yenilerek 15 Mayıs 1867'de tutuklanmış, 19 Haziran günü ise Benito Juárez'in emriyle idam edilmişti.

Otomobil kazaları

4 MAYIS 1912
İKDAM

Her günün gazetelerinde birer otomobil kazasına tesadüf etmek artık hemen hemen bir âdet-i yevmiye sırasına geçmeye başladı. Avrupa'nın faal ve cevval ahalisinin, insanları bunaltıcı amed ü şüdü arasında pek nadir tesadüf edilen böyle kazaların ihtiyacat-ı batâet-kâranesini evlad-ı âdemin ilk icat-gerdelerinden [icat edilenden] olan öküz arabalarıyla tesviyeye katlanan şehirler içinde tekerrürü cidden sebebi araştırılacak hadisattandır. Hudûs ve vukuunda bir keder husule getiren şeyler zinde memleketler içinde mucib-i intibah [uyanıklık] bir tesir hâsıl eder ve o tesir ile de o felaketlerin esbab ve müessiratı azalır ve adem-i tekerrürü temin edilmiş olur.

Gariptir, şarka mahsus bir halet-i ruhiye midir, nedir, zararlı şeylerin daire-i hasarı yalnız mutazarrır olanlara mahsus kalıyor. Mesela tramvaycıların kayıtsızlığı yüzünden ayağını, kolunu kaybetmiş bir biçare tazminat olarak ancak beş veya on lira alabilir. Ve aldığı bu on lira ile elsiz ve ayaksız eyyam-ı mütebakiye-i ömrünü geçindirmek zarureti altına giriyor.

Bir sene zarfında tramvay ve otomobillerin hânmânsûz [yakıcı] kazalarına maruz olanlar, kollarını, kafalarını parçalatanlar, evladını, babasını kaybedenlerle kumpanyaların bunlara tazminat olarak verdikleri mebaliğ karşılaştırılsa duçar-ı haşyet [korku] olmamak ve bu kazaların esbab-ı hakiyesinden en mühimini de sezinmemek kabil değildir.

Bitaraf bir nazarla bu kazaların esbabı araştırıldığı zaman görülür ki bunda mesuliyeti atf edecek muhtelif kısımlar vardır.

Bir kere dikkatsizliğinden dolayı kazayı îka edenler, saniyen yine dikkatsizliğinden dolayı ahali, salisen yine dikkatsizliğinden dolayı memurin-i mesuledir.

Evvela kumpanyalar Avrupa'da bulamadıkları müsâadâtın buradaki ibzalinden dolayı kendilerini hiçbir kayıt ile bağlamak lüzumunu hissetmiyorlar. Ahali ile suret-i daimede münasebette bulunan gerek münferit arabacı, kayıkçı gibi esnaf, gerek kumpanyalar hiçbir zaman hareketlerini istedikleri surette tanzime salahiyattar değillerdir. Bilfarz Avrupa'da bir köyde bir otomobilci, arabasına verdiği sürati şehir dâhilinde veremez. Bütün nigâh-ı ehemmiyet menafi-i umumiyeye matuftur. Avrupa'da bir otomobil bir kimsenin koluna çarpıp geçse derhal polis tevkif eder, numarasını alır ve zarar-dide olana kumpanya azîm teminat verir. Hâlbuki bizde, yukarıda da dediğimiz gibi duçar-ı zarar olandan başka mutazarrır olan kimse yoktur. Saniyen yirminci asır uyku asrı değildir. Sokakta gider iken göz kulak kesilmek lazımdır. Caddelerde otomobillerin, gökte tayyarelerin aktığı bir zamandayız. Kendimizi fennin ahkâmına uydurmak mecburiyetindeyiz. Sokaklarımız bize vâkıâ yürümeyi, intizam-ı hareketi unutturmuştur. Ancak biz bunu geniş yollarda da tatbik edemiyoruz. Mesela Yeni Köprü'ye bir bakalım. Ahalimiz bu Köprü'nün üstünde karmakarışık gidiyorlar. Avrupa'da böyle geniş köprülerden geçer iken gidenler ile gelenler bir ciheti takip etmezler. Onun için halk biri birine temas da etmez. Yarın öbürsü gün Köprü'den elektrikli tramvay geçecek, arabalar, otomobiller, otobüsler de ortadan koşacaklar. Artık ahalinin ortalık yerde işi yoktur. Yayalar, iki cihetteki yaya kaldırımlarından gitmeli veya gelmelidirler. Bu gibi intizam-ı harekâta dikkat etmeyi bilmez isek mutazarrır oluruz. Biz de bir parça kendimizi çekip çevirelim. Büyük şehirler ahalisine benzeyelim. Nihayet üçüncü mesuliyet, hükümet memurlarına racidir. Böyle kazaya sebebiyet verenler layık-ı vechile duçar-ı ceza edildikten maada bu gibi kazaların esbab-ı asliyesi tetkik edilmeli ve ona göre tedabir-i mânia ve lâzıme ifâ olunmalıdır. Mesela kazalar bir otomobilin çok süratli gitmesinde tevellüd ediyorsa sürat seyrini tayin edecek bir nizam yapılmalı, hülasa men'i-i tekrarı için icap eden tedabir ittihaz edilmelidir. Yoksa böyle giderse her memlekette vesait-i nakliye ve vesait-i nafıadan olan bu şeyler burada vesait-i tahribeden addedileceklerdir.

Otomobil işleyen Avrupa şehirlerinde şoförler, makinistler dikkatli bir imtihana tabidirler. Bu imtihan evvela kullanacakları makinelere aittir. Sonra belediye kanunlarına taalluk eder. Hangi sokakta ne kadar süratle gidileceği kanunen tayin edilmiştir.[....]

Bir otomobil geçtiği sokakta bu kaideye tebaiyyet etmez ise polis onu derhal cezaya çarpar. Bizde bir de çocukların otomobil kullandıklarını görüyoruz. Avrupa'da bu da caiz değildir. Hatta kadınlar kaza vukuunda ekseriya soğukkanlılığı elden bıraktıkları için onların otomobil idare etmelerine cevaz vermeyen yerler dahi çoktur. Belediyemiz muktezayat-ı medeniyenin bu gibilerini artık anlamalıdır.

İnsaniyete Davet

8 MAYIS 1912
İKDAM

Viyana'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne iânâtda bulunmak üzere insaniyetkârane bir teşebbüs icra edilmiştir. Noye Fraye Prese gazetesi balâdaki serlevha ile bu bâbda malumat-ı âtiyeyi veriyor:

Trablus'ta ifâ-yı vazife etmekte olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti menfaatine iane derc etmek üzere Viyana'da teşekkül eden heyet, Avusturya – Macaristan'ın en meşhur profesörlerinden, üdebâ ve meşâhir-i maliyyunundan ve sair zevat-ı kiramdan terekküp etmektedir. Viyana'nın en güzide sunûf-i ictimaiyesine mensup olan bu erbâb-ı vukuf tarafından bir beyanname tanzim ve imza edilerek neşrolunmuş, bütün Avusturyalılara hitab ile bu maksad-ı insaniyetkâraneye umumun icabeti talep edilmiştir.

Beyannamede, harbin, insaniyet esaslarına muhalif olduğu, Kuvâ-yı Osmaniye'nin muhabbet ve muhafaza-i vatan sevkiyle fedakârlıklarla harp ettiği, her ne kadar Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kudret-i maliyesi mucib-i memnuniyet ise de ihtiyacata daha kolaylıkla medar olabilmek için bezl-i iânât etmenin bir vazife-i insaniyetkârane olduğu zikr ve izah ediliyor.

Bu beyannameye mevzu-i imzalar meyanında Viyana Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin imzası da mevcuttur. İânât, Osmanlı Şehbenderhanesi'yle teşekkül eden heyetin ictima-gâhında ve Noye Fraye Prese gazetesi idarehanesinde kabul edilmektedir.

İzmir'deki İtalyanlar

13 MAYIS 1912
İKDAM

Alçak İtalyanların en ziyade bulundukları, para kazandıkları Memalik-i Osmaniye'den biri, belki birincisi İzmir şehridir. Bu namert herifler burada bu kadar servet ve sâmân sahibi oldukları, kendi memleketlerinde bulamayacakları refah ve saadet içinde yaşadıkları hâlde evvel ve âhir her daim biz Osmanlıların aleyhinde hareketten hâli kaldıkları yoktur. Hele bu muharebe zamanında hakkımızda daha dehşetli darbeler îka edecek düşüncelerde, planlarda bulundukları güneş kadar aşikâr bir hakikattir. Bunlar meyanında hususuyla buradaki İtalya tebaasının en müteneffiz [nüfuzlu] ve zengin olanları arasında öyle nankör alçaklar vardır ki her türlü akvâl, ef'âl ve evzâlarıyla [tavırlarıyla] daima Osmanlı hissiyat-ı necibesini rencide etmek, hakkımızda türlü türlü casusluklarda bulunmak onların esaslı planlarını teşkil etmektedir.
İşte hükümetimiz, İzmir'in bu kabil alçaklarından ve en meşhurlarından beşini ilk posta olarak Memalik-i Osmaniye haricine tard ve teb'îde kat'î surette karar vermiştir. Bunlardan başka şehrimizde mavnacılık, kayıkçılık ve sair bu türlü hizmetlerle iştigal edenler de "esir-i harp" sıfatıyla yakalanarak tevkif olunacaklardır. Dün otuz kadarı toplanmış, karantinada askeri hastahanesi karşısındaki karakolhanede hapsedilmişlerdir.

Osmanlı İstikrazı (Paris Journal) dan

18 MAYIS 1912
İKDAM 0083

Türkiye yüzde dört faizle Fransa'dan iki yüz elli milyon frank istikrazına muvafakat ediliyor. Bu havadis evvela matbuatta ve banka mahafilinde mevzû-i bahs olmuş ve dün (Deba) gazetesinde yazılan bir makale ile ilan edilmiştir. Acaba bu suretle efkâr-ı umumiyenin tetkiki mi arzu ediliyor? Bununla beraber Hükümet-i Osmaniye murahhasları ile başlarında Bank-ı Osmanî olduğu hâlde bir Fransız Heyet-i Maliyesi bu bâbda bir kontorato imza eylemişlerdir. Mezkûr kontorato mucibince Fransız Heyet-i Maliyesi 14 Nisan 1913 tarihine kadar yüzde dört faizle on milyon Osmanlı liralık bir istikraz akdini kabul ediyor.
Bu meblâğdan iki buçuk milyonu şimendifer inşasına ve mütebakisi bütçe açığını imlâya [kapatmaya] hizmet edecektir.
Kıymet-i ihraciye henüz tayin edilmemiş ise de 84 olacağı şüphesizdir. İstikraz Beyrut, Selanik,Trabzon, İzmir, Erzurum ve Halep vilayetlerinin gümrük rüsumuyla temin edilmiş olup rüsum-i mezkûre diğer istikrazata tahsis edilmemiştir.
Hakk-ı hıyâr mukavelenamesi, Hükümet-i Osmaniye ile Fransız Şimendiferler Şirketi arasında şimendifer istikrazı hakkında cereyan eden müzakeratın bir neticeye iktiran etmesini müteakip imza olunacaktır [...]

Sultanahmet Koşusu

18 MAYIS 1912
TANİN

Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti tarafından hâsılatı donanmaya ait olmak üzere bir koşu müsabakası tertip olunmuştu. Bu müsabaka dün Sultanahmet Meydanı'nda
icra edilmiştir.
Koşuya başlanmaksızın bi'l-müzayede Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti'ne mahsus sancak rekz edilmiş ve bir dua kıraat olunmuş, ba'dehû saat altı raddelerinde müsabaka başlamıştır.
İbtida köşklü (*) yarışları icra edilmiştir. Bunlardan İstanbul Kulesi köşklülerinden Başçavuş Tahir birinciliği kazanarak yüz, nefer Hafız Kadri ikinciliği kazanarak altmış kuruş almışlardır. Tulumbacı yarışında Dördüncü Daireliler birinciliği mengeneliler ikinciliği ihraz etmiştir. Fakat kıyafet ve takım itibarıyla Şehremaneti birinci, Kadırga ikinci gelmiştir. Şehremaneti tulumbacılarının kıyafeti hakikaten enzar-ı dikkati celbetmiştir. Bunlar kırmızı mintan, beyaz dizlik, başlarında kefiye iktisâ etmiş [kefiye giymiş] boyunlarında çaprazvari ipten örme merdiven taklidi, bellerinde tahtadan yapılmış itfaiye baltaları vardı. Tulumbaları da pek ziyade süslü idi.
Tulumbacılardan Dördüncü Daire, mengene, Şehremaneti aldıkları mükâfatın tamamını, Kadırgalılar da nısfını donanmaya terk eylemişleridir.

(*) Köşklü, yangın kulesinde oturup yangını gözleyen ve köşklere haber veren görevli.

Ekmekler ve Unlar

21 MAYIS 1912
TANİN 1137

Ekmeklerin bir zamandan beri hadd-i nizamiden dûn [eksik] olarak çıkmakta olduğu ve fırınlarda istimal edilen unların da münfesih ve ekle [yenilmeye] gayr-i salih [elverişsiz] bulunduğu Şehremaneti'nce edilen tahkikattan anlaşılmıştır. Filhakika İstanbul ve Galata cihetindeki fırınların ekserisi noksanü'l-vezin ekmek çıkarmakla beraber istimal edilen unların da ekle gayr-i salih olduğu ve Üsküdar cihetindeki fırınlardan çıkarılan ekmeklerde de ekseriyetle böcek ve saire zuhur ettiği vuku bulan şikâyat ve edilen tahkikattan anlaşılmakla icabatına tevessül edilmiş ve bu meyanda on iki çuval un müsadere olunmuştur. Alınan numuneler beray-ı tahlil Tıp Fakültesi'ne gönderilmiştir. Şimdiki hâlde noksanü'l-vezin ve ekle gayr-i salih ekmek çıkaran fırınlar tahkik edilerek tecziye olunacaklardır. Elyevm piyasada 5.000 çuval bu unlardan bulunmakta olduğu Şehremaneti'nce edilen tahkikattan anlaşılmıştır.

"TARİHTE CİNSELLİK" / OSMANLI TOPLUMUNDA VE CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNDE CİNSELLİK

Maltepe Üniversitesi, Sosyal ve Kültürel Çalışmalar Kulübü'nün katkılarıyla, 1 Mart 2012 tarihinde "Tarihte Cinsellik" başlıklı bir panel düzenlendi. Panelde Osmanlı Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına dair Didem Zeynep Havlioğlu, İrvin Cemil Schick, Başak Tuğ ve Ece Zerman tarafından dört farklı konu ele alındı.

FARUK CEYLAN

Moderatörlüğünü Maltepe Üniversitesi'nde öğrenci olan Faruk Ceylan'ın yaptığı panelin ilk konuşmacısı İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Didem Zeynep Havlioğlu'ydu. Havlioğlu'nun konuşma başlığı "Cinsiyetlendirilmiş Bir Alan Olarak Osmanlı Şiiri" idi. Konuşmasında öncelikle Osmanlı edebiyat tarihinin temel kaynaklarına göre Osmanlı şiirinin bir aşk söylemi olduğunu ve meclis kültürü çerçevesinde değerlendirilmesinin önemini vurguladı. Türü ya da işlevi ne olursa olsun Osmanlı şiiri, *âşık*/şairin *maşuk*/ sevgiliye olan duygularını, ayrılık acısını, ikisi arasına giren rakiplerini ve bütün bunların güzel bir bahçe, yani mecliste geçtiği bir hikâyeye dayandığını söyledi. Bütün Osmanlı şiirlerinin birbirine benzediğinin aslında bir yanılgı olduğu, bu yanılgının da, o dönem şiirlerinin bugün bizim modern kültürümüze uzak bir söylemi kullanmasından kaynaklandığını ekledi.

Konuşmasının devamında bahsettiği meclis kültürünü açıklamak için "meclis" kavramından bahsetti. Burada meclise modern öncesi hanedanlık kültürlerinde görülen, sanatın ve bilimin üretildiği bir mekân olma özelliği atfetti. Padişah ve paşaların meclisleri, dönemlerinin en iyi şairlerini ve sanatçılarını çevresinde toplayan bir meclismiş. Benzer bir şekilde, detayları hakkında az bilgi olmasına karşın valide sultan ve nüfuzlu kadınların da meclisleri olduğunun altını çizdi. Bunun, elimizde bulunan kaynakların hemen hemen tamamının erkekler tarafından yazılmasından kaynaklandığını dile getirdi. Meclis kültürünün cinsiyetleri ayırdığı varsayımından hareketle ve elimizde bulunan belgelere dayanarak Osmanlı şiirinin cinsiyetlendirilmiş bir alan olduğunu söyleyebiliriz diyerek konuşmasına neden bu başlığı verdiğini de açıklamış oldu.

Konuşmasının önemli bölümlerinden biri, bu alanda bir azınlığı temsil eden kadın şairlerden bahsederken, tezkirelerde (şair biyografilerinin toplandığı ansiklopedik eserler) üretilen 'müstehcen' dilin, onların ne kadar marjinal olduğunun göstergesi olduğundan bahsettiği bölümdü. Onların şiir gibi bir erkek alanında varlıkları, hem çoğunluğun otoritesinin altını çizdiğinden hem de sınırları aşmak anlamına geldiğinden bir tuhaflığı temsil ettiğini söyledi. Mihri Hatun (ö.1515?), Zübeyde Fıtnat Hanım (ö.1780?) ve Moralızade Leyla Hanım (d.1848)'ın tezkirelerde nasıl temsil edildiğine, onlar hakkında anlatılan hikâye, dedikodu ve fıkralarla konuşmasını sürdürdü. Sonuçta Osmanlı şiirinin cinsiyetlendirilmiş bir alan olduğunu, kadın şairlerin bu alandaki yerini araştırarak ortaya koymanın mümkün olduğunu belirtti.

İkinci konuşmacı İstanbul Şehir Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. İrvin Cemil Schick, "Osmanlı İstanbul'u Erotik Bir Şehir Miydi?" başlıklı sunumu gerçekleştirdi. Schick, sunumunun başında günümüzde çağdaş Türkiye ile Osmanlı geçmişi arasında aşılmaz bir duvar olduğu varsayımının âdet olduğunu söyledi. Muhafazakâr kesimin Osmanlı dönemini bir altın çağ olarak gördüğünü, günümüz Türkiye'sini ise Batı'yı taklit ederek yozlaşmış, değerlerini yitirmiş bir harabe olarak değerlendirdiğini ifade etti. Buna karşılık çağdaşlaşmacı kesimin de Osmanlı dönemini geri kafalı, baskıcı, değişen dünyaya ayak uyduramayan bir anakronizm olarak değerlendirip Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin çağ atladığı, medeniyete doğru adım atabildiği, özgürlükçü ve modern bir toplum hâline geldiğini öne sürdüğünü söyledi. Schick'in görüşü ikisinin de haksız olduğu yönündeydi; Osmanlı toplumuyla, çağdaş Türkiye'nin birçok açıdan birbirinden o kadar da farklı olmadıklarını iddia etti. Sunumu kapsamında da cinsellik konusunda bu durumun belirgin olduğunu vurgulayan Schick, muhafazakârlara göre Osmanlıların dini bütün ve perhizkâr olduğunu, çağdaş Türkiye'nin ise ahlâksızlığın kol gezdiği bir Sodom ve Gomore hâline gelmiştir. Çağdaşlaşmacılar için ise; Osmanlı döneminde insanların bastırıldığı, ezildiği, nihayet Cumhuriyet döneminde cinselliklerini serbestçe ifade edebildikleri ve sağlıklı bir cinsel hayata sahip olabildikleri düşünülmektedir. Schick'e göre yine aslında iki grup da haksızdır. Çünkü ne günümüz Türkiye'sinin cinsel açıdan o kadar ileri bir noktada olduğu ne de Osmanlıların sanıldığı kadar uslu oldukları söylenebilir.

İrvin Cemil Schick, sunumuna 10 Ağustos 1567 tarihinde, yani Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Sultan II. Selim zamanında verilen bir fermanla devam etti. Fermanda Pirî Çavuş isminde bir güvenlik görevlisine şöyle deniyor: "Her mahallenin eğer camidir eğer mesciddir varub dahi imam ve müezzinlerin ve mahallesinin halkın cem idüb (yani toplayıp) kemal-i dikkat ve ihtimam ile mahallelerinde eğer fahişeden ve eğer sair ehl-i fesad ve fesekadan her kim var ise sorub zuhûre getürüb fahişeleri halâs idüb (yani dışarı çıkarıp) arz idüb ve minba'd (bundan sonra) imamlara ve müezzinlere ve sairelere bir vechile tenbih ve te'kid eyleyesin ki asla mahallelerinde anın gibi fahişe avret oldukda gelüb haber virüb ele vireler... Emrim üzere her mahalleye varub ... zuhûr iden fahişeleri halâs idüb sonra ne mikdar fahişe halâs olursa ve her biri bu yerlü midir, akrabaları var mıdır, mufassal defter idüb ... bildiresin." Schick, böyle bir belgeye de iki şekilde bakılabileceğini söyledi. Bir tanesi, siyasal tercihinize göre, ya Osmanlı yönetiminin toplumsal ahlâka çok değer verdiğinin yahut da çok baskıcı olduğunun delili olarak... Baksanıza, 'fahişelerin toplanıp mahalleden sürülmesi söz konusu' klişesi ile yüzlerde gülümseme oluştururken, alternatif bir bakışın da şu olabileceğini: Meğer Osmanlılarda da fuhuş varmış, meğer onlar hiç de sandığımız gibi zemzemle yıkanmış değillermiş, diye yorumladı. Son olarak,

Konuşmacılar İrvin Cemil Schick, Ece Zerman, Başak Tuğ ve Didem Zeynep Havlioğlu.

gösterdiği minyatürlerle toplumsal yaşamın uğradığı bazı değişikliklerin nasıl gerçekleştiğini ve minyatürlerde sürekli bir "İstanbullulaşma"nın söz konusu olduğunu sundu.

Program üçüncü konuşmacıyla, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Başak Tuğ'un "Osmanlı Dönemi, 18. Yüzyılda Cinsel Suç ve Denetim" başlıklı çalışmasıyla devam etti. Devlet yetkisinin, cinsel suçların cezalandırılması konusunda Osmanlı'da baştan beri gayet etkin bir biçimde işlediğini söyledi. Leslie Peirce'ın gösterdiği gibi, kanunnameler yoluyla 16. yüzyıldan itibaren kamu düzeninin ve ahlâkın düzenlenmesinin sultanın kanun yetkisi alanında olduğunu ve bu yetkinin etkin bir biçimde kullanıldığını belirtti. Osmanlı'da 18. yüzyılda, kanunnamelerin olmadığını fakat kanunname yerine merkezi hükümetin arzuhal mekanizması yoluyla taşradan bilgi topladığının ve taşrayı bu yolla kontrol ettiğinin altını çizdi. Bunun da doğrudan, 18. yüzyılda artık hayli önemli bir mesele haline gelen eşkıyalık faaliyetlerinin kontrolüyle bağlantılı olduğunu söyledi. Arzuhallerin düzenli olarak toplanmaya başlaması ve Divan'ın kamu düzeni konusunda daha fazla yerel hukuk düzenine müdahil olması gibi bir sonuç doğduğunu ve bu suçların ve cinsel suçların kontrolünün de beraberinde geldiği yorumunu yaptı. Cinsel suçlarla ilgili hukuk belgelerine bakıldığında, o dönemde devletle tebaası arasındaki ilişkinin namusun korunması söylemi üzerinden yürüdüğünü söyledi. Bunu özellikle Divan-ı Hümayun'a gönderilen arzuhallerde gözlemlemenin olağan olduğunu vurgulayarak, sıklıkla "eşkıyaların" uyguladığı cinsel şiddetten yakınan ve merkezi hükümetten yardım isteyen arzuhallere rastlandığını belirtti. Ve bu arzuhallerde, kız kaçırma, ev basma, karısına kızına saldırma, tecavüz ve toplu cinsel saldırıların hepsi sonunda "hetk-i ırz" yani ırza saldırı olarak tanımlanıp, hükümetten bunun engellenmesi; en azından cezalandırılması için yardım istendiğinin altını çizdi. Tuğ'a göre bu, iki önemli olguya işaret etmektedir: İlki Osmanlı tebaasının merkezi hükümetle kurduğu ilişkide ırz ve namusun korunması talebinin artık namusun devlet-tebaa ilişkisinde önemli bir parametre olduğunu göstermesidir. 19. yüzyıl başında Tanzimat Fermanı ile devlet-tebaa ilişkisinin en önemli belirleyicisinin can, mal, namus ya da ırzın korunması hâline geldiğini vurguladı. Fakat 18. yüzyıldaki arzuhallerin, bize bu meşruiyet kaynaklarından biri olan namusun, aslında Tanzimat Fermanı'ndan çok daha önce devlet ve tebaası arasındaki ilişkinin temel yapı taşlarından biri olmasıyla başladığını gösterdiğini de hatırlattı. Bu belgelerin bize gösterdiği bir diğer husus da, cinsel suçun eşkıyaların kullandığı ölçüsüz ve gayri meşru gücün sembolü olarak görülmesidir. Arzuhal sahipleri şikâyet ettikleri kişilerin uyguladığı şiddetin boyutlarını gösterebilmek için maruz kaldıkları cinsel şiddeti örnek gösterdiklerini söyleyerek bu durumda, cinsel şiddetin, aslında genel olarak şiddetin en önemli göstergesi ve öncülü olduğunu belirtti.

Boğaziçi Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olan Ece Zerman "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Aile Sağlığı ve Tıp Alanlarında Cinsellik Anlayışı" başlığıyla panelin son konuşmacısıydı. Zerman, öncelikle "Nüfus Siyaseti" kavramını ele alarak nüfusun ve yeni bir nesil yaratmanın özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren bir mesele hâline gelmeye başladığını belirtti. Akşin Somel'in çalışmalarına atıfta bulunarak, 1838'de yayınlanan bir fermanla kürtajın yasaklandığını ve bunun daha önce geleneksel yapılarla işleyen/kontrol edilen süreçlere devletin doğrudan dâhil olması anlamına geldiğini, bu zihniyetin sonraki yüzyılda egemen hâle geleceğini söyledi. Kürtaj, kürtaj yapanların cezalandırılması ve doğurganlığın artırılması gibi konuları aynı çerçevede ele alan Ece Zerman, Başbakanlık Devlet Arşivi belgelerinden 13.03.1927 tarihli "Nüfus siyasetimize aykırı fikirler ihtiva eden 'Gebe kalmamak için ne yapmalı?' adlı eserin toplatılıp imha edilmesi" konulu belgeyi örnek gösterdi. Bütün bu zihniyet dünyasının doğrudan cinsellik alanına da yansıdığını belirtti.

Konuşmasını "evlilik" teması üzerinde sürdüren Zerman, evliliğin nüfusun niceliksel ve niteliksel olarak artışı için bir anahtar kelime olarak görüldüğünü ve sonucunda bir üretim sürecinin hedeflendiğini söyledi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayınlanmış çeşitli aile sağlığı ve cinsel sağlık kitaplarından örnekler vererek cinselliğin de bu bağlamda araya sıkışmış ve araçsallaştırılmış durumda olduğunu belirtti.1929 yılında meclise 25- 45 yaş arasındaki bekâr erkekler ile 25- 35 yaş arasındaki bekâr kadınlardan vergi alınmasına dayanan Bekârlık Vergisi'nin getirilmesi teklifinin sunulduğundan bahsetti. Ece Zerman konuşmasının sonunda da 1935'teki Türk Tıp Kongresi'nde çocuktan "mahsul" olarak bahseden pediatri uzmanı Prof. İhsan Hilmi Alantar örneğinden yola çıkarak, o dönemde çocuğun üretilebilir bir şey olarak görüldüğünü ve cinselliği birincil amacının da bu üretime katkıda bulunmak olarak algılandığının altını çizdi. Cinselliğin ise aile sağlığı ve cinsel sağlık literatüründe "millet ve cemiyet efradını çoğaltan yegâne vasıta" gibi ifadelerle anılarak araçsallaştırıldığını belirtti.

Ece Zerman'ın da konuşmasının ardından panel konukların sorularıyla devam etti. Cinselliğe, farklı açılardan yaklaşan konuşmacıların ortak yanı cinselliğe müdahaleler konusunda eleştirel bir tutuma sahip olmalarıydı. Bu panelin aslında; Osmanlı toplumunda da, Cumhuriyet Türkiye'sinde de bir şekilde cinselliğin üzerinin örtülmeye çalışıldığı, çeşitli yasakların getirildiği, ağır cezalara maruz bırakıldığı, heteroseksist bakışın yok edilemediği gibi sorunları göstermesi açısından gayet yararlı bir bilgi alışverişi olduğunu söylemek mümkün.

YENİKAPI'DA NEOLİTİK DÖNEMİN AYAK İZLERİ

Yenikapı'da, Marmaray ve Metro inşaat alanlarında 2004'ten bu yana sürdürülen arkeolojik kazılarda bulunan ve bu bölgedeki insan yerleşimini binlerce yıl eskiye taşıyan mezarlardan sonra, yine Neolitik döneme (MÖ 6200 – 6500) tarihlenen ayak izleri bulundu. İstanbul Arkeoloji Müzeleri müdürü Zeynep Kızıltan ile ayak izlerinin bulunma sürecine, üzerinde sürdürülen çalışmalara ve kazı sürecinin son durumuna ilişkin bir söyleşi yaptık ve kazı alanını ziyaret ettik.

Ayak izlerinin düzensiz dağılımı, bu bölgenin bir meydan olabileceği ihtimalini güçlendiriyor.

BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

Yenikapı'da 2004 yılında ilk olarak, yüzeyden itibaren 4 metrelik dolgu içerisinde Cumhuriyet ve Osmanlı dönemine ait kalıntılara rastlanmıştı. Daha sonra -1 ila -6,30 metre arasında, MS 5 ile 11. yüzyıllar arasına tarihlenen Theodosius Limanı dolgusuna ulaşılmış ve buradan toplam 35 adet gemi kalıntısı çıkarılmıştı. -6,30 metre derinlikte bu limanın özgün tabanına ulaşıldıktan sonra, hemen bu tabanın altında, beklenmedik şekilde Neolitik kalıntılara ulaşılmıştı. Burada dönem insanının barınma yapıları ve günlük kullanım aletleri, -7 – -8 metrede ise 4 adet mezarda 8 iskelet ve 7 adet de, yakıldıktan sonra kemikleri toplanarak *urne* denilen çömlekler içinde gömülmüş ölü kalıntıları bulunmuştu. Bulunan mezarlara ilişkin güncel haberleri geçtiğimiz sayılarda da yayınlamıştık. Zeynep Kızıltan dönemlendirme konusunda ellerindeki en önemli bulguların, çıkarılan gündelik yaşam aletleri olduğunu ve bunların, İstanbul'un en erken Neolitik yerleşim alanı olarak kabul edilen Fikirtepe Kültürü ile neredeyse bire bir benzerlik gösterdiğini belirtti. Dolayısıyla Yenikapı bulgularının dönemlendirme işlemi bu benzerlik esas alınarak yapılıyor ve buna dayanılarak Fikirtepe Kültürü ile çağdaş bir kültürden söz ediliyor. İlerleyen dönemde bu iskeletler üzerinde DNA testleri uygulanarak daha kesin dönemsel bulgulara ulaşılabileceğini de ekleyen Kızıltan'a göre, yapılacak analizler ve kapsamlı bilimsel çalışma sonrasında Yenikapı kazıları, Neolitik döneme ve insanlık tarihine dair yeni ve özgün bulgular elde edilmesine olanak sağlayacak potansiyele sahip gibi görünüyor.

Son 5 – 6 aylık süreçte ise kazıların odak noktasını, mezar dolgusunun biraz daha altında, yaklaşık 8,2 metre derinlikte bulunan ayak izleri oluşturuyor. Kazı alanının doğu – kuzeydoğu bölgesinde bataklık özellikleri gösteren tabakanın içerisinde, şu ana kadar 388 adet ayak izi tespit edilmiş durumda. Bu ayak izlerinin, mezar buluntularıyla çağdaş oldukları tahmin ediliyor.

NASIL KORUNMUŞ?

Bölgenin Neolitik dönemdeki coğrafi özellikleri, şu anki toprak yapısının oluşumunda büyük rol oynuyor. 8.500 yıl önce Marmara'nın henüz göl olduğu, Bizans'ta *Lykos*, Osmanlı'da Bayrampaşa Deresi olarak bilinen akarsuyun Yenikapı yerleşim bölgesi yakınlarında Marmara Gölü'yle birleştiği jeologlar tarafından tahmin ediliyor. Yine tahminlere göre bu alanda, akarsuyun düzlüğünde, olasılıkla derenin eski yataklarından birinin ana kolla ilişkisinin kopması veya akış yönünün herhangi bir nedenle kapanması sonucu sığ ve küçük bir bataklık alanı oluşmuştur. Bu alan özellikle taşkın dönemlerinde ana kol tarafından taşınan ince malzemeyle beslenmiş, kurak dönemlerde ise bataklık kuruyarak bataklığın hemen yanı başında bir Neolitik dönem yerleşmesine ortam hazırlamıştır. Dönem insanının burada uzun yıllar yaşadığı, zaman zaman da gündelik eşyalarını bu bataklığa düşürdüğü tahmin ediliyor. Kazıların bu nedenle hem yaşam düzleminde, hem de bataklık alanında sürdürüldüğüne dikkat çeken Kızıltan, oldukça zor bir kazı süreci yaşadıklarını belirtti.

Ayak izlerinin bugüne dek korunmuş olmasında da bataklık ve bataklık çevresindeki siyah killi toprak yapısının rolü büyük. Yine jeolojik çalışmalar, söz konusu bataklığın uzun kuruma dönemleri geçirdiğini bildiriyor. Bataklığın kuruduğu bir dönemde bu killi zemin üzerinde yürüdüğü ve bu izlerin katılaştığı tahmin ediliyor. Ayak izlerinin üzerini 10 – 15 santimetre kadar örten kum tabakası ise, katılaşmanın akabinde izlerin, meydana gelen bir taşkın sonucu dolduğu ihtimalini güçlendiriyor. Daha sonra oluşan bir toprak hareketiyle yoğun bir balçık tabakası ile kapanan ayak izleri, hiçbir yeraltı suyuna da maruz kalmadığı için bugüne kadar korunabilmiş.

NASIL ÇIKARILACAK?

Ayak izleri bulunduğunda hassas kazı aletleri ve fırçalarla süpürülerek içindeki kum dolgu alınıyor, daha sonra üzerlerine birtakım koruyucu kimyasallar uygulanıyor, parsellere ayrılarak tek parça silikon kalıbı alınarak arşivleniyor, ardından da tek tek veya ikişerli, üçerli gruplara ayrılarak paslanmaz çelik levhalar vasıtasıyla kalıplar halinde çıkarılıyor. Bulunan 388 ayak izinin 89 adedi bu şekilde çıkarılarak taşınmış durumda.

Zeynep Kızıltan, öte yandan bu izlerin analizinin yapılması için bu konuda dünyada uzman 4 kişiden biri olan Fransa Ulusal Doğal Tarih Müzesi'nden Gilles Berillon ile iletişime geçildiğini ve işbirliği için gereken prosedürün başlatılacağını belirtti. Bölgeye gelerek, ayak izlerinin üç boyutlu taranmasını da içeren bazı deneme çalışmalarında bulunan Berillon ile yürütülecek ortak çalışma tamamlandığında, dönem insanının giyim şekli, yürüyüş ve basış özellikleri, duruş şekli, kilosu ve boyu hakkında ayrıntılı bilgilerin ortaya çıkacağını belirten Kızıltan, dönem insanının

Ayak izlerinin bulunduğu bölge, beyaz çadır içinde koruma altına alınmış. Kazı alanının yanında Marmaray.

Bulunan ağaç kökünden numuneler alınarak incelemeler yapılıyor.

görüntüsünün üç boyutlu olarak modellenebileceğini, böylece Neolitik yaşantıyla ilgili daha derin bilgilere erişilebileceğini de vurguladı.

DİĞER NEOLİTİK BULUNTULAR

Aynı Neolitik katmandan çıkarılan toprak, özel bir yıkama ve eleme işleminden geçiriliyor. Bu yolla elde edilen bitki kalıntıları üzerinde çalışan uzmanlar, dönem insanının oldukça kaliteli buğday ve mercimek de ürettiğini belirtiyor. Öte yandan, yine aynı alanda bulunan bir ağaç kökü, bu dönemde yetişen meyvelerin ve ağaç yapısının niteliğine dair bilgiler verirken, çıkarılan hayvan iskeletleri de yapılan hayvancılık ve hangi hayvan türlerinin evcilleştirildiği konusunda çıkarımlar yapılmasına olanak sağlıyor. Kızıltan, bilimsel çalışmalar sonuçlandığında, sadece İstanbul'un tarihi açısından değil, insanlık tarihinde Neolitik dönemin nasıl yaşandığına dair yeni buluntuların da Yenikapı'dan çıkabileceğinin altını çizdi.

KAZI ALANININ GENEL YAPISI VE GÜNCEL DURUM

Arkeolojik buluntulara Marmaray projesi ile İstanbul Metrosu'nun buluşma noktası olarak belirlenen bölgede ulaşıldığından kazı, iki farklı inşaat alanında sürdürüldü. Fakat şu anda, kazı alanının güney – güneybatı doğrultusunda uzanan Marmaray alanı, arkeolojik kazı ekibi tarafından boşaltılmış durumda. Boşaltma işlemi

yapılırken bazı buluntular kaldırılarak arşivlenmiş, hakkında yerinde koruma kararı çıkmış olanların ise üzerindeki inşaat projelerinde değişikliğe gidilerek, daha sonra sergilenmek üzere üstü kapatılmış. Kazı alanında konuştuğumuz kazı alanı sorumlusu Arkeolog Mehmet Ali Polat, güncel durum konusunda bilgi verirken, bugüne kadar toplam yaklaşık 35.000 adet tarihi esere ulaşıldığını ve bunların tasnif edilerek İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından depolandığını belirtti. Polat, kazı sürecinin devam ettiğini, sonuçla ilgili bir takvim verilemeyeceğini, kazıdan çıkarılarak kalıntı ve buluntuların sonucu belirleyeceğini ifade etti. Şu anda yalnızca Metro alanında yürütülmekte olan arkeolojik kazıların hemen yanında Marmaray İstasyonu'nun inşaat çalışması da tüm hızıyla sürdürülüyor.

ARKEOPARK

Osmanlı ve Bizans'a ait kalıntıların bir kısmı kaldırılıp taşınırken, bir kısmı içinse, 4 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından yerinde koruma kararı çıkarılmıştı. Bu kalıntıların üzerleri "geotekstil" adı verilen örtülerle örtülmüş, ardından ileride çıkarılarak sergilenmek üzere, yıkanmış dere kumuyla doldurulmuştu.

2011'in yaz aylarından beri, hem Marmaray'dan Metro'ya yaya geçişinin sağlanacağı, hem de bu kalıntıların sergileneceği bir "arkeopark – transfer merkezi" projesi gündemde. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin açtığı, uluslararası katılıma açık yarışmada 42 proje içinden önce 9 proje seçilip İstanbul'a sunumlarını yapmak üzere davet edilmişti. Aralarında Peter Eisenman, Francesco Cellini gibi dünyaca ünlü mimarların projelerinin de bulunduğu yarışmada seçici kurul tarafından, uygulanabilirliği en yüksek 3 proje belirlenerek Belediye'ye sunuldu. Böylece bölgede yerinde korunacak olan kalıntılar burada, günde yaklaşık 1.700.000 kişinin geçiş noktası olarak kullanılması öngörülen bir alanda sergilenebilecek. Öte yandan yine bölgede kurulması planlanan müzede de söz konusu Neolitik kalıntıların sergilenmesi gündemde.

DERSİM 38 (KONFERANS)

2 Mayıs 2012 - 13.00-17.00

I. OTURUM

13.00-14.50
1-Türkiye Tarih Yazımında Dersim
Bülent Bilmez (Bilgi Üniversitesi)

2-Dersim, Ulus-Devlet ve Nüfus Mühendisliği Politikaları Murat Yüksel (Koç Üniversitesi)

3- Domatesi Çiçek Sananlar: Dersim Katliamının Dönem Basınında Temsili ve İç Şarkıyatçı Temalar
Gökçen Başaran İnce (Ege Üniversitesi)

13.00-14.15
14.15-14.55 Soru – Cevap
14.55-15-15 Çay-Kahve Arası

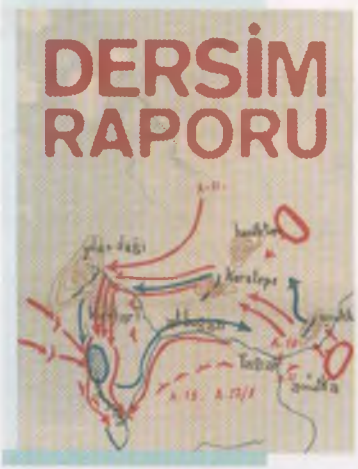
II. OTURUM

15.15-17.00
1-Dersim ve İnanç : Yol/Rê İnanç : Yok Edilmenin mi, Var Edilmenin mi Sebebi ?

Dilşa Deniz
2-Toplumsal Bellek, Kuşaklararası Aktarım ve Algı : Dersim 38'i Hatırlamak
Gülay Kayacan (Tarih Vakfı)

3-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi'nde Dersim Meselesi
Muazzez Pervan
15.15-16.25
16.25- 17.00 Soru - Cevap

Hünkâr Salonu
YTÜ / Yıldız Kampüsü
Yıldız- Beşiktaş

RAGIP ZARAKOLU'NUN TAHLİYESİ ÜZERİNE

Ragıp Zarakolu

Ekim 2011'de İstanbul'da "KCK" adı altında düzenlenen operasyonda gözaltına alınan Belge Yayınları sahibi, Türkiye Yayıncılar Birliği (TYB) Yayımlama Özgürlüğü Komitesi başkanı, *Özgür Gündem* ve *Günlük Evrensel* gazetelerinin yazarı ve Tarih Vakfı mütevellisi olan Ragıp Zarakolu, 31 Ekim 2011'den beri Kandıra Cezaevi'nde tutuluyordu.

Zarakolu'nun avukatı Sennur Baybuğa, 5 Nisan'da Özel Yetkili İstanbul 15. Ağır Ceza Mahkemesi'ne sunduğu dilekçede Zarakolu'nun tutukluluğunun hukuka aykırı olduğunu savunmuş; tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edilmesini istemişti. Ragıp Zarakolu, 5 aylık tutukluluğunun ardından tahliye edildi. 2 Temmuz 2012 günü İstanbul 15. Ağır Ceza Mahkemesi'nde davanın ilk duruşması gerçekleşecek.

Zarakolu 14 Nisan 2012'de yazılı açıklamasında bu tür senaryolara ve iddianamelere olanak sağlayan Terörle Mücadele Yasası ve Türk Ceza Yasası gibi maddeler yürürlükte olduğu sürece görsel ve yazılı medyaya konuşmayacağını söyledi.

Daha önce de *Toplumsal Tarih*'in güncel sayfalarında tutukluluklarına ilişkin yazılara yer verdiğimiz öğretim üyesi Prof. Dr. Büşra Ersanlı, Ayşe Berktay (Hacımirzaoğlu), pek çok Kürt siyasetçi ve öğrenci hâlâ cezaevindeler... Akademik özgürlüğü; düşünce özgürlüğünü talep eden ve bu özgürlüklerini kullandıkları için tutuklananların haklarının gündemde tutulmasını önemsiyoruz.

NEOLİTİK'TEN SELÇUKLU'YA SESSİZ TANIKLAR

Rezan Has Müzesi, günümüzden yaklaşık dokuz, on bin yıl önce başlayan insanlığın uygarlaşma sürecinde, toplumların doğaya karşı verdikleri mücadeleyi, günlük yaşamlarını, inanç dünyalarını, sosyal ve ticari ilişkilerini, hatta ölüme karşı gelmek için geliştirdikleri araç gereçleri, kısacası geçmiş medeniyetlerin sessiz tanıklarını sunuyor. Sergide, MÖ 7500- MS 1500 yılları arasında Anadolu ve çevresinde yerleşen çeşitli uygarlıklara ait eserler, kronolojik olarak teşhir edilmelerinin yanı sıra, mühürler, tıp aletleri, silahlar, figürinler ve idoller, ağırlık ve ölçüler, aydınlatma araç gereçleri gibi kendi tarihsel süreçleri içinde tematik olarak da sergileniyor.

Daha önce sergilenmemiş özgün eserlerin de yer aldığı sergide, MÖ 1-MS 1. yüzyıllara tarihlenen bronz bir küvet, gümüş kakmalı bronz cerrahi set, MÖ 2. binyıl boyalıları, Urartu iğneleri, obsidyen ok uçları, at koşumları, adak heykelleri, kandiller ile pişmiş toprak heykeller bulunuyor.

Müze yöneticisi Ahu Has "Prehistorik Çağ'dan Selçuklu İmparatorluğu'na kadar geniş bir dönemi kapsayan eserlerle, kesintisiz bir tarihsel süreci sunmayı hedeflediklerini ve ülkemizin önde gelen koleksiyonerlerin, daha önce teşhir edilmemiş eserlerini izleyiciyle paylaşma fikrinden yola çıkarak, sadece akademik çalışmalara açık olan Halûk Perk Müzesi koleksiyonunu izleyiciyle buluşturma fırsatı yarattıklarını" ifade ediyor.

REZAN HAS MÜZESİ
Kadir Has Cad. Kadir Has Üniversitesi Cibali
Ziyaret Saatleri: Her gün 09.00-18.00 Bilgi için:

MAYIS 2012'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE

KONFERANS

Elena Frangakis-Syrett (City University of New York)
28 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da, IFEA'da,
"Early banking in the Ottoman Empire and Ottoman monetary system in the 1840s"
Sunum dili İngilizcedir.

KOLOKYUM

"Rousseau ve Türkiye" 2-4 Mayıs 2012, Notre-Dame de Sion Lisesi'nde, Jean-Jacques Rousseau'nun doğumunun 300. yılı vesilesiyle Notre-Dame de Sion Lisesi bir seri etkinlik düzenliyor: kolokyum, sergi, konserler, konferanslar, film gösterimleri ve gösteriler. IFEA, "Rousseau ve Türkiye" kolokyumunun düzenleyicilerindendir.
Fransızca Türkçe simültane tercüme yapılacaktır.

SEMİNERLER

"Kültürler ve Kentsel Alanlar" Semineri
3 Mayıs Perşembe, saat 17.30'da, IFEA'da,
Orhan Tekelioğlu (Bahçeşehir Üniversitesi. *Pop Yazılar: Varoştan Merkeze Yürüyen Halk Zevki* kitabı yazarı ve Radikal 2 köşe yazarı)
" Istanbul and its jazz venues since the 1940s "
Sunum dili İngilizcedir.

"Tarihin ve Kültürlerin Beşiği Kapadokya" Semineri
7 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da, IFEA'da,
Demet Binan (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Restorasyon Anabilim Dalı, Tarihi Çevre Koruma Bilim Dalı Başkanı)
" Kapadokya Yöresel Mimari Mirası ve Koruma"
Sunum dili Türkçedir.

Seminer "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye'de Alkol Üzerine"
14 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da, IFEA'da,
François Georgeon (CETOBAC)
"Osmanlı İmparatorluğu'nda içmek: rakının tarihi üzerine"
Sunum dili Fransızcadır.

"Osmanlı Toplumunda Yerel Aidiyetin Sınırları" Semineri

15 Mayıs Salı, saat 18.00'da, IFEA'da,
Fuat Dündar (IFEA)
"Osmanlı'da Yerel Kimlikler ve Salnameler'deki Demografik Veriler"
Sunum dili Türkçedir.

Seminer: "Osmanlı Denizleri: Akdeniz'den Hint Okyanusu'na" "Sualtı Arkeolojisi" Dizisi

21 Mayıs Pazartesi, saat 18.00'da, IFEA'da,
Cheryl Ward (Coastal Carolina Univ., Prof., USA)
"The Ottoman shipwreck excavation in the Red Sea (18th century)"
Sunum dili İngilizcedir.

"Kültürler ve Kentsel Alanlar" Semineri
24 Mayıs Perşembe, saat 18.00'da, IFEA'da,
Ayça İnce (Bilgi Üniversitesi, Cultural Policy and Management Research Centre, Coordinator)
"The cultural policies of the municipalities in Istanbul"
Sunum dili İngilizcedir.

AYNI GÜN KARGO!

HER SİPARİŞE, TÜRKİYE'NİN EN ÇOK OKUNAN
EDEBİYAT DERGİSİ SABİTFİKİR HEDİYE!

///idefix.com/

ŞEVKET PAMUK SEMİNERİ: TÜRKİYE'DE İKTİSADİ BÜYÜME VE KURUMLAR, 1820-2010

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen Perşembe Konuşmaları'nın dördüncüsü. 12 Nisan'da Aynalı Geçit'te yapıldı. Şevket Pamuk, "Türkiye'de İktisadi Büyüme ve Kurumlar, 1820-2010" başlıklı seminerde bir süredir üzerinde çalıştığı bu konudaki çıkarımlarını paylaştı.

BERKAY KÜÇÜKBAŞLAR

İlk tespit olarak; bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan bölgede son 200 yıldaki büyüme hızının, dünya ortalamasına yakın olduğunu belirten Pamuk, bu vasat seyrin altında yatan kurumsal temellerin ne olduğu sorusunun önemini vurguladı. Çeşitli grafiklerle söz konusu paralelliği izleyicilere gösteren Pamuk, ölçüm aracı olarak Angus Maddison endeksini kullandığını belirtti. Pamuk, bu noktada 200 yıl öncesi ile bugünü karşılaştırmanın sıkıntılı olmakla birlikte mümkün olduğunu söyleyerek, son 200 yılda gelirin Türkiye'de 10 – 12 kat kadar artmış olduğunu ve bunun dünya ortalamasına çok yakın, hatta biraz üzerinde bir oran olduğunu vurguladı. Pamuk, öte yandan da Batı Avrupa ve Amerika ortalaması ile kıyaslandığında bu oranın düşük kaldığını ve 19. yüzyılda farkın çokça açılarak, 20. yüzyılda da kapanmadığını, Türkiye'nin bu anlamda Doğu Asya mucizesi gibi bir mucize yaratamadığını belirtti. Pamuk bu durumu, "yarısı dolu bardak" metaforu ile açıkladı.

İktisadi büyümenin nedenleri üzerine son 20 yıldır, temelde iki görüş üzerinden süren bir tartışma ortamı olduğunu belirten Pamuk bu iki görüşü, yakın nedenler ve nihai nedenler olarak birbirinden ayırdı. Yakın nedenlerin, klasik iktisat teorisinin de kabul ettiği girdi ve verimlilik artışı, nihai nedenlerin ise ülkeyi çevreleyen iktisadi ve toplumsal ortam olduğunu belirten Pamuk'a göre yakın nedenler de yine nihai nedenlerin sonuçlarıdır. Bu noktada kurumların sürekliliği konusunun önemini vurgulayan Pamuk, Türkiye'nin benimsediği ekonomik modeller üzerinden sürekliliğin okunabileceğinin altını çizdi. Pamuk'a göre; 19. yüzyılda açık ve liberal, 20. yüzyılın başlarında ve 1960'larda ithal ikamecilik olarak devam eden dönemde kapalı ve devletçi, 1980 sonrası ise yeniden dışa açılmacı ve liberal ekonomik modeli benimseyen Türkiye'de, tüm bu alt dönemlerde dünya ekonomisinin gidişatına uygun bir seyir izlemiştir. Bunda Türkiye'nin uluslararası bir kavşak niteliğindeki jeopolitik konumunun payı büyüktür. Pamuk'a göre, iktisadi büyüme oranının dünya ortalamasına yakınsamasında bu kurumsal altyapının payı büyüktür.

Türkiye'ye özgü iktisadi ve toplumsal ortamı şekillendiren bir diğer unsurun da tarım toplumu niteliğinden kaynaklandığını belirten Pamuk'a göre Türkiye'de genelde kurumlar, büyük toprak sahipleri ekseninde şekillenmiştir. Pamuk, devletin gücünün her zaman her şeye hâkim olmasından değil, diğer büyük güçleri dengeleyebilmesinden geldiğini söyledi. Büyük toprak sahiplerinin, hiçbir zaman aristokrat bir nitelik arz etmediğini, öte yandan şehirlerde bir özel sektör gelişiminden de bahsedilemeyeceğini vurgulayan Pamuk'a göre tüm bu sebeplerden Türkiye'de devlet; ne aristokrasinin devleti, ne de özel sektörün devleti olmuştur. Devlet, yönetici elitin devleti olagelmiştir. Yakın dönemde demokrasinin gelişiminde de yine bu kurumsal yapının etkili olduğunu belirten Pamuk, demokrasi mücadelesinin Türkiye'de ya bu elitin eliyle ya da bu elite karşı gelerek verildiğini savundu.

Soru – cevap kısmında derinleşen konulardan biri de, 1980 sonrası dönemde devlet ile zenginlerin ilişkileri oldu. Liberal politikalarla devletin giderek küçüleceği vaadinin gerçekleşmediğinin altını çizen Pamuk'a göre, Özal da AKP iktidarı da, kimin zenginleşeceği, kimin küçüleceği konularında devleti ve kimi zaman da yerel yönetimleri çokça kullanmıştır. Son tahlilde devlet, kendi zenginlerini yaratmaktadır. Bu noktada yine değişmeyen kurumsal yapının altını çizen Pamuk, Türkiye'de zenginlerin rekabet ortamına girerek, liyakate göre yükselmeye çalışmaktan çok, devlete yakın durarak buradan nemalanma yolunu aradıklarını vurguladı. Pamuk, Cumhuriyet Türkiye'sinin kendi özel sektörünü, destekleyerek yarattığı günlerden bugüne, özel sektörün devletle ilişkilerinde, devletten talep ettikleri ayrıcalıklar konusunda bir değişme olmadığını ileri sürdü. Pamuk'a göre o dönemde de, şimdi de bu kesimin talebi "devlet bazı kurallar koysun ve bunlar herkese eşit olarak uygulansın" değil, "devlet bize ayrıcalık tanısın" şeklinde olagelmiştir. Bu nedenle de mekanizma aynı şekilde devam etmektedir.

Kurum kavramını daha derinlemesine tanımlarken verdiği bir örnekte Pamuk, İhale Yasası'nın yazılış şeklinden çok, uygulanma şeklinin "kurum" olarak adlandırılabileceğini ve bunun değişmesinin çok zor olduğunu, dolayısıyla iktisadi gelişmeyi de çokça etkilediğini vurguladı. Son olarak Pamuk, oturmuş, sağlam ve herkese karşı eşit mesafede duran kurumların, ekonominin direncini artırıcı bir ortam hazırlayacağını ve bu durumun özel sektörün de lehine olacağını belirtti. Özel sektörün kendi kısa vadeli çıkarından çok bu konuyu önemsemesinin, ekonomik kalkınma amacındaki bir ülke için daha umut verici olacağını vurguladı.

Şevket Pamuk

TARİH VAKFI (İSTANBUL) PERŞEMBE KONUŞMALARI MAYIS PROGRAMI

10 Mayıs 2012, 18.30-20.30
Molly Green (Princeton Üniversitesi), "1453: Bu Tarih Ortodoks Kilisesi İçin Ne Anlama Geliyordu?"
Osmanlı tarihinde ve tarihyazımında açık ki 1453 önemli bir kırılma noktasıdır; pek çok Osmanlı tarihçisi imparatorluk projesinin başlangıcını bununla tarihlendirir ve bu sebepten dolayı Fatih Mehmed'in çağdaşlarından bazıları böyle bir projeden çekindikleri için şehrin fethi konusunda kararsızlardı. 1453'ün Ortodoks kilisesi için anlamı nedir? Nihayetinde, Mehmed yenik düşmüş şehre girdiğinde, Meteora ve Aynaroz (Mt. Athos) gibi Balkanlar'ın önemli manastır merkezleri yeni egemenlerle zaten anlaşmışlardı; Aynaroz örneğinde bu anlaşmaların geçmişi 14. yüzyıla kadar uzanır. 1453 onları değiştirmedi. Buna ek olarak yeni patrik hızla şimdi artık Osmanlı olan İstanbul'a atandı. Konuşmamda II. Mehmed ile Gennadeios'un vardığı anlaşmanın, Osmanlıların 14. yüzyılın başında Yunan dünyasına girdiklerinden beri Ortodoks ruhbanlarla yaptıkları benzer anlaşmaların bir yansıması olduğunu öne süreceğim. Bu anlamda, sembolik olarak muazzam bir sarsıntı olmasına rağmen, 1453 bir kırılma değildi. Aynı zamanda Gennadeios görev süresi boyunca sadece bir çeşit bölgesel otoriteye sahipken, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Patrik'in imparatorluktaki bütün Ortodoks milletinin başı hâline geldiğini ileri süreceğim. Bu 300 yıllık uzun sürecin tohumu -başka bir fetih olarak da nitelendirilebilir- 1453'ün hemen sonrasındaki günlerde ekilmiştir. Bu açıdan şehrin düşüşü oldukça önemlidir.

24 Mayıs 2012, 18.30-20.30
Seda Altuğ (Boğaziçi Üniversitesi), "Suriye'de Sömürgecilik, Milliyetçilik ve Toplum (1921- 1939)"
Suriye 1921 ve 1946 yılları arasında sömürgeciliğin inceltilmiş bir türü olan Fransız manda rejimi tarafından yönetildi. 25 sene süren bu yönetimin Suriye toplumsal hafızasındaki yeri, sömürge deneyimi yaşamış diğer Ortadoğu toplumlarınkiyle karşılaştırıldığında, tarihin derinliklerinde kalmış adeta ölü bir tarihsel dönem gibidir. Baas rejimi tarafından pompalanan sömürge karşıtı direniş söylemi ve kaynaşmış Suriye toplumu anlatıları Fransız sömürgeciliğini (ve tabii ki karşı direnişi) toplumsal hafızada canlandırmaya çalışsa da, rejimin soyut ve genel anlatısı maalesef toplumsalı yakalamakta yetersiz kalır. Şubat 2011'de başlayan Baas rejimi karşıtı ayaklanma sömürgecilik ve karşı direniş hafızasını toplumsal alanda canlandırmak suretiyle manda dönemi tarih yazımına gerçek bir içerik katarak zenginleştirmeye adaydır. Bu sunum Suriye resmi anlatısı içinde ihmal edilmiş bir bölge olan Suriye'nin kuzeydoğusunda Fransız sömürge yönetiminin izlediği sosyal ve iktisadi politikalar ve yerel halkın bunlara verdiği farklı tepkiler ve aralarındaki etkileşim üzerine yoğunlaşacaktır. Sömürgeciliğin adeta bir mikrokozmu olan bu bölgenin nüfusunun büyük bir kısmı geç Osmanlı/erken Türkiye Cumhuriyeti'nin, soykırımdan topraksızlaştırmaya kadar farklı yöntemlerle dışladığı gayrimüslim, Kürtler ve siyasi muhaliflerden oluşmaktadır. Bu sunum bahsedilen grupların yurtsuzlaştırılmış ve mülksüzleştirilmiş mültecilerden makbul orta sınıf sömürge vatandaşlarına dönüştürülme projesinin sınırlarını, çelişkilerini, bölge ve Arap milliyetçileri tarafından gösterilen karşı direnci anlatacaktır.

Yer: Aynalı Geçit, Meşrutiyet Caddesi, Avrupa Pasajı, No:8, Kat:2, Galatasaray/ Beyoğlu.

TARİH VAKFI GENÇ ARAŞTIRMACILARI AĞIRLADI

Nisan ayında İstanbul Irmak Okulları'ndan 40 genç araştırmacı, hazırlamakta oldukları **Endüstri Mirası** *adlı proje kapsamında Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'ni ziyaret ettiler.*

Endüstri Mirası projesi 2011-2012 öğretim yılının ikinci sömestri boyunca yürütülecek ve Mayıs ayında bir sergiyle tamamlanacak bu projede, öğrenciler beşer kişilik gruplara ayrılarak Türkiye'nin (ve İstanbul'un) endüstri mirasının birer parçası olan sekiz sınai üretim merkezini, tarihi ve toplumsal önemleri bağlamında incelemeye çalışıyorlar. Her biri, rehber öğretmenleri eşliğinde çalışmalarını sürdüren bu grupların araştırdıkları mekânlar; Cibali Tütün Fabrikası, Paşalimanı Un Fabrikası, Silahtarağa Elektrik Santralı, Tophane-i Amire, Darphane-i Amire, Tersane-i Amire, Feshane ve Hasanpaşa Gazhanesi. Öğrencilerin, araştırmalarını ellerindeki mevcut kitaplarla ve internetten edindikleri bilgilerle sınırlı tutmalarını istemeyen rehber öğretmenleri, bu amaçla genç araştırmacıları bir bilgi-belge arşiviyle, kamuya açık kütüphaneyle, konuyla ilgili çeşitli yayınlarla ve bu alanda projeler yapan bir sivil toplum kuruluşuyla tanıştırmak amacıyla 3-5 Nisan 2012 tarihlerinde öğrencilerini Tarih Vakfı'na getirdiler. Bu üç gün farklı araştırma gruplarıyla ikişer saat yapılan atölye çalışmalarında, genç araştırmacılara sözlü tarih, yerel tarih, alan araştırması, arşiv taraması gibi sosyal bilimlerin çeşitli araştırma teknikleri hakkında kısa bilgiler verildi; sosyal araştırma etiği anlatıldı. Sunumların ardından bilgi belge merkezinde yayınlarla baş başa kanlan öğrenciler, konularıyla ilgili kaynaklar üzerinde çalışmalarını sürdürdükten sonra, projelendirdikleri bu tarihi mekânları ziyaret ederek alan araştırmalarına devam etmek

ÜÇ OBJEKTİFTEN AFRODİSYAS

Aygaz, Afrodisyas antik kentini üç objektiften, üç farklı bakış açısı ile tanıtmayı amaçlayan "Üç Objektiften Afrodisyas" adlı fotoğraf sergisini sanatseverlerle buluşturuyor.

Geyre Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Mesut Ilgım ile iki Aygaz çalışanı Asu Ege ve Bülent Küçük'ün Afrodisyas'ın tarifsiz güzelliğini kendi kareleriyle yorumladığı "Üç Objektiften Afrodisyas" adlı sergi, kapılarını 8 Mayıs, Salı günü açıyor.

Afrodisyas antik kentinde kültür, bilimsel araştırma ve geliştirme konularında faaliyette bulunmak amacıyla kurulan Geyre Vakfı'nın himayesinde Mesut Ilgım, Asu Ege ve Bülent Küçük, Afrodisyas'ın tarifsiz güzelliğini altmışa yakın fotoğraf karesinde yorumluyor. Üç tutkulu fotoğrafçının eşsiz fotoğrafları, küratörlüğü Bahattin Öztuncay ve Ersu Pekin tarafından yapılan "Üç Objektiften Afrodisyas" adlı sergide 30 Haziran tarihine kadar, 9:00-16:30 saatleri arasında görülebilir.

GEYRE VAKFI HAKKINDA

Profesör Kenan Erim'in Aydın ili Geyre köyünde antik Afrodisyas kentinin kalıntılarını ortaya çıkarmak üzere yaptığı kazı çalışmaları ile ilgilenen dostları, yürütülen çalışmaların başarılı şekilde devamı için yapılabilecek maddi ve manevi katkıları bir süre tartıştıktan sonra, bu çalışmalara destek sağlamanın en iyi yolunun Türk mevzuatı çerçevesinde bir vakıf kurmakla gerçekleşebileceği sonucuna varırlar. Resmi işlemlerin ikmalini müteakip "Geyre Vakfı" 28 Ocak 1987 tarihinde tescil edilerek hukuki kuruluşunu tamamlar. Vakfın amacı Aydın ili, Karacasu ilçesi Geyre köyündeki antik Afrodisyas kazılarına ve Afrodisyas arkeolojisi üzerine yapılacak bilimsel araştırma ve incelemelere destek vermektir.

Buradan çıkacak eserlerin derlenmesi, onarılması, Türk kültür ve turizmine kazandırılması için maddi ve manevi destek sağlamak, kazıdan çıkan eserlerin yurtiçi ve yurtdışında tanıtılması için sergiler açmak, vakfın amaçları arasında yer almaktadır. Vakıf yukarıda sayılan amaçlarını gerçekleştirmek üzere Vakıflara İlişkin Mevzuat Hükümleri gereğince gerekli işlemleri yapmaya yetkilidir. Bu çerçevede şartlı ve şartsız bağış kabulüne, taşınır ve taşınmaz mallarını yönetmeye, Afrodisyas kazısına ait arkeolojik eserleri sergilemek üzere müze ve sergi mahalli açmak ve işletmek, koleksiyonlar oluşturmak, eserleri sergilemek, yazılı, sözlü, görüntülü araçlarla tanıtmak vakfın yapabileceği faaliyetler kapsamındadır.

Sergi adresi: Aygaz Genel Müdürlük Binası, Büyükdere Caddesi N:145-1 Zincirlikuyu, İstanbul

TAY, Raporu 11

Güncellemeler, eklemeler...

Arkeolojik Veri Tabanları

- 619 yerleşme güncellendi
- 551 yerleşme eklendi
- 19 Bizans yapısı eklendi

7.238 arkeolojik yerleşme+yapı yayında

Mağara Veri Tabanı

- 285 mağara güncellendi
- 173 mağara eklendi

2.707 mağara yayında

Fotoğraflar / Çizimler

14.480 fotoğraf,
6.570 çizim web'de...

19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl

TAY Projesi / TAY Project
Turkiye Arkeolojik Yerlesmeleri
The Archaeological Settlements of Turkey
Kurucesme Cad. 67/B
34345 Kurucesme
Istanbul
Tel: (0212) 265 7858
Faks: (0212) 287 1298
e.posta: info@TAYProject.org
web: http://tayprojesi.org

19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl 19. Yıl

Zafer Toprak

Darwin'den Dersim'e
Cumhuriyet ve Antropoloji

İki dünya savaşı arası "karanlık çağ"ın tarihsel gerçeklerini, dönemin özgünlüğünü göz ardı etmeksizin, Cumhuriyet kadrolarının ve Atatürk'ün düşünce dünyasına ışık tutan bir çalışma.

http://twitter.com/dogan_kitap
http://www.facebook.com/dgnkitap

DK DOĞAN KİTAP

18. YÜZYIL BAŞLARINDA BİR SAHTEKÂRLIK ÖYKÜSÜ

DEĞİRMENCİNİN KIZI VE ADANA VALİSİNİN KARISI*

IŞIK TAMDOĞAN

Bu makalede, kadı mahkemelerinde kimlik tespiti prosedürlerini ve benzer şekilde şahısların kimliğinin tartışmalı olduğu davalardan hareketle incelemeye çalışacağız. Burada Üsküdar ve Adana eyaletinden 18. yüzyıla ait çok sayıda kadı sicili çalışmamızın temel kaynağını oluşturacak. Adana eyaletinde kadı mahkemesine çıkan Ayşe adında bir kadının davası ise, çalışmamızın bel kemiğini teşkil edecek.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

Osmanlı kadılarının adaleti, belli kategorilere göre düzenlenen (kişilerin statüsü, cinsiyeti, unvanı, dini, mesleği vb.) bir toplumsal sınıflandırma sistemi oluşturmuştu. Kadı mahkemelerine başvuranların kimlikleri bu sisteme göre tespit edilirdi. Kimlik tespit işlemi kuşkusuz mahkemeye başvuran tarafların hak ve sorumluluklarını ayırt etmeye de yarıyordu, çünkü bu hak ve sorumluluklar kişilerin statüsüne göre farklılık gösteriyordu. Hür kişiler, kölelerle aynı yükümlülük ya da yaptırımlara tâbi değildiler, Müslüman tebaanın Müslüman olmayanlardan (*zimmî*) farklı yasal hakları vardı, kadınlar da erkeklerden farklı hukuk kurallarına tâbi tutuluyorlardı. Dolayısıyla, idari birim olarak kadı mahkemesinin kişilerin kimliklerini gözlemci olarak, Béatrice Fraenkel'in kullandığı anlamda (2007: 279) tespit ettiğini söyleyebiliriz.

Ancak, kimlik tespiti yalnızca iki taraf arasında (gözlemci ve gözlenen) gerçekleşen bir işlem değildi. Örneğin davalara müdahil olan kadınların kimliğinin tanıklar tarafından tespit edilmesi sırasında özel bir prosedür izleniyordu. Bu tür durumlarda kadı, kadınların kimliğinin genellikle iki tanık tarafından onaylanmasını isteyebiliyordu. Dolayısıyla bu tür durumlarda, idare ve toplum arasında bir tür etkileşim ortaya çıkıyor[1] ve toplumun üyeleri mahkeme önünde kişilerin kimliklerinin tespit edilmesi sürecinde birer aktör konumuna geliyorlardı. Ayrıca, bazı durumlarda kimlik tespitinin kendisi davaya neden olan uyuşmazlığın konusunu oluşturabiliyordu. Örneğin, köle muamelesi yapılmış kişilerin aslında hür olduklarını teyit etmek gerekti̇ğinde ya da daha genel anlamda, bir kişi bir başkasının yerine geçmeye çalıştığında böyle durumlarla karşılaşılıyordu. 18. yüzyıl Osmanlı kadı mahkemelerinde bu tür uyuşmazlıklar da kimliği belirsiz kişilerin tanıklar tarafından teşhis edilmesiyle çözülüyordu.

Ayşe Nene mahkeme huzurunda kızını Adana'da Molla Halil oğlu Çavuşoğlu Irgat Deli Ali adında biriyle evlendirdiğini anlatır. 19. yy ilk yarısı Adana.

Syria, the Holy Land, Asia Minor, J. Carne.

Bu makalede, kadı mahkemelerinde kimlik tespiti prosedürlerini buna benzer şahısların kimliğinin tartışmalı olduğu davalardan hareketle incelemeye çalışacağız. Burada Üsküdar ve Adana eyaletinden 18. yüzyıla ait çok sayıda kadı sicili çalışmamızın temel kaynağını oluşturacak. Adana eyaletinde kadı mahkemesine çıkan Ayşe adında bir kadının davası ise çalışmamızın bel kemiğini teşkil edecek.[2]

AYŞE'NİN BAŞINA GELENLER

1700 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru bir gün, Ayşe Nene adında bir kadın o sıralar Adana valisi olan Dülkadirli Mehmed Paşa aleyhine dava açmak için Adana eyaleti kadısının karşısına çıkar. Ayşe Nene'nin suçlaması kendisiyle aynı adı taşıyan ve davanın görüldüğü sırada valinin evinde kalan kızı Ayşe ile ilgiliydi. Davayı özetleyen tutanak (*hüccet*), kızı Ayşe'nin uzun hikâyesini anlatan Ayşe Nene'nin ifadesiyle başlıyor. Bu ifadeye göre, Adana'nın Sugediği Mahallesi'nde doğmuş olan Ayşe, Ayşe Nene'nin kocası merhum Değirmenci Deli Ali'den olma öz kızıydı. Ayşe Nene mahkeme huzurunda kızını önceden[1] Adana'da Molla Halil oğlu Çavuşoğlu Irgat Deli Ali adında biriyle evlendirdiğini anlatır. İfadesine göre, duruşma sırasında kendisi de mahkemede hazır bulunan ilk eşi Ayşe'yi boşamış ve Tarsus kazasında ikamet eden Kürt Ali adında birine vermişti.[4] Bu ikinci eş Ayşe'yi Karaman eyaletine götürmüş ve kendisini burada boşayarak "cariyedir"[5] diye İbrahim Ağa adında birine satmış. İbrahim Ağa da Ayşe'yi yine Karaman'da çorbacı Hüseyin adında birine satmış. Bu çorbacı[6] Hüseyin, Ayşe'yi Kıbrıs'a götürmüş ve orada, Şam eyaletinde ikamet eden Kazıkçı el-Hacc İbrahim adında bir *dellalbaşına*[7] satmış. İşte Ayşe Nene'nin ifadesi:

"İşbu kutsal meclisde hazır olan Ayşe hatun, müteveffa zevcim Değirmenci Deli Ali bey yatağından olması sebebiyle kendi öz kızım olup kendi ismi Ayşe, babasının ismi sözü geçen Deli Ali ve dedesinin ismi Antepli Hamza Çavuş olup, bundan evvel kendisini bu meclisde hazır bulunan Çavuşoğlu demekle bilinen Molla Halil oğlu Irgat Deli Ali'ye nikâhla verip, o dahi boşadıktan sonra Tarsus tımarlılarından, Akkaş Kürtlerinden, Kürt Ali isimli kimseye nikâhla verip, o da kendisini Karaman'a götürüp orada boşadıktan sonra, yine Karaman'da İbrahim Ağa'ya cariyedir diye satıp, o da yine Karaman'da Hüseyin çorbacıya satıp, o da kendisini Kıbrıs'a götürüp aslen Antepli olup Şam'da ikamet eden Dellalbaşı Kazıkçı el-hac İbrahim ismiyle tanınan kimseye satmış. Daha sonra ismi geçen İbrahim'in hizmetinde iken Adana sakinlerinden olup hacca gitmek isteyen bazı kimseler, kendisini [i.e. Ayşe'yi] görüp, "bu valimizin nikâhında iken boğularak vefat etmiş olan Koca Halil kızı Fatma'dır" diye haber vermeleri üzerine, adı geçen vali Şam'a adamlarını göndererip Ayşe'yi sorguya çektirdi. Bunun üzerine kendisi de "evet ben adı geçen valinin nikâhlı karısı Fatma'yım" diye delil gösterir. Onlar da Ayşe'yi adı geçen müteveffa Fatma hatun sanarak azat etmişler. Şimdi bunların sorgularının görülmesini ve şer'en gerekenin yapılmasını talep ederim".

Annesinin ifadesine göre, iki evlilik ve üç satıştan sonra hür kadın statüsünü yitiren ve kendini *dellalbaşı* Kazıkçı el-hacc İbrahim'in cariyesi olarak bulan Ayşe, Şam'a götürülmüştü. Şam'da el-hacc İbrahim'in hizmetindeyken, Adana'dan hac vazifesini yerine getirmeye giden bazı kişiler Ayşe'yi fark etmişlerdi. Adana şehrinden olan bu hacılar, Ayşe'nin Adana valisi Mehmed Paşa'nın boğularak ölen karısı Fatma[8] olduğunu sanmışlardı. Adana eyaletine geri döndüklerinde valiyi karısı Fatma'yı Şam'da gördüklerinden haberdar etmişlerdi. Vali Mehmed Paşa adamlarını Şam'a göndermiş, bu adamlar da Ayşe'yi sorguya çekmişlerdi. Bu sırada, Ayşe gerçekten Adana valisinin karısı Fatma olduğunu kanıtlamış[9] olsa gerek. Bunun üzerine, Mehmed Paşa'nın karısı Fatma olduğuna ikna olan valinin adamları Ayşe'nin serbest kalmasını[10] sağlamışlardı. İfadesinin sonunda, Ayşe Nene bir soruşturma açılmasını ve şeriat hükümlerine göre gereğinin yapılmasını talep ediyordu.

Ayşe ikinci kocası tarafından cariye olarak satılmış hür bir kadındı. Hayatı o andan itibaren statüsünün değişmesiyle birlikte yön değiştirmişti. Toplamda iki kez evlenmiş ve üç kez cariye olarak satılmıştı. Bu macera Ayşe'yi Adana'dan Tarsus'a, sonra Karaman'a, Kıbrıs'a ve son olarak Şam'a sürüklemişti.

Adana vilayetinden (Tarsus) bir Müslüman kadın.

1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri. Elbise-i Osmaniyye. Osman Hamdi Bey ve Marie de Launay.

Adana kadı mahkemesinin önüne gelen bu dava, bir sahtekârlık vakasıdır. Müslüman hukuk kaynaklarında kadı mahkemelerini kimlik tespiti yapmaya mecbur eden bu tür sahtekârlık vakalarına yabancı değildir. Bernard

Haykel 18. yüzyılda Yemen'de geçen böyle bir vaka üzerinde çalışmıştır. Bu vakada, Ahmed Sa'sa'a adında bir berber, memleketinden ve evinden yirmi yıl boyunca uzak kalmış bir seyyid[11] olan Muhammed bin Husayn'ın yerini almak istemişti. Berber Ahmed, -annesi de dâhil- ailenin ileri gelenlerinin tanıklıklarına dayanarak, Muhammad bin Husayn'ın yerine geçmeye muvaffak olmuş ve bu adamın servetine konmuştu. Ancak, gaibin karısı berberi koca olarak kabul etmek istemeyince,[12] ikinci bir aşamada Ahmed Sa'sa'a'nın sahtekârlığı meydana çıkmıştı (Haykel, 2002).

Vaka pek çok kanun ihlalini açığa çıkarıyor. Hanefî hukuku, hür bir kadının cariye olarak satılmasını yasaklar. Buna rağmen, Ayşe'nin durumu bir istisna oluşturmuyor. Vatin'e göre, 16. yüzyılda hür insanların – Müslüman ya da gayrimüslim – köle olarak satılması sıkça görülen bir durumdu. Ayşe'yi Karaman'da cariye olarak satan ikinci kocası da bunu yapmıştı.

Ayşe'ye gelince, mahkemeyle ilgili pek çok ayrıntı karanlıkta kalmıştır. Ayşe ikinci kocası tarafından cariye olarak satılmış özgür bir kadındı. Hayatı o andan itibaren statüsünün değişmesiyle birlikte yön değiştirmişti. Toplamda iki kez evlenmiş ve üç kez cariye olarak satılmıştı. Bu macera Ayşe'yi Adana'dan Tarsus'a, sonra Karaman'a, Kıbrıs'a ve son olarak Şam'a sürüklemişti. Şam'da bulunduğu sırada esas memleketinden (Adana) gelen kişiler onun Adana valisi Mehmed Paşa'nın ölmüş karısı Fatma olduğunu sanmışlardı. Bu olaydan sonra, Ayşe bilinçli olarak Fatma'nın kimliğine bürünmüş ve bu sayede yeniden hür kadın statüsüne kavuşarak Adana valisinin koruması altına girebilmişti. Ayşe'nin annesi tarafından açılan davanın esas sanığı da Adana valisinin kendisiydi. Dava tutanağının devamından Mehmed Paşa'nın Ayşe'nin annesi tarafından ileri sürülen suçlamayı reddettiğini öğreniyoruz. Bunun üzerine, kadı davacının (Ayşe Nene) suçlamasını doğrulayacak deliller göstermesini ister.

AYŞE'NİN KİMLİĞİNİN TESPİT EDİLMESİ

Davanın seyrine geri dönelim. Mehmed Paşa kendisine yöneltilen suçlamaları reddettikten sonra kadı, Ayşe'nin annesinden mahkemeye suçlamalarını destekleyecek deliller sunmasını ister. Bunun üzerine, Ayşe'yi teşhis etmek için 136 tanık mahkemeye gelir. Bu iş için, Ayşe'nin doğduğu mahalle de dâhil olmak üzere dört farklı mahalleden 112 erkek ve 24 kadın seferber olur. Mahkeme tutanağında bu kişilerin tanıklığı tek bir ifade metninde özetleniyor:

"Gerçekten, bu meclisde hazır bulunan, orta boylu Ayşe nam hatun Sugediği mahallesi sakinlerinden iken vefat etmiş olan Değirmenci Ali demekle tanınan kimsenin ve burada bulunan Ayşe Nene'nin öz kızlarıdır, kendi ismi Ayşe ve dedesinin ismi Antepli Hamza Çavuş ve doğum yeri Sugediği mahallesidir. Bundan evvel, annesi Ayşe Nene kendisini meclisde hazır bulunan Irgat Deli Ali'ye nikâhla verip, o da boşadıktan sonra kendisini Tarsus tımarlılarından ve Abbas Kürtlerinden olan Kürt Ali ismindeki sipahiye verip, o da götürüp diyar-ı Karaman'da cariyedir diye başkasına satmıştır. Adı geçen Fatma hatunun babası ise Kocaçelebi demekle meşhur Abdullah, dedesinin ismi ise Mustafa'dır ve doğum yeri Durmuş Fakı mahallesidir, dolayısı ile Ayşe değirmenci Deli Ali'nin kızıdır, ismi geçen Koca Halil'in kızı ve valinin karısı Fatma olduğu malumumuz değildir."

Tanıkların ifadesinin başında Ayşe'nin şu sözcüklerle tarif edilmiş olması ilginçtir: "Orta boylu Ayşe nam hatun". Böyle bir eşkâl ancak köleler söz konusu olduğunda verilirdi. Mahkeme kâtibi Ayşe'nin " orta boylu" olduğunu belirterek onu baştan bu kategoriye yerleştirmeye karar vermiş görünüyor. Tanıklar mahkemede hazır bulunan Ayşe'nin gerçekten Ayşe Nene'nin kızı olduğunu, Adana'da doğduğunu ve babasının da Değirmenci Deli Ali olduğunu doğruluyorlar. Tanıkların beyanı kuşkusuz Ayşe'nin annesinin ifadesinin tüm noktalarıyla örtüşmekle birlikte, Karaman'da ikinci kocası tarafından satıldığı noktada duruyor. Ayşe'nin Şam'daki günleriyle ilgili her türlü beyanın yokluğu, tanıklığın yalnızca Ayşe'nin kimliğinin tespiti ile ilgili olduğunu düşündürüyor. Bu duruşmada, mahkemede hazır bulunan kadının gerçekten davacı Ayşe Nene'nin kızı Ayşe mi, yoksa valinin Fatma adındaki ölmüş karısı mı olduğunu tespit etmek esastı. Tanıklar Ayşe'nin Şam'da iken valinin karısı Fatma olduğunu beyan etmiş olmasıyla – bu ilk ifadenin yalan beyan olduğu anlamına geliyordu – ya da valinin adamlarının kendisini almak için Şam'a gelmeleri ve azat olmasını sağlamalarıyla ilgili herhangi bir yorum yapmamaktalar. Aynı tanıklar Vali Mehmed Paşa'nın ölmüş karısının da yine Adana'da Durmuş Fakı Mahallesi'nde doğmuş Fatma adında bir kadın olduğunu onaylamaktalar. Tanıkların beyanı böylece Ayşe'nin kesinlikle valinin karısı Fatma olmadığını ortaya koyuyor. Bu bulgular üzerine Ayşe'nin kendisi mahkeme huzuruna çıkar. Dava tutanaklarında şu ifadeleri okuyoruz:

"Ben ismi geçen Değirmenci Ali'nin ve burada hazır bulunan Ayşe Nene'nin öz kızlarıyım, dedesi ismi Antepli Hamza Çavuş ve doğum yeri ismi geçen mahalle olduğunu ayrıca adı geçen valinin karısı Fatma hatun olmadığını açıkca itiraf edip"[13]

Ayşe böylece Ayşe Nene ve Değirmenci Deli Ali'nin kızları olduğunu, Adana'da doğduğunu ve Adana valisinin karısı Fatma olmadığını kabul

ediyor. Bu ihtilafın nedeni olduğunu itiraf ediyor[14] ve Şam'daki beyanı sırasında yalan söylemiş olduğunu da kabul ediyordu. Bu itiraf üzerine, Adana mahkemesi kâtibi şu notu düşmüş:

"...itiraf etmekle, Ayşe'nin Şam'da gösterdiği kanıtların herkesce malum olduğu üzere geçerli olmadığı belli olmakla ve fıkıh kitaplarında da yazılı olduğu üzere, [o zamanki ifadesi] şeren makbul ve geçerli olmamakla, adı geçen valiye Ayşe'den elini çekmesi tenbih olunur".

Tanıklık eden 136 kişinin arasında Fatma'nın doğduğu mahalleden kimsenin bulunmaması dikkat çekicidir. Bununla birlikte, burada bunca tanığın davaya müdahil olması, bize Osmanlı döneminde kişilerin bir cemaate ya da toplumsal bir ilişki ağına aidiyetlerinin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Kişilerin kimliğini onaylamak ya da tespit edebilmek için kendisi ile aynı ilişki ağlarına ait olan başka kişilere başvuruluyordu. Her türlü kimlik belgesinin yokluğunda, bir kişinin toplumsal çevresini oluşturanlar ve genellikle mahalledeki komşuları kimliğini tespit edebiliyorlardı.[15]

Bu davada Ayşe'nin kimliğinin tespiti için seferber edilen kişilerin sayısı da etkileyicidir. 18. yüzyıla ait kadı sicillerinde, gerek Adana, gerekse başkentin dört kazasından biri olan Üsküdar'da, kimlik tespitlerinin iki ya da en fazla üç kişi tarafından yapılabildiğini görüyoruz.[16] Mahkemeye taraf olarak çıkan kadınların kimlik tespiti tanıklar tarafından yapıldığında durum böyleydi. Bu prosedür Müslüman kadınlara olduğu kadar gayrimüslim kadınlara da uygulanıyordu. Yine de, bu tür kimlik tespitleri her zaman bu şekilde yapılmıyordu.[17] Üsküdar kadı sicillerinde sık sık kadınları teşhis eden tanıkların kimlikleri belirtilir. Bunlar çoğunlukla kadınların ailelerinden erkeklerdi. Bu durumda iki olasılık bulunuyordu: Ya kadınların kimlik tespiti için kadının ikamet ettiği mahalleden ya da ailelerinden erkekler tanıklık ediyor, ya da imzaları hüccetin altındaki bölümde yer alan mahkeme tanıkları (*şuhûd ül-hal*) kadınların kimliğini tespit ediyordu.[18]

18. yüzyılda Yemen'de görülen Bernard Haykel'in incelediği sahtekârlık davasında, kimlik tespiti üç kişi tarafından yapılmıştı.[19] David Powers'ın incelediği başka bir kimlik tespiti vakasında tanıkların sayısı Ayşe için seferber edilenlere yaklaşır. David Powers 14. yüzyılda Fas'ta, annesi-

nin çalıştığı bir soylu evinin reisiyle olan bağlantısını kanıtlamaya çalışan bir köle çocuğunun adalete aksetmiş olan davasını incelemiştir. Bu davada, Salim adındaki bu kişi, 'Ali bin Abi al-'Ula' adındaki soylunun oğlu olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu. Dava için 99 kişinin tanıklığına başvurulmuştu. 'Ali bin Abi al-'Ula' adlı kişinin kraliyet ailesi ile bağının olması, bu meselenin eriştiği boyutları açıklar (Powers, 1999). Ayşe'nin davası ise doğrudan valiyi ilgilendiren bir mesele olduğundan, bu davada başvurulan tanıkların sayısının Mehmed Paşa'nın statüsüyle ilgili olduğunu varsayabiliriz.

VALİ

Valinin suçlamaları inkâr yoluna gitmiş olması bize bu meseleye neden karışmış olabileceği ile ilgili fazla bilgi vermiyor. Mehmed Paşa tam olarak neyi inkâr ediyordu? Ayşe'yi koruması altına aldığını mı? Ya da Ayşe'yi karısı Fatma yerine koyarak sahtekârlıkta taraf olduğunu mu? Davanın sonucu, yani kadının " adı geçen kişinin [Vali Mehmed Paşa] Ayşe'den elini çekmesi " ile ilgili kararı, valinin tavrıyla ilgili bir ipucu veriyor. Başka bir ifadeyle, kadı valiye Ayşe'nin şahsı üzerindeki her türlü tasarrufu yasaklıyor. Bu karar ise, Ayşe'nin dava sırasında büyük olasılıkla valinin evinde yaşadığını doğruluyor. Mehmed Paşa'nın davranışının nedenleriyle ilgili daha fazla bilgi edinemiyoruz. Ayşe ile eş hayatı yaşamaya kalkışmış ve Ayşe'nin annesi tarafından bu nedenle mi suçlanmıştı? Eğer hal böyle ise, Mehmed Paşa Ayşe'yi Adana'dan ayrılmadan önce tanıyor muydu ve kadının doğduğu şehre dönmesini bu nedenle mi sağlamıştı? Ya da Şam'da haksız yere tutulan Adanalı bir kadının geri dönüşünü planlarken yalnızca Adana valisi ve bir koruyucu olarak mı davranmıştı? Böyle bir mesele gerçekten de bir valinin öncelikleri arasında yer alabilir. Nicolas Vatin'in haksız yere köle olarak alıkonan hür kişiler üzerine gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre, hür bir insan olduğunu kanıtlamaya çalışan kişilerin dava süresince bir kalede ya da valinin gözetiminde emniyete alındığı olurdu (Vatin, 2001: 169). Ama bu vakada, Mehmed Paşa neden davanın baş sanığı konumundaydı ve Ayşe'yi evinde barındırmaktan yargılanmıştı? Ölmüş karısının kimliğini kılıf olarak kullanmasına izin vererek bu kadını cariyelikten kurtarmaya çalışırken Adana valisi olarak görevini mi yerine getiriyordu, Ayşe Adana'ya getirildikten sonra da bu kadının güzelliğine mi kapılmıştı?

Yoksa Ayşe'nin gerçekten karısı olduğuna mı inanmıştı? Bu olasılığın gerçekliğine inanmak güç olsa da, Müslüman içtihadına göre bu durumda suçlu bulunamazdı. 18. yüzyıl Osmanlı müftü ve kadıları tarafından sıkça başvurulan Maveraünnehir hukukçularından ünlü Ali bin Ebû Bekir el-Mergînânî'nin kitabı (12. yüzyıl) bu konuda çok açıktır. Bir erkek " bu senin karındır " diyerek kendisine getirilen bir kadınla cinsel ilişkiye girerse, kabahatli kabul edilmez (Ali bin Ebû Bekir el-Mergînânî, 1983: cilt 2, 222). Ancak bu durumda erkeğin kadına mehr ödemesi gerekir. Mehmed Paşa ile Ayşe'nin hikâyesinde

Mouradge D'Ohsson kitabında yer alan bir Osmanlı kadısı.

Tableau général de L'Empire Ottoman. Paris 1790.

© The Hebrew University of Jerusalem & The Jewish National & University Library

Annesinin ifadesine göre, iki evlilik ve üç satıştan sonra hür kadın statüsünü yitiren ve kendini dellalbaşı Kazıkçı el-hacc İbrahim'in cariyesi olarak bulan Ayşe, Şam'a götürülmüştü. Şam 1668.

de sorun yaratan bu nokta olsa gerek. Haksız yere cariye konumuna düşmüş hür bir kadın olan Ayşe'nin evlenmeden önce yeniden hür statüsüne kavuşması gerekiyordu.

Valinin başlıca sanık olarak davaya karışması pek çok soruyu beraberinde getiriyor. Osmanlı eyaletlerinde adalet yalnızca kadılar tarafından yerine getirilmiyordu. Kânûn (padişah yasası) sınırları içine giren konularda valilerin de yargı ve yürütme yetkileri bulunuyordu. Bundan hareketle, olayın cereyan ettiği sırada kadı ile Mehmed Paşa arasındaki iktidar ilişkilerinin dengesini sorgulayabiliriz. 18. yüzyılda Adana eyaletinde valilere karşı çok sayıda halk ayaklanması çıkmış, bunlarda bazılarında kadı ve vali hasım olarak karşı karşıya gelmişlerdi.[20] Ayşe'nin davası valiyi yıpratmaya yönelik bir saldırı stratejisini gizlemiş olabilir miydi? Her ne olursa olsun, seferber olan tanık sayısı (136 kişi) meselenin önemini ortaya koyuyor. Bununla birlikte, Mehmed Paşa bu olaydan sonra yaklaşık bir yıl kadar daha Adana valisi olarak kalacaktı. Nisan 1701 tarihli bir belgeden, Mustafa Paşa adında birinin Adana valiliğine getirildiğini öğreniyoruz.[21]

ENTRİKA, CÜRÜMLER VE KİMLİK TESPİTİNİN ÖNEMİ

Hukuki açıdan bu vaka pek çok kanun ihlalini açığa çıkarıyor. İslam hukukunun Hanefî okuluna göre, hür bir kadının cariye olarak satılması mümkün değildir.[22] Buna rağmen, Ayşe'nin durumu bir istisna oluşturmuyor. Nicolas Vatin'in araştırmasına göre, 16. yüzyılda hür insanların – Müslüman ya da gayrimüslim – köle olarak satılması sıkça görülen bir durumdu (Vatin, 2001). Ayşe'yi Karaman'da cariye olarak satan ikinci kocası da bunu yapmıştı. Yine Hanefî okulunun öğretisine göre, bir erkeğin karısını başka bir erkekle evlendirmesi de mümkün değildir.[23] Oysa Ayşe'nin ilk kocası onu boşadıktan sonra başka bir erkekle evlendirmekte tereddüt etmemişti. Mahkeme belgeleri bu konuda çok açık: Ayşe'yi ikinci kocası Tarsuslu Kürt Ali'ye veren eski kocasıydı. Üçüncü olarak, Ayşe'nin itirafı, Şam'da iken valinin karısı Fatma olduğunu açıkça beyan ederek sahte bir kimlik kullandığını ortaya koyuyor. Tüm bu cürümlere, evinde akrabalık bağı bulunmayan, ne karısı, ne de cariyesi olan, yani hukuki açıdan kendisi için namahrem olan bir kadını barındıran vali Mehmed Paşa'nın tavrını da eklemek gerekir.

İslam hukukuna göre ceza gerektiren bu cürümlerden hiçbiri buradaki davanın konusu değildi. Dava Ayşe'nin annesinin talebi üzerine Adana valisine karşı açılmış olsa da, kadı'nın son kararı valiyi hiçbir şekilde mahkûm etmiyor ve "Ayşe'den elini çekmek" dışında kendisine herhangi bir ceza verilmiyor. Bu ifadenin kullanılması Ayşe'nin bir kişi değil, davanın konusu olarak kabul edildiğini gösteriyor. Son olarak, verdiği ilk yalan ifadeye rağmen, Ayşe de bu hareketlerinden dolayı suçlanmıyor. Annesi tarafından davanın sonunda elde edilen hüccet ise özellikle Ayşe'ye yarıyor, çünkü bu belgeyle hür bir kadın olduğu onaylanıyor.

İkinci eşi Ayşe'yi Karaman eyaletine götürmüş ve onu boşayarak "cariyedir" diye İbrahim Ağa adında birine satmış.

19. yüzyılın ikinci yarısında Karaman. *E. J. Davis, Life in Asiatic Turkey*, Londra 1879.

Dava sırasında Ayşe'nin sessiz kalmış olması, bu kadının macerasının sonunda belki de umabileceği en iyi konumda bulunmasına bağlanabilir. Başına gelen talihsiz olayların başka bir açıdan bakıldığında, bir toplumsal yükselme öyküsü olduğuna da dikkat çekelim. Değirmenci Deli Ali'nin kızı Ayşe evlilik çağına geldiğinde babası artık hayatta değildi. Bu durumda, Ayşe ile dul bir kadın olan annesinin, ilk evlilik gerçekleştiğinde toplumsal açıdan zayıf bir konumda bulunduklarını düşünebiliriz.[24] Ayşe'nin ilk kocasının lakabı (Irgad) onun yevmiye karşılığı çalışan basit bir işçi olduğu izlenimini yaratıyor. Bununla birlikte, Deli Ali bir mollanın (Molla Halil), yani medrese eğitimi almış bir din adamının oğluydu. Ayşe'nin ikinci kocası Kürt Ali,[25] bir tımarlı sipahiydi, yani padişahın ordusuna yaptığı askeri katkı karşılığında bazı vergi gelirlerinden yararlanma hakkı vardı (Beldiceanu, 1989 : 127- 129). Ardından, Ayşe bir ağaya satılmıştı. Ağa rütbesi bu kişinin asker statüsüne sahip olduğunu gösterir.

Ayşe'yi satın alan dördüncü kişi Çorbacı Hüseyin Bey idi. "Çorbacı" rütbesinden de anlaşıldığı gibi, bu kişi bölük komutanı bir yeniçeriydi, yani hiç de önemsiz biri değildi (Pakalın, 1983: cilt. 1, s. 380). Bundan sonra Ayşe kendisini Kazıkçı el-hacc İbrahim adındaki dellalbaşının hareminde bulmuştu. Dellalbaşı çağırtmaçların ve simsarların başıydı. Bunların her ikisi de Osmanlı toplumunda kayda değer görevlerdi. 19. yüzyıla kadar, imparatorluğun merkezinden gönderilen haberlerin halka iletilmesini sağlayan ve yeni bir padişahın tahta çıktığını duyuranlar çağırtmaçlardı. Simsarların başı olmak ise en kârlı görevlerden biriydi, simsarlar aracılık ettikleri satışlardan %10'a kadar çıkabilen komisyonlar alıyorlardı.[26] Bununla birlikte, Ayşe'nin sahip olduğu en iyi koruyucu, kuşkusuz Adana valisi Mehmed Paşa'ydı.

SONUÇ

İncelediğimiz vaka, bir kişinin kimliğinin tespit edilmesi üzerine kurulu ve kimlik tespiti prosedürünün tartışmaların merkezinde yer aldığı bir dava olmaktan çok, kimlik tespiti uygulaması yoluyla Ayşe'nin kimliğinin ve statüsünün geri kazandırılmasını amaçlayan bir davadır. Ayşe'nin annesiyle Vali Mehmed Paşa'yı karşı karşıya getiren anlaşmazlık, bu vakada kadı mahkemesinden Ayşe'nin kimliğini ve statüsünü onaylayan bir belgenin alınmasına " kılıf " oluşturmuş gibi görünmektedir. Bu davada taraf olanların gerçek niyetlerini ayırt etmek güçtür. Ayşe'den başlarsak, meşru bir şekilde valinin hareminde mi kalmayı, hür kadın statüsüne kavuşmuş olarak annesinin evine geri mi dönmeyi arzuladığını tahmin etmek mümkün değildir. Her iki durumda da – örneğin Mehmed Paşa ile evlenebilmek için– kadı mahkemesinden alınmış bir belgeyle statüsünü onaylatması gerekiyordu. Annesinin şikâyetinin nedenlerini anlamak da o kadar kolay değildir. Ayşe Nene kızının iyiliği için mi hareket ediyordu, yoksa kızıyla ve valiyle anlaşmazlığa düştüğü için mi onları gayrimeşru bir birliktelik içinde olmakla suçluyordu? Bu durumda, Ayşe Nene'nin – toplumsal statüsünü yükseltmeyi amaçlayan – kızının çıkarlarına karşı hareket etmiş olması muhtemeldir.

Ayşe'nin yapmak zorunda kaldığı yolculuğun seyri de önemsiz değildir. Ailesinin yaşadığı ve kendisinin tanındığı şehirden (Adana) ayrılmasıyla birlikte, gerçek kimliğini de kaybetmeye başlamıştır. İkinci kocası, o tarihlerde Adana'dan birkaç gün uzaklıkta bulunan Karaman'da kendisini cariye olarak tanıtabilmiştir. Ardından daha da uzağa, Kıbrıs'a götürülmüş, son olarak artık cariye kaderinden kaçmasının mümkün olamayacağı Şam'a varmıştır. Yine Nicolas Vatin, 16. yüzyılda hür insanlar köle olarak satışının ancak bunların tanındığı yerlerden uzakta gerçekleşebildiğini saptar (Vatin, 2001: 162). Vatin ayrıca, haksız yere köle olarak alıkonan bu kişilerin – kendilerini tanıyan insanların tanıklıklarına dayanarak – kadı mahkemelerinin hür kişi statülerini tanıması için gerekli hukuki prosedürü başlatmak için, genellikle tanındıkları yerlerden geçerken ya da doğdukları şehirden gelen insanlarla karşılaştıklarında karşılarına çıkan fırsatları değerlendirdiklerini belirtir.[27]

Ayşe'yi Adana'dan gelen hacıların tanımış olmaları da önemli bir ayrıntıdır. Bu hacıların şehrin önemli sakinlerinden birinin hareminde ya-

şayan bir kadını " tesadüfen " görmüş olmaları pek inandırıcı değildir.[28] Ayşe'nin, içinde bulunduğu durumdan kurtulmasına yardım etmeleri için, büyük olasılıkla kendisini tanıyan Adanalı yolcularla iletişime geçmeye çalışmış olması muhtemeldir. Dellalbaşı Kazıkçı el-hacc İbrahim'in Ayşe'nin hemşehrileriyle Adana'ya gitmesini kendi rızasıyla kabul edip etmediğini, ayrıca vali tarafından gönderilen kişilerin Ayşe'yi el-hacc İbrahim'den almak için herhangi bir ödeme yapıp yapmadıklarını bilmiyoruz. Hüccet bu konuda da bilgi vermiyor.

Her ne olursa olsun, dava başladığında, Ayşe Adana'da valinin evinde bulunuyordu. Ancak hukuki açıdan bu gayrimeşru bir durumdu, çünkü Ayşe Paşa'nın ailesinden olmadığı gibi, cariyesi de olmadığından, valinin evinde yaşaması uygun değildi. Mehmed Paşa Ayşe'yi cariye olarak da satın almış olamazdı, çünkü Hanefî yasalarına göre hür bir kadının cariye olarak satın alınması meşru değildi. Coğrafî olarak çok uzakta bulunan Kıbrıs ya da Şam'da mümkün olan – Ayşe'nin cariye olarak satılması ya da kendisini Adana valisinin karısı olarak tanıtması – Ayşe'nin dâhil olduğu toplumsal ağ ya da cemaatlerin üyeleri tarafından tanındığı Adana'ya dönmesinden sonra artık mümkün değildir. Ancak bu Ayşe'nin yasal kimliğine kavuşmasının tam zamanıdır. Dolayısıyla, Adana valisi aleyhine dava açan Ayşe'nin annesi, hem kızı, hem de Mehmed Paşa ile dayanışma içinde hareket etmiş gibi görünüyor. Zira taraflardan hiçbirinin zarar görmeden çıktıkları böyle bir davadan geçmek, Ayşe'nin kimliğini ve haklarını tanıyan bir belgeyi elde etmesi için en uygun çözümdü.[29]

CNRS/FRANSIZ ANADOLU
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

KAYNAKÇA

Ali bin Ebû Bekr el-Merginânî, 1983, *El-Hidâye Tercemesi*, İstanbul.

Beldiceanu Nicoara, 1989, "L'organisation de l'Empire Ottoman (xive-xve siècles)", Robert Mantran (dir.), *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, Fayard, içinde s. 117-138.

Davis Natalie Zemon, 1983, *The Return of Martin Guerre*, Cambridge, Harvard University Press.

Denis Vincent, 2008, *Une Histoire de l'identité. France 1715-1815*, Paris, Champ Vallon.

Fraenkel Béatrice, 2007, "Preuves et épreuves de l'identification", C. Moatti et K. Kaiser (dir.), *Gens de Passage en Mediterranee de l'Antiquité à l'époque moderne*, Maisonneuve et Larose içinde.

Haykel Bernard, 2002, "Dissembling Descent, or how the Barber lost his Turban: Identity and Evidence in eighteenth-century Zaydi Yemen", *Islamic Law and Society* 9, sayı 2, içinde s. 194-230.

Jennings R., 1975, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Recordsthe Sharia court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XVIII, bölüm 1, s. 53-114.

Johansen Baber, 1996, "The Valorisation of the Human Body in Muslim Sunni Law", D. J. Steward, B. Johansen & A. Singer (eds.), *Law and Society in Islam*, Princeton University Press içinde s. 71-112.

Marcus Abraham, 1986, "Privacy in Eighteenth-Century Aleppo: The Limits of Cultural Ideals", *International Journal of Middle East Studies* 18, sayı 2, s. 165-183.

Pakalın Mehmed Zeki, 1983, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Powers David S., 1999, "Kadijustiz or Qadi-Justice? A Paternity Dispute from fourteenth-century Morocco", *Islamic Law and Society*, cilt. 1, no 3, s. 332-366.

Schacht Joseph, 1983, *Introduction au droit musulman*, Paris, Maisonneuve & Larose.

Tamdoğan Işık, 2003, "La Reputation comme richesse dans la ville ottomane", Jean-Paul Pascual (dir.), *Pauvreté et Richesse dans le monde musulman méditerranéen*, Paris, Maisonneuve & Larose içinde s. 39-50.

Türkay Cevdet, 2001, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul, İşaret yay.

Vatin Nicolas, 2001, "Une affaire interne, le sort et la liberation des personnes de condition libre illégalement retenues en esclavage sur le territoire ottoman (xvie siècle)", *Turcica* 33, s. 149-190.

Yılmaz Fikret, 1999/2000, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda mahremiyetin sınırlarına dair", *Toplum ve Bilim*, İstanbul, kış, sayı 83, s. 92-110.

DİPNOTLAR

* Bu makale " La fille du meunier et l'epouse du gouverneur d'Adana ou l'histoire d'un cas d'imposture au début du XVIIIème siècle", adıyla REMMM, sayı 127, 2010, s. 143 – 155'te yayınlanan Fransızcasının modifiye edilmiş halidir. Bu metni kaleme alırken yardımları, eleştirileri ve önerileri için, Yavuz Aykan'a teşekkürü borç bilirim.

1 Vincent Denis'nin de belirttiği gibi (2008 : 11), devlet ve toplum arasındaki çatışmanın ötesine geçen çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

2 Ayşe'nin davasıyla ilgili *hüccet* (kadı sicillerine kaydedilen ve birer nüshası da taraflara verilen dava tutanağı) 20 Mayıs 1700 tarihlidir (Hicrî 1111 yılı Zilhicce ayının ilk günü) ve Adana vilayeti kadı sicillerinden gelmektedir (ileride *AKS* olarak kısaltacağız). *AKS*, Sayı: 101/33-34.

3 Belgede çeşitli olayların tarihleriyle ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu evliliğin ne zaman gerçekleştiğini, Ayşe'nin Adana'daki yokluğunun ve bunu izleyen öykünün ne kadar sürdüğünü bilmemiz mumkun değildir.

4 Olayların geçtiği tarihte, Tarsus Adana eyaletinin bir kazasıydı.

5 Metinde : " *cariyedir deyü beyʿ edüb* ".

6 *Çorbacı* lakabı Hüseyin'in yeniçerilere bağlı olduğunu gösteriyor.

7 *Dellalbaşı* çağırtmaç ya da simsarların başı olan kişiydi.

8 Metinde: "Garîketen fevt olmuş olan". Bu ifade, valinin karısı Fatma'nın ölümünü şüphe altında bırakıyor. Boğularak öldüyse, cesedi bulunamamış ve teşhis edilememiş olabilir. Ölümü belirsiz olduğuna göre, sahtekârlığa açık kapı da bırakıyordu; herhangi biri Fatma olduğunu iddia edebilir, onun yerine geçebilirdi.

9 Metinde: " *ikame i beyyine etmekle* ".

10 Metinde : " *ahz ihsan etmişlerdir* ".

11 *Seyyid: Peygamber* soyundan geldiklerini iddia eden kimseler. Bu statü bu kişilere bazı haklar veriyordu.

12 16. yüzyılda Fransa'da yaşanan ünlü Martin Guerre vakasının tam aksi. Bu olayda, Martin Guerre'in karısı sahtekârın gerçekten kendi kocası olduğunu savunmuştu. Bkz. Davis, 1983.

13 Metnin kendisinde birinci tekil şahıs anlatısından, üçüncü tekil şahsa geçilmekte.

14 Metinde: "*sahib i vaka*".

15 Komşularla görüşülerek yürütülen güvenirlik soruşturmaları (bunlara *taʿdil* ve *tezkiye* adı verilirdi) ve kişilerin komşuları tarafından teşhis edilmesi konusunu başka bir çalışmada daha ayrıntılı incelemiştim: " La Réputation comme richesse dans la ville ottomane " (Tamdoğan, 2003: 44). Ayrıca bkz., Yılmaz, 1999/2000.

16 Kadınların kimliğinin kadı mahkemelerinde tespiti ile ilgili, ayrıca bkz. Mathieu Tillier, « L'identification en justice à l'époque abbasside », *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 127, Temmuz 2010.

17 Üsküdar kadı sicillerinden birine göre, toplam 57 kadından 32'si (bkz. *ÜKS*, Sayı: 352), aynı kazadan başka bir kadı siciline göre ise toplam 20 kadından 18'i (bkz. *ÜKS*, Sayı. 474) tanıklar tarafından teşhis edilmişti.

18 Bu uygulamayı belirtmek için genellikle "zeyl-i vesikada muharrer el-esâmin-i müslimin" ifadesi kullanılır.

19 " Sa'sa'a won the first trial, establishing his claim through the testimony of at least two male witnesses and possibly even that of the absentee's mother. ", bkz. B. Haykel, 2002: 200.

20 1724'te Adana şehrinde çıkan ve 200 kişinin hayatına mal olan bir ayaklanmadan sonra, dönemin valisi Adana kadısının görevinden alınmasını emretmişti.

21 *AKS*, Sayı: 101/66-1.

22 " According to Hanefite jurists, a free person can never become the object of commercial exchange as one can never legally, lose her or his freedom " (Johansen, 1996: 74).

23 " The husband can neither sell his wife nor marry her to somebody else " (Johansen, 1996: 78).

24 R. Jennings'in çalışmalarına göre, evlilik sözleşmesi yapıldığı sırada kadın için bazı haklar elde edilmesini sağlayan genellikle babası ya da vasisi olurdu (Jennings, 1975: 87).

25 Metinde " *Akbaş kürdünden* " ifadesini görüyoruz. Akbaş, Tarsus bölgesinde yaşayan göçebe Kürt boylarına verilen addır (Türkay, 2001: 161-162). İncelediğimiz dönemde (18. yüzyıl başı), bu göçebelerin büyük kısmı yerleşik düzene geçmişti.

26 Yusuf Halaçoğlu, " Dellâl ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, s. 145-146.

27 Haksız yere kürek cezasına çarptırılmış olan Turgut adında bir kişi, gemisi tanındığı bir limana uğradığında özgür bir insan olduğunu kanıtlamak için karşısına çıkan fırsatı bu şekilde kullanmıştı (Vatin, 2001: 165).

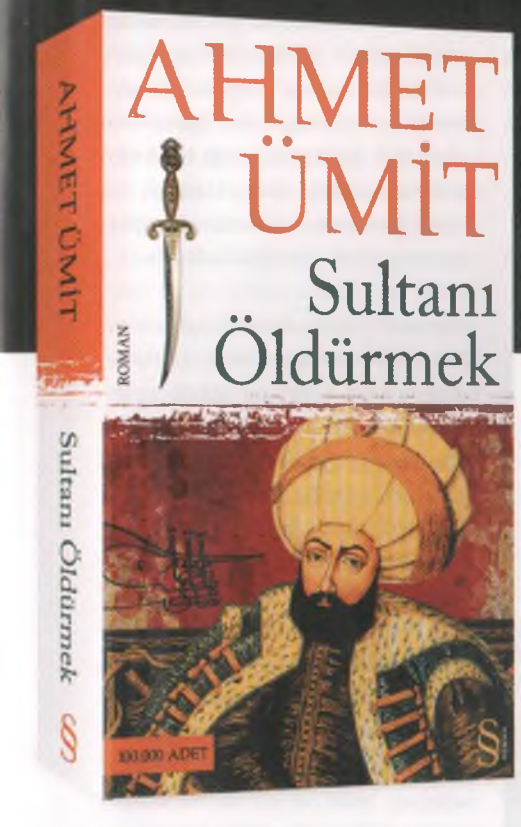
28 Bir kişinin toplumsal statüsü ne kadar yüksekse, haremi de o kadar mahrem, dış dünyanın bakışlarından o kadar saklı olurdu (Marcus, 1986: 178).

29 Osmanlı kadı sicilleri üzerinde yapılan araştırmalar, bazı davaların ortada gerçek bir uyuşmazlık bulunmadan, yalnızca ilgili kişilere hakların onaylatma olanağı sağlamak amacıyla açılabildiğini gösteriyor. (Bu tür düzmece davalar için, ayrıca bkz. Joseph Schacht, 1983: 71, not 4).

GÜN AKŞAMLIDIR DEVLETLÛM!

Sultanı Öldürmek

AHMET ÜMİT

Kitap satılan her yerde!

EVEREST Ticarethane Sk. No: 53 34110 Cağaloğlu/İSTANBUL Tel: 0(212) 513 34 20-21 Faks: 0(212) 513 33 76 e-posta: info@everestyayinlari.com www.everestyayinlari.com

19. YÜZYILDA ANTALYA'DA SİYAH KÖLELER

İBRADI'DA "ARAPASTIK KESTANESİ"

EVREN DAYAR

*"...İbradı kasabası sakinlerinden Mustafa Efendi'nin Zeyneb nam siyah cariyesi efendisinin evine ateş vermesinden ve komşularının hanelerini yakmağa ve hususen esna-yı harikde hamile olduğu halde bir hatunun dahi içinde kalarak biçarenin telefine sebeb olmasından dolayı mukaddema her tarafa gönderilen cezâ kanûnnâme-i hümâyûnun 163. Maddesi mûcebince selb-ü idam olunmuşdur işte bir mahalle ateş ve kundak bırakmanın cezâsı böyle olmağla mezbûre Zeynebden herkes ibret alub ve kanûn-ı cezâyı okumak bilenler layıkıyla mütala' ile bilmeyenlere dahi anladub gerek bunun gibi harikden ve gerek kanûn-ı padişahinin men' ettiği sair her türlü hallerden ictinâb eylemeleri iktizâ edeceğinden mûcebi ittihâz ve intibâh olmak içün ilan-ı keyfiyet ibtidâr olundu."**

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilmiye sınıfı için İbradı'nın, kasabalıların bugün bile gurur duydukları ayrıcalıklı bir yeri vardır. Manavgat'ın kuzeyinde Toroslar üzerine kurulmuş ve engebeli dağların arasında saklı kalmış bu kasaba, yüzyıllar boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'na sayısız ulema yetiştirmiştir. Kasabanın ihtişamlı konakları (Kadı Konakları), geçmişte hem İbradılı ulemanın ikametgâhı olmuş hem de mahkeme işlevi görmüştür. Kasabanın içinde bulunan ve "Kadı Mezarlığı" olarak adlandırılan kestane ağaçlarının gölgelediği mezarlıkta ise çok sayıda kadı, müderris ve müftü yatmaktadır.

Mezarlığın içindeki kestane ağaçları "Kadı Mezarlığı"na bir orman görünümü verir. Bütün bu ağaçlar arasında en çok dikkati çeken ise bin yaşını geçkin olduğu tahmin edilen, mezarlığın hemen bitişiğindeki görkemli kestane ağacıdır. 1861 yılının sonbahar aylarında siyah bir kadın kölenin asıldığı rivayet edilen bu ağaç, İbradılılar tarafından "Arapastık Kestanesi" olarak adlandırılır.[1]

Zeyneb'in hikâyesinin günümüze taşınmasına vesile olan Kadı Mezarlığı'ndaki Arapastık Kestanesi.

Osmanlı belgeleri aracılığıyla da takip edilebilen bu ürkütücü hikâye, 1861 yılının serin bir Ağustos gecesi Abdullah kızı siyah Zeyneb'in (*zenciye-i Zeyneb binti Abdo*'nun), cariyesi olduğu Mustafa Ağa'nın konağını ateşe vermesinin nedenleriyle başlar. Hikâyeye ilişkin sözlü gelenek, Osmanlı belgelerinin cevap vermediği bir soruya, Zeyneb'in nasıl öldürüldüğü ve nereye gömüldüğü sorusuna yanıt vermektedir. Rivayete göre Zeyneb, Kadı Mezarlığı'nın bitişiğindeki kestane ağacına asılır ve ölüsü, mezarlığın bugün dâhi bilinmeyen bir yerine gömülür.

Sözlü gelenek, Zeyneb'in hikâyesi hakkında birbirinden farklı anlatıları günümüze taşımıştır. Bu anlatılardan ilki İbradılı bir kadı'nın, konağına getirdiği siyah bir kölenin kadı'nın kızına kötü davranması ve tecavüz etmesi nedeniyle kestane ağacına asılarak cezalandırıldığını rivayet eder. Bu iddia, tecavüz edilen bir kadının varlığına ilişkin yaygın bir kanıyı da günümüze getirmiştir.

Başka bir anlatıda, siyah kölenin, efendisinin konağını ateşe verdiği ve bu nedenle asıldığı vurgulanır. Fakat bu anlatıda, konağın neden ateşe verildiğine değinilmemektedir. Sonuncu anlatıda ise İbradı'da öldürülen hamile bir kadından bahsedilir. Rivayete göre yangında ölen kadının gerçek katili, aynı zamanda tecavüz ederek onu hamile bırakan bir efendidir. Gerçek katil olan efendi, cinayetten sonra kadını öldürdüğü ahırı yakar ve suçu siyah kadın kölenin üzerine atar. Sonuncu anlatıya benzer bir başka rivayette -ki bu rivayet eylemin kolektif niteliğine de bir açıklama getirir- asılan siyah kadın "ahlâki olarak düşkün" ve "iffetsiz" olarak tanımlanmaktadır.

Anlatılar köle Zeyneb'in neden asıldığı konusunda muhtelif olsalar da, Zeyneb'in İbradı'daki "Kâdı Mezarlığı"nın hemen bitişiğindeki kestane ağacında asıldığı, bütün sözlü kaynaklar tarafından doğrulanır. Öte yandan bütün bu anlatılar, ürkütücü bir iddianın, Osmanlı belgeleri de göz önüne alındığında, gerçek olabilme ihtimali üzerinde düşünmemizi gerektirir. Zira anlatılardaki olay ve kişi örgüsü -ölen hamile bir kadın, siyah bir köle ve ateşe verilen bir konak ya da ahır -Osmanlı belgelerinin olay ve kişi örgüsüyle örtüşmektedir.

'ZEYNEB'LERİN HİKÂYESİ

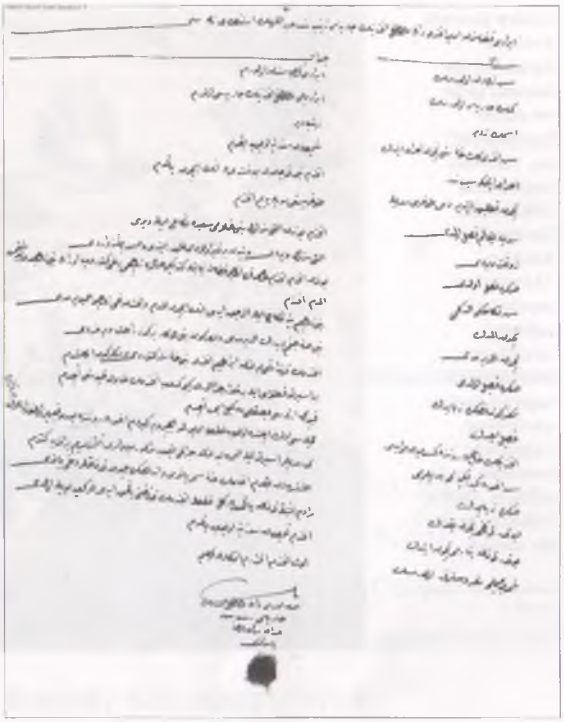
Ölümüyle İbradı'daki anıtsal ağacın adını veren Zeyneb'in hikâyesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki varlıkları modern tarih-yazıcıları tarafından uzun yıllar sessizlikle geçiştirilmiş Afrika kökenli kölelerin, Küçük Asya'nın, Ege ve Akdeniz kentlerindeki varlığını, günümüze ulaştıran saklı kalmış hikâyelerden sadece biridir.[2] 19. yüzyılda tarımsal köleliğin de yaygın olduğu bu kıyı şeridi boyunca, yüzyılın sonlarından itibaren azat edilen siyah kölelerin oluşturduğu yerleşim yerleriyle karşılaşmak bugün de olasıdır.

Öte yandan Reşat Nuri Güntekin'in, İzmir Kadifekale'deki bir köle mahallesinin, "Temaşalık Mahallesi"nin başarılı bir tasvirini yaptığı *Miskinler Tekkesi* romanı dışında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyahların hayatları hakkında bilgi edinebileceğimiz kaynaklar oldukça sınırlıdır. Afrikalı siyahların geleneksel olarak kutladıkları "Dana Bayramı"ndan da kısa bir kesitin sunulduğu "Miskinler Tekkesi", 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında azat edilen siyah kölelerin hayatları hakkında kısa, fakat çok önemli gözlemleri içerir.[3]

Cumhuriyet döneminde de Küçük Asya'daki siyahların payına "görünmez olmak" düşmüştür.[4] Resmi veya gayri resmi tarih anlatıları, uzun yıllar Küçük Asya'daki siyahların varlığı karşısında sessiz kalmıştır. Ehud R. Toledano'ya göre bu sessizliğin nedeni İslam toplumları söz konusu olduğunda, ima yoluyla bile olsa, en ufak bir eleştiriyi dahi kabullenmeyen yaygın tutumdur. Toledano bu tutumu "tavır mâniası" olarak tanımlar:

"İslam ve Osmanlı dünyası söz konusu olduğunda kölelik ve kölecilik üzerine çalışmanın birçok güçlüğü var. Müslüman olmayan toplumlarda köleliğin çeşitli biçimleri şiddetle tartışılmış ve tahlil edilmişken, İslam toplumları söz konusu olduğunda, ima yoluyla bile olsa, en ufak bir eleştiri karşısında bile duyarlı olunmuştur. En iyi ihtimalle genel kanı, İslam ve Osmanlı dünyasında köleleştirmenin Amerika'daki köleleştirme süreçlerinden farklı olduğudur. Bu nedenle İslam toplumları 'köleci toplumlar' olmaktan çok 'köleli toplumlar' olarak tanımlanmış, bu toplumlarda köleliğin daha 'yumuşak' ve çok daha az 'dışlayıcı' olduğu iddia edilmiştir."[5]

Ne var ki siyahları görünmez kılan, sadece resmi veya gayr–i resmi tarih anlatılarının sessizliği değildir. Mustafa Kemal'in, Aydın hakkındaki gözlemlerini aktardığı İsmet İnönü'ye, 6 Ocak 1931 tarihinde ilettiği bir talep, siyahların nasıl görünmez kılındığının ipuçlarını sunar. Mustafa Kemal, Aydın Maarif Müdürü'nün, zenci olduğu için "göze görünmeyecek bir büro hizmetine alınmasını" rica etmektedir:

Zeyneb'in istintak-namesi.

"Aydın Vilayet Maarif Müdürü, Niyazi Bey adında bir zencidir. Maarife hizmeti olduğu söylenen bu zatın *göze görünmeyecek bir büro hizmetine alınmasını*, yerine münasip birinin tayin edilmesini arz ederim."[6]

"ALLAH'IN HEDİYELERİ"

19. yüzyılda Manavgat mütegallibesinin çiftliklerinde istihdam edilen siyah köleler, azat edildikten sonra, başta Manavgat Sarılar Köyü ve Antalya Serik olmak üzere bölgenin civar köy ve kasabalarında hayatlarını devam ettirdiler. 2010 yılının Şubat ayında İbradı ve İbradı'ya bağlı Ormana ve Ürünlü köylerinde yaşayan siyah ailelerle yaptığım görüşmelerde, bu ailelerin, kendi kökenleri üzerine konuşmak istemediklerine, sık sık tanık oldum. Oldukça yoksul olan bu

aileler, ısrarla, atalarının çok varlıklı olduğunu söylüyor ve Manavgat'a ticaret için geldiklerinin altını çiziyordu. Bu yaygın anlatının tek istisnası ise 89 yaşındaki Fatma Teyze'nin hikâyesiydi. Fatma Teyze, atalarının, Manavgat hanedanı (Tugayoğulları) tarafından Mısır'dan "Allah'ın hediyesi olarak" getirildiğini söyledi.

Zahire ticareti, Antalya eşrafının en önemli gelir ve nüfuz kaynağıydı. 20. yüzyılın başlarında çekilen bu fotoğrafta Antalya "Arapsuyu" mevkiinde zahire çuvallarını mavunalara taşıyan işçiler görülüyor. Çalışanlar arasında, azat edilmiş Afrika kökenli işçiler de vardır.

Antalya Kent Müzesi Arşivi

18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında bir dizi ekonomik koşulun ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki idari reformların sonucu olarak Antalya ve Manavgat eşrafı bölgedeki nüfuzunu artırdı. Akdeniz'in verimli toprakları üzerinde, ihracata dönük tarımsal üretimin ve kereste ticaretinin bölgenin en önemli gelir kaynağı olduğu bu dönemde, köle emeği, üretim sürecinin önemli bileşenlerinden biri hâline geldi. Geniş toprakları mülkiyetleri altına alan ya da iltizam usulüyle ormanların kullanım hakkını elinde tutan bölge eşrafı, kendileri için gerekli işgücünün önemli bir bölümünü Afrika'dan getirilen siyah kölelerle karşıladı. Bu dönemde sadece Antalya ve Manavgat'ta değil, Küçük Asya'nın Akdeniz'e kıyısı olan birçok kentinde Müslüman büyük çiftlik sahipleri, Afrika kökenli köleleri ucuz işgücü olarak kullanmıştır. Ehud R. Toledano, 19. yüzyılda Kuzey Afrika ve Kafkasya'dan Küçük Asya'ya, her yıl 11 bin ile 13 bin arasında köle taşındığını tahmin etmektedir.[7]

Ehud R. Toledano'nun Küçük Asya'nın geneli için yaptığı bu tahmine rağmen, köle ticaretinin Antalya ve çevresindeki yoğunluğuna ilişkin bir tahmin yapmak neredeyse imkânsızdır. Mesele, tarımsal kölecilik ve köleleştirilenlerin Antalya'daki hikâyeleri olduğunda ise tarihçiler için koşullar çok daha karmaşıklaşır. Bütün bu konulara ilişkin bilgi edinebileceğimiz kaynaklar oldukça sınırlıdır. Olanlar da doğrudan kölelerle ilgili olmayan kayıtları içermektedir. Örneğin 19. yüzyıl Antalya Şer'iyye Sicilleri, çiftliklerde istihdam edilen siyah kölelerin varlığına tanıklık etmektedir.[8] Ayrıca Helen İhtilâli'nden sonra Antalya'da iskân edilen Moralı tüccarlar arasında köle ticareti yapan birçok ismi açıkça ortaya koymuştur: Moralı Esirci Mustafa ibn-i Ali[9], Moravi Esirci Süleyman Ağa[10], Esirci Moravi Ahmet Ağa[11], Esirci Moralı Mustafa Ağa[12]. Ancak bütün bu bilgilerin, doğrudan kölecilik ve köle ticareti ile ilgili olmayan kaynaklardan derlenebildiğini bir kere daha hatırlatmak gerekir.

Öte yandan 19. yüzyılda Antalya'da köle ticareti, sadece tarımsal ucuz işgücü açığını karşılamak için yapılmıyordu. Bu dönemde Antalya'ya getirilen siyah kölelerin önemli bir bölümü de konaklarda istihdam edildi. Bahsedilen hane içi köleliğin Osmanlı İmparatorluğu'nda esas olarak 19. yüzyılda yaygınlaşan tarımsal kölelikten çok daha eski ve yaygın bir kölelik biçimi olduğu biliniyor. Kentli veya kasabalı varlıklı Osmanlı ailelerin konaklarında "cariye" veya "gulam" bulundurmaları, her zaman bir statü göstergesi olarak kabul edilmiştir. Antalya Şeri'yye Sicilleri'nin tanıklığını yaptığı birçok satış ve miras sözleşmesi, 19. yüzyıl Antalya'sında konaklarda istihdam edilen veya miras olarak intikal eden birçok siyah kölenin varlığına işaret etmektedir. Örneğin Helen İhtilali'nden sonra Antalya'ya iskân edilen Moralı ağaların adı, sadece köle tüccarı oldukları için değil, konaklarında çok sayıda köle istihdam ettikleri için de Şeri'yye Sicilleri'nde zikredilmiştir.[13]

Antalya'da hane içi köleliğin bir başka biçimi ise Afrika'dan siyah köle ihraç etmenin yasaklandığı bir dönemde, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yaygınlık kazandı. Antalya'da yakın bir geçmişe kadar mevcudiyeti bilinen bu gelenek "evlatlık alma" olarak tanımlanmaktadır. Varlıklı ailelerin konaklarına getirilen yoksul çocuklar, bu aileler tarafından yetiştirilir ve evlendirilirlerdi. Kız çocuklar, büyük ailenin hane içi işlerini, erkek çocuklar ise hane dışı işlerini görmeleri için besleniyordu. "Besleme" kavramı, "evlatlık kültürü"yle doğrudan ilişkiliydi

ve "evlatlık" ya da "besleme" edinmek açık bir "statü" göstergesiydi.[14]

Bununla birlikte "cariyelik" ve "gulamlık", 19. yüzyılın ortalarında bile, hane içi köleliğin en yaygın biçimi olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu dönemde "cariyeler" ve "gulamlar", sadece Manavgat ve Antalya'daki konakların değil, İbradı'daki "Kâdı Konakları"nın da en önemli statü göstergeleri arasında yer aldılar. Ne var ki "Kadı Konakları"nda istihdam edilen bu kölelerle ilgili de çok az bilgiye sahibiz. Çünkü İbradı'daki "cariye" ve "gulam"ların varlığı hakkındaki bilgiler, tıpkı diğer örneklerde olduğu gibi, esasında köleler ve kölecilikle ilgili olmayan kaynaklar aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Örneğin İbradı'da köle Zeyneb'le hemen hemen aynı dönemde yaşayan bir başka siyah kölenin hikâyesi, efendisinin serkeşliği ve "fesad ehli bir zat olması" nedeniyle belgelere yansımıştır. Bu belge hem yüzyılın ortalarında İbradı'da hane içi köleliğin yaygınlığı hakkında bir kanı sahibi olmaya imkân verir, hem de birçok örneğine rastlanan köleci ve köleleştirilen ilişkisinin ilginç bir veçhesi hakkında bazı ipuçları sunar.

Kölenin adının hiç zikredilmediği bu hikâye, Alanya Kaymakamı Hüseyin Efendi'nin, İbradılı Tahtasakal mahdumu Mustafa Efendi'nin altı senedir ödemediği vergi borcunu tahsil etmek için, Mustafa Efendi'yi Alanya Meclisi'ne çağırması ve "vergi-i bakıyyesi"nin akıbetini sormasıyla başlar. Mustafa Efendi vergi borcunu ertesi gün getireceğini söyler ve İbradı'ya geri döner (Mumaileyh meclise celp olunarak vergi-i bakıyyesi kendisinden müteala olunduğunda 'yarın göndereyim' diye cevap verip sıvışmış olmağla). Ne var ki Mustafa Efendi sözünde durmamış ve borcunu ödemeyi süresiz olarak ertelemiştir. Bunun üzerine Kaymakam Hüseyin Efendi'nin emriyle Alanya'dan yola çıkan Zabıta Mehmed, Mustafa Efendi'nin evine varır. Fakat Mustafa Efendi, zabıtayı kapısında görür görmez silahına davranır ve kölesiyle birlikte zabıtaya direnir:

"Efendi mumaileyh tüfengini kurarak zabıta-yı merkumu telef etmek kasdıyla üç defa çalmış ise de tüfeng ateş almayarak zabıta-yı merkum avdet eylemiş..."[16]

Bu olaydan birkaç gün sonra Alanya'dan yola koyulan zabıtalar, tekrar, fakat bu defa kalabalık bir grup halinde Mustafa Efendi'nin kapısını çalarlar. Kapıyı Mustafa Efendi'nin kölesi açar ve zabıtalara tüfeğiyle karşı koyar. Fırsattan yararlanan Mustafa Efendi ise olay yerinden "sıvışmış"tır.[17]

Kölenin "derdest edilmesi"yle sonuçlanan bu olaydan bir süre sonra Mustafa Efendi, kayınpederi ve eşiyle birlikte Hükümet Konağı'na gide-

Bir başka olayda ise Antalyalı Osman Ağa hırsızlıkla itham edilmiş, fakat suçu gulamı "Zenci Abdullah" üstlenmiştir.[21]

10 EYLÜL 1861, İBRADI

"Zenciye-i Zeyneb"in hikâyesini Tahtasakal mahdumu Mustafa Efendi'nin kölesinin veya çağdaşı diğer kölelerin hikâyelerinden ayıran sadece Zeyneb'in idamına neden olan olayın önemi ve yarattığı infial değildi. Bu hikâyeyi önemli kılan -her ne kadar bu "ses"in Zeyneb'e ait olduğu şüphe götürür olsa da- Osmanlı belgelerinin -Müstantik tutanağının (istintak-nâme)-, hikâyeyi, Zeyneb'in sesinden de dinleme imkânını bize vermesidir.

"Sen neredensin? / İbradı Kazası'ndan olurum. Kimin cariyesi olursun? / İbradılı Mustafa Efendi'nin cariyesi olurum. / İsmin nedir? / Zeyneb'dir. / Söyle bakalım nasıl oldu?" Zeyneb'in sorgu tutanağından

rek kölesinin serbest bırakılmasını talep eder. İddiasına göre kapısına dayanan zabıtalar, evinden altınlarını ve eşyalarını çalmıştır.[18] Ne var ki iddiaları gerçekçi bulunmaz ve Alanya Meclisi tarafından efendi Mustafa'nın "münasip bir mahalle bir sene müddetle nefyi" (yani Alanya Meclisi tarafından belirlenen bir yerde ikamet etmeye mahkûm olması[15]) ve kölesinin de "ol mikdar müddetle pranga ettirilmesi" kararlaştırılır.[19] Şüphesiz adalet eşitsiz işlemiştir.

19. yüzyıl Antalya'sında efendileri ile birlikte suç işleyen kölelere ilişkin birçok başka hikâye, Osmanlı belgeleri aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Bütün bu belgelerde köleler, efendilerinin günahlarının ortağı ve çoğu durumda da kurbanı olurlar. Örneğin, Stanoslu (Korkuteli) Sarı Mustafa, "zenci-i gulamı Said marifetiyle", aynı kasabadan Fatma'nın evini basar ve Fatma'yı cebren kaldırır. Fatma'nın şikâyeti üzerine hem efendi Sarı Mustafa hem de gulam Said, 25 Ekim 1861 tarihinde tutuklanırlar.[20]

Zeyneb'in sesini aktaran Osmanlı belgeleri, "Zenciye-i Zeyneb"in sorgulanmasıyla başlar. Müstantik, ilk olarak, Zeyneb'in kim olduğuna ilişkin bilgileri tutanağa geçirmiş, daha sonra Zeyneb'e, "*Sen efendinin hanesini niçin ihrak ettin?*"diye sormuştur. Zeyneb efendisi Mustafa'nın bundan altı sene önce kendisini, gulamı Said'e verdiği, bir yıl sonra da Said'den bir kızı olduğu (Benden bir kız evladı zuhur etti ve beş yaşına vardı), ancak kısa bir süre önce zevcini kendisinden boşattırdığı cevabını verir.

Müstantik'in sorularından ve Zeyneb'in bu sorulara verdiği cevaplardan, cariye Zeyneb ve gulam Said arasında gerçekte bir nikâh olmadığı anlaşılmaktadır. Zira müstantikin, "sen nikâhını aldın mı?" sorusuna Zeyneb'in verdiği cevap, "hayır, almadım" olur. Zeyneb, Said'in kendisini nikâhına alacağını, fakat efendinin buna izin vermediğini iddia eder. Efendi, gulamı Said'in Zeyneb'i nikâhla almasına müsaade

etmemiştir, çünkü Zeyneb'i satmak ister:

"Niçin nikâh almadın?
Seni satacağım diyerek aldırmadı. Beher gün beni döğer, bir güna bana rahat virmezdi."[22]

Zeyneb'in anlattıklarına göre efendisi Mustafa, olaydan kısa bir süre önce naib olarak Kırağacı kazasına tayin olur ve yanında Zeyneb'in zevci Said'i de götürür. Zeyneb, efendisi Mustafa'nın Said'i kendisinden ayırdığını ve kendisini de satmak için

Olayların geçtiği, Toroslar'ın üzerine kurulmuş ve engebeli dağların arasında bulunan İbradı kasabası.

kardeşi İbrahim Ağa'nın evine gönderdiğini iddia etmiştir (*Efendimin karındaşı bulunan İbrahim Efendi beni hanesine götürdü ve sekiz gün ağlaştım*).[23]

İfadesine göre Zeyneb, 20 Ağustos 1861 gecesi İbrahim Ağa'nın evinden kaçar ve elinde tuttuğu çam çırasıyla Mustafa Efendi'nin evinin avlu kapısını açar. Avlu kapısı kolay açılmıştır, çünkü "kapının arkası baskılı değildir." Efendinin evine geldiğinde bütün ev halkı uykudadır, sessizce evin ahırına girer ve çam çırayı ateşleyip ahırı yakar. Ne var ki taşraya çıktığı zaman yangının beklemediği bir şekilde sonuçlandığını görür: "Taşradan baktım, ağamın hanesi yandı ve ondan sonra civar konaklar dahi yandı."[24]

Müstantik sorgusunun sonu 19. yüzyıl Osmanlı ceza yargılamasında âdet olduğu üzere, sorgu memurunun, "Şimdi müteessir oldun mu?" sorusuyla başlar ve Zeyneb'in "Efendim şeytan sözüne uyup yaktım, ikrarımı inkârda değilim" cümlesiyle biter. Zeyneb'in "şeytan sözüne uyup yaktım" ifadesi, 19. yüzyılda adalet önüne çıkarılan "kanunun şedidesinden bi-haber cühelâ-yı ahali"nin, bir "hukuk töreni" halini almış yaygın savunma stratejisidir. Bu stratejinin yaygınlığı, istintak-nâmelerin "itiraf" bölümlerinde kayıt altına alınan, sıradan insanların kendilerini ifade ederken kurdukları cümlelerde açığa çıkar: "Şeytana uymuşluğumdan", "cahilliğimden", "budalalığımdan", "okuma yazmak bilmezliğimden."[25] Sıradan insanlar söz konusu olduğunda bu ve benzeri ifadelerin yaygınlığı, ikrarın bütün itirazları boşa çıkaracak kesinliği ve müstantik tutanağının hiçbir şüpheye yer vermeyecek kadar kısa ve sade oluşu, sorgulamaların sıradanlığını gösterir.

Zeyneb'in Alanya Meclisi huzurunda yaptığı savunma da, müstantik tutanağıyla aynı içeriğe sahipti. Zeyneb, burada da, efendi Mustafa'nın niyabetle Kırağacı kazasına giderken, efendinin bir diğer gulamı olan zevci Said'i kendisinden zorla ayırdığını, Said'i beraberinde Kırağacı kazasına götürdüğünü söylemişti. Efendi Mustafa ve gulamı İbradı'ya döndüklerinde, Said, Zeyneb'i nikâhına almak istemiş, ancak efendi Mustafa buna izin vermemişti:

"Kaza-yı mezkûra avdetlerinde zevcim merkum tekrar beni almak murad etmiş ise de efendi mumaileyh aldırmayıp ben bu cariyeyi füruht edeceğim deyip külle yevm darb ve ezâ ederek bir güna rahat verdirmediğinden efendi mumaileyhin biraderi bulunan İbrahim Efendi'nin konağına götürdü."[26]

Olayla ilgili Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye iletilen mazbatada ise Zeyneb'in, efendisi tarafından "füruht edilmek istenmesinden nâşî bir infialle" hareket ettiği belirtilmiştir.[27] Oysa Alanya Meclisi'ndaki ikinci yargılamada hazır bulunan Mustafa Efendi, Zeyneb'i, satmak için değil, "adem-i itaat ve serkeşliği" nedeniyle ve "tedibini murad ettiği" için kardeşi İbrahim Efendi'nin hanesine gönderdiğini söylemişti. Ne var ki cariye Zeyneb, İbrahim Efendi'nin evinden kaçmış ve 20 Ağustos 1861 gecesi, saat altı dolaylarında, konağını ateşe vermişti:

"Hattatzade Ömer İbrahim Efendi zevcesi hemşirem Cemile Hatun dahi mezburenin bırakmış olduğu ateşten müteessiren hanesinde ihrak ve vefaat eyledi."[28]

Mustafa Efendi, ifadesinde son olarak, Alanya'da toplanan Meclis'te hazır bulunduğunu ve burada Zeyneb'in tekrar sorgulandığını, ancak sorgulama sırasında kendisine kötü davranılmadığını özellikle belirtmişti.[29] Zeyneb ise sadece "Hane-i mezkûr ihrak oldu fakat bütün elaleme muhrik olacağına aklım ermeyip yüzümden bu kadar telefat oldu"[30] demekle yetinmiştir.

Öte yandan Mustafa Efendi'nin anlattığı hikâye birkaç açıdan Zeyneb'in anlattığı hikâyeden farklıdır. Bu farklardan ilki, Zeyneb'in, efendisinin kendisine kötü davrandığı iddiasına Mustafa Efendi'nin hiç değinmemiş olmasıdır. Ayrıca Zeyneb, bütün suç-

lamaları kabul etmekle birlikte ölen hamile bir kadından hiç bahsetmemektedir.

Belgelerde, Mustafa Efendi'nin hemşiresi Cemile'nin nerede öldüğü konusunda da çelişkili ifadeler vardır. Örneğin, 20 Ekim 1861 tarihli bir arzuhalde Cemile'nin, "hane derûnu"ndan kurtulamayarak öldüğü ifade edilir (Mumaileyh Mustafa Efendi'nin derûn-u hanede bulunduğu halde tahlis edemeyen hamile hemşiresi muhterik olmasıyla).[31] Bu arzuhal, Cemile'nin Mustafa Efendi'nin hanesinde mi yoksa bir başka hanede mi öldüğü sorusuna cevap vermez. Öte yandan Mustafa Efendi, 26 Ağustos 1861 tarihinde Alanya Meclisi'nde verdiği ifadede, kız kardeşinin kendi hanesinde öldüğünü özellikle belirtmiştir (Hemşirem Cemile Hatun dahi mezburenin bırakmış olduğu ateşten müteessiren hanesinde ihrak ve vefaat eylediği).[32] Son olarak, hiçbir belgenin Zeyneb'in nasıl yakalandığına değinmediğini de belirtmek gerekir.

Mustafa Efendi'nin ahırında başlayan yangın, üç saat içinde Mustafa Efendi'nin konağından diğer konaklara da sıçradı ve 130'dan fazla ev ve odanın kül olmasına neden oldu.[33] Yangının neden olduğu "telefat", gerek Alanya Meclisi'nin verdiği karar tutanağında gerek Meclis-i Vâlâ'nın konuyla ilgili yazılarında özellikle vurgulanan bir husus olmuştur. Alanya Meclisi, İbradı'nın taşlık bir yer olması nedeniyle ahalinin maişet temin etmekte yaşadığı güçlüklere vurgu yapmış ve yangında, elbiseler dışında hiçbir eşyanın kurtarılamadığını belirtmiştir. Bu durum, Zeyneb'e verilecek cezanın, "emsaline ibret olması"nı gerektirmiştir.[34]

suç ve ceza

Yangından hemen sonra İbradı'da kurulan mahkemede ilk sorgusu ve yargılaması yapılan Zeyneb, daha sonra, zabıtalar aracılığıyla Alanya Meclisi'ne götürüldü ve burada bir kere daha sorgulandı (Mezkure zabıtalar vasıtasıyla bu tarafa gönderilmiş ve meclis-i acizanemizde dahi bilataraf istintak olundu).[35] Alanya Meclisi sorgulamayla ilgili evrakları 10 Eylül 1861 tarihinde, Meclis-i Vâlâ'ya iletilmek üzere, Konya'ya gönderdi. Konya Meclisi de 26 Eylül 1861'de, "irade-i seniyyenin şeref vürudüna değin" Zeyneb'in hapsen muhafazasına itina olunulmasının Alanya kaymakamına yazıldığını, Meclis-i Vâlâ'ya iletti.[36]

Meclis- i Vâlâ ise kararını 19 Kasım 1861 tarihinde açıkladı. Buna göre, Zeyneb, istantiknamesinde "hareket-i faciasını ikrar ve itiraf ettiği" için, Kanun-ı Ceza'nın 163. maddesine göre (idam ile)[37] cezalandırılacaktı. Meclis-i Vâlâ'nın kararında altı önemle çizilen husus, cezalandırmanın, kanunun şiddetini bilmeyen "akılsız ahali"ye (Sebük-magzan ahaliye) bir emsal teşkil etmesinin gerekliliğiydi. Çünkü böyle facialarn büyük bir bölümüne, kanunun ibaresi ve hükmünden gafil olan "cühalâ ahali ve cevari takımı" neden oluyordu:

"Emsaline muceb-i ibret olmak üzere ve ahkâm-ı kanunun derece-i şiddetini bilmeyerek sebük-magzan ahalinin bu makule hasar-ı umumiyeyi istilzam edecek harik vukuatlarına sebebiyetlerini def'e bir intibâh-ı aleni gösterilmek için."[38]

Zeyneb için kararlaştırılan "mahallinde salb" ve idam cezasının ne zaman icra edildiğini, maalesef bilmiyoruz. Ancak "salb" cezasının uygulanma biçimi, Zeyneb'in ağaca asıldığının açık bir delili olarak kabul edilebilir. Muhtemelen "salb" edildiği gün Zeyneb, ileride adını vereceği kestane ağacının, "Arapastık Kestanesi"nin altına getirilmiş ve ayaklarından ağaca asılmıştı. Zeyneb'e işkence yapılıp yapılmadığı hakkında ise ancak tahminde bulunabiliriz. Fakat "salb" cezasının, idam mahkûmunun vücudu yarılarak infaz edilen bir ceza olduğunu ve mahkûm öldükten sonra da vücudunun üç gün bu halde teşhir edildiğini biliyoruz.[39]

Zeyneb'in hikâyesinden geriye kalan son belge ise onun "salb" ve idamından hemen sonra, yine İbradı'da kaleme alındı. Hikâyeyi sonlandıran bu belgenin önemi, anlatıyı rivayet eden sözlü gelenekle Osmanlı belgelerini, tekrar bir araya getirmesindendir. Zira burada sözlü gelenek tarafından aktarılan "iffetsizlik" ve "ahlaki düşkünlük" ithamı, örtülü olarak ima edilmiştir:

"Dünyada insana en ziyade lüzum olan şey daima ırzı ve edebi ile oturup hiçkimseye zarar ve ziyana muceb olacak hal ve harekette bulunmamak ve şer'iyye-ı şerifenin ve kanun-u padişahinin men' ettiği hareketleri irtikâb etmemek kaziyyeleri olup öyle hemşehrileri ve komşusuna zarar verecek veyahut kendi nefsince muhlikiye uğrayacak hallerden uzak durmak pek elzemdir..."[40]

BİTİRİRKEN

Küçük Asya'daki köleler ve kölecilik tarihi söz konusu olduğunda bireysel varoluşlara yoğunlaşan bir tarih anlatısı kurgulamaktan oldukça uzağız. Çünkü Osmanlı kaynaklarında köleleştirilenler, kısa süreliğine, aniden "tarih sahnesi"ne çıkarlar. Fakat bir o kadar da çabuk bu sahneden çekilirler. Sözgelimi Tahtasakal Mustafa Efendi'nin isimsiz kölesi, o "büyük" sahneye bir kere, elinde silah olduğu halde çıkmış ve hemen kaybolmuştur. Onun hikâyesinden bugüne kalan tek ayrıntı ise zihnimizde beliren prangalı bir mahkûmun silüeti olabilir ancak.

Oysa Zeyneb, bu "sahne"de daha uzun kalmayı başarmıştı. O, efendi Mustafa'nın konağını yakarak "tarih sahnesi"ne dâhil oldu ve hatırası, idamından sonra da, sözlü gelenek aracılığıyla yaşamaya devam etti. Bununla birlikte, yazılı kaynaklar söz konusu olduğunda Zeyneb'in bütün bir hayatından geriye kalan, hepi topu onun bir sayfalık müstantik ifadesini de içeren mahkeme tutanaklarıdır. Fakat bu tutanaklar, onun duygularını, eyleminin ardındaki gerçek düşüncelerini, hatta bu eylemi yapıp yapmadığını öğrenmeye dahi imkân vermez. İdamından sonra ardında bıraktığı beş yaşındaki kızına ne olduğunu bilmiyoruz mesela. Zeyneb'in zevci Said, hayatına, efendi Mustafa'nın kölesi olarak mı devam etmişti? Bu soruların yanıtlarını, muhtemelen, hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

Bundan başka yazılı belgeler geride muazzam bir şüphe de bırakmıştır. Zeyneb'in idamı, Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ticaretinin yasaklanmasından (1857) birkaç yıl sonra gerçekleşti.[41] Zeyneb'in infialine neden olan olay ise efendisi tarafından satılmak istenmesiydi. Oysa olayla ilgili hiçbir kayıtta, bu çelişkiye ilişkin en ufak bir kaygı görünmemektedir. İlgili belgelerde, Zeyneb'in idam kararının dönemin gazetelerinde yayımlanacağı da bildirilmiştir.[42] Ne var ki bunun amacı da, kanuna aykırı köle ticaretinin hala devam ediyor olmasının neden olduğu endişeler değildi; "kanun hükmünden gafil olan cühelâ ahali"ye, kanunun şedidesini hatırlatmaktı:

"Böyle hareket-i facia ekseri kanunun ibaresinden ve hükmünden gafil olan cühelâ-yı ahali ve cevari takımından zuhur eylemekte olduğundan bu cinâyet-i azimeye kanunen tertib eden mecâzât-ı şedidenin tafsilini mubeyyin kaleme alınan tenbihatnamenin *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havâdis* nüshalarında tab'ı ile beraber taşralarca dahi neşr olunmak üzere nesh-i adidesi tab' ettirilmesi..."[43]

Zeyneb'in hatırasını yaşatan sözlü gelenek ise kuşaktan kuşağa intikal ederken birçok defa değişti ve ardında yanıtlanamayan birçok soru bıraktı. Zeyneb'le ilgili sözlü geleneğin aktardığı rivayetlerden hangisi gerçeğe daha yakın? Zeyneb, bir başkasının günahının kurbanı mı olmuştu? Bu rivayet gerçek olsa bile, Zeyneb, bu suçu neden bu denli kolay kabullenmişti? Bu soruların yanıtlarını da, muhtemelen öğrenemeyeceğiz...

EVREN DAYAR
ANTALYA KENT MÜZESİ

DİPNOTLAR

Kuznâme i Ceride i Havâdis, no. 286, 16 C 1278 (19 Aralık 1861). Aktaran: Ebru Aykut Türker, "Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2011.

1 "Arapastık Kestanesi" efsanesini kamuoyunun gündemine getiren ve efsanenin gerçek bir olay olduğunu ortaya çıkaran ilk kişi, Mustafa Üstün'dür. Mustafa Üstün'ün konuyla ilgili makalesi *Popüler Tarih* dergisinin Ekim 2005 tarihli sayısında yayımlandı. Bkz. Mustafa Üstün, "İbradi'nin Arapastık Kestanesi", *Popüler Tarih*, Sayı: 63, Ekim 2005, s. 12-13.

2 Ehud R. Toledano ve Hakan Erdem'in çalışmaları, alanın en önemli çalışmaları arasında yer alıyor. Bkz. Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840–1890*, (Çev.) Hakan Erdem, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul, 1998) ve Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800–1909*, (Çev.) Bahar Tırnakcı, (Kitap Yayınevi: İstanbul, 2004).

3 Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, (İnkılâp Yayınları: İstanbul, 1995), s. 50-62. Hakan Erdem, Osmanlı İmparatorluğu'nda köleliğin son dönemlerini incelediği çalışmasında İstanbul'un azatlı köle toplumuna da değinir. Bkz. Hakan Erdem, *A.g.e.*, ss. 217-229. Ehud R. Toledano ise "Osmanlı kültürel kreolleşmesi" olarak tanımladığı yerli kültür ve köleleştirilenlerin beraberlerinde getirdikleri kültür arasındaki etkileşimi incelemiş ve "Zar" ayinlerini ele almıştır. Bkz. Ehud R. Toledano, *Suskun ve Yokmuşcasına: İslam Ortadoğu'sunda Kölelik Bağları*, (Çev.) Hakan Erdem, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul), 2010, s. 188-231.

4 Esma Durugönül, "The Invisibility of Turks of African Origin and the Construction of Turkish Cultural Identity: The Need for a New Historiography", *Journal of Black Studies*, 2003, s. 33.

5 Ehud R. Toledano, *A.g.e.*, , s. 14-22.

6 Cemil Koçak, *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İletişim Yayınları: İstanbul, 2006), s. 324.

7 Ehud R. Toledano, "Late Ottoman Concepts of Slavery (1830s–1880s)", *Poetics Today, Cultural Processes in Muslim and Arab Societies: Modern Period I*, Vol. 14, No. 3, 1993, s. 483.

8 Örneğin, 1854 yılına tarihlenen bir tereke, 19. yüzyıl ortalarında Antalya Meclisi azası olan ve kentin en önemli tahıl tüccarları arasında yer alan Mübâyaacızade Mustafa, 19. yüzyıl Antalya eşrafının en önemli isimlerinden biridir. Mübâyaacızade ismi, ona, babası Mübâyaacı Halil Ağa'dan kalmıştır. Mübâyaacızade lakabı, tahıl ticareti üzerinde sahip olduğu resmi devlet tekeline işaret eder. Çok sayıda köle ve "tebaa"ya sahiptir. Bu konuya hiç girmek istemedim, çünkü doğrudan doktora tezimle çakışıyor. Bu nedenle dipnottaki haliyle muhafaza edilirse çok iyi olur.

Bkz. *MŞH. ŞSC. d.* 1158, Nu: 84. 1857 yılına tarihlenen ve Meclis-i Vâlâ'ya iletilen bir şikâyet dilekçesinde ise kentin önde gelen tahıl tüccarlarından şehbender vekili ve hayriye tüccarı İskenderiyeli Arap Süleyman Efendi'nin Kargın Çiftliği'nde istihdam ettiği siyah gulamlarından açıkça bahsedilir. Bu belge, Arap Süleyman Efendi hakkında Meclis-i Vâlâ'ya iletilen bir şikâyet dilekçesidir ve dilekçede, Arap Süleyman Efendi ile ilgili birçok iddianın yanı sıra, çiftliğinde istihdam ettiği zenci gulamını "kayd-ı bend ederek kuyu başında karşısına durdurup tabanca endaht ederek" öldürdüğü iddiası da yer almıştır. Benzer bir diğer iddia, Arap Süleyman Efendi'nin teyzezadesi, "bir diğer Arap" Yağcı Süleyman Ağa için de dile getirilmiştir. Bkz. *BOA. İ. MVL.* 399-17360, lef. 30-2.

9 *MŞH. ŞSC. d.* 1155, Nu: 11.

10 *MŞH. ŞSC. d.* 1155, Nu: 30.

11 *MŞH. ŞSC. d.* 1156, Nu: 90.

12 *MŞH. ŞSC. d.* 1158, Nu: 72.

13 Örnekler için bkz. *MŞH. ŞSC. d. 1158*, Nu: 83; *MŞH. ŞSC. d. 1158*, Nu: 268; *MŞH. ŞSC. d. 1159*, Nu: 139; *MŞH. ŞSC. d. 1162*, Nu: 55; *MŞH. ŞSC. d. 1162*, Nu: 86.

14 Ehud R. Toledano, "çırak", "besleme" veya "evlatlık" müesseselerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nda köle ticaretinin yasaklanmasından sonra, köleliğin dönüşüme uğramış biçimleri olduğunu söyler. Bkz. Ehud R. Toledano, *A.g.m.*, s. 484.

15 *BOA. İ. MVL.* 384–16788, lef. 2.

16 *BOA. İ. MVL.* 384–16788, lef. 3.

17 *BOA. İ. MVL.* 384–16788, lef. 6.

18 *BOA. İ. MVL.* 384–16788, lef. 7.

19 *BOA. İ. MVL.* 384–16788, lef. 10. "Nefy" cezası, 1840, 1850 ve 1858 Ceza Kanunnamelerinin üçünde de mevcuttur. Bu cezaya çarptırılanlar devlet tarafından gönderildikleri yerde ikamet etmeye mahkûm olurlardı. Kendi arzularıyla bir işte çalışabilirler ya da ailelerini yanlarına getirebilirlerdi. Pranga cezası ise suçluların ayağına zincir bağlanarak uygulanan bir infaz şeklidir.

20 *BOA. İ. MVL.* 468–21240, lef. 3.

21 *BOA. İ. MVL.* 707–66, lef. 2.

22 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 1.

23 *Ibid.*

24 *Ibid.*

25 Milan Petrov, "Everyday Forms of Compliance: Subaltern Commentaries on Ottoman Reform, 1864–1868", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 46, No. 4, 2004, s. 747.

26 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 6.

27 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 3.

28 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 5.

29 *Ibid.*

30 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 6.

31 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 9.

32 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 5.

33 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 4.

34 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 2.

35 *Ibid.*

36 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 8.

37 "Şehir ve kasaba ve kurra derûnunda meskûn her nev'i ebniyeye ve hariçte insana mahsus ve kabil-i sükna olan binalara ve sefinelere kendi malı olsun veya olmasın amden ateş verip ihrak ederi şahsın ceza-i idam ile mücâzât olunması muharrer olduğu." Bkz. *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 10.

38 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 10.

39 "Salb" cezası, gerçekte idam cezasının bir parçasıdır. Şer'i ceza hukukunda salb, maktulün, yere dikilen bir ağaca ayaklarından asılmasıyla gerçekleştirilir. Salbedilecek kişinin ayakları ağaca bağlanır, daha sonra maktulün, karnı veya sol memesi ölünceye kadar yarılır. Öldükten sonra üç gün bu halde bırakılır. Bkz. Coşkun Üçok, "Osmanlı Ceza Kanunnamelerinde İslam Hukukuna Aykırı Hükümler", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 3, 1946, s. 144.

40 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 3.

41 Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik, hukuki bir statü ve kurum olarak hiçbir zaman kaldırılmadı. Osmanlı yönetimince çıkarılan tüm kanun ve fermanlar köle ticaretinin belli bir kolunun daraltılmasıyla ilgiliydi. Bkz. Hakan Erdem, *A.g.e.*, s. 123.

42 Zeyneb'in idam kararı ile ilgili belgeleri doktora tezinde kullanan, hatta Zeyneb'in istintaknâmesinin tam bir transkripsiyonunu yapan Ebru Aykut Türker, idam kararının Ceride-i Havâdis'te değil, Ruzname-i Ceride-i Havâdis'te yayımlandığını tespit etmiştir. Bkz. Ebru Aykut Türker, "Alternative Claims on Justice and Law: Rural Arson and Poison Murder in the 19th Century Ottoman Empire". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2011, ss. 204-206, 354-355.

43 *BOA. İ. MVL.* 458–20539, lef. 11.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

2012-2013 AKADEMİK YILI İÇİN ÖĞRENCİ ALINACAKTIR

Başvuru:
1 Mayıs - 23 Mayıs 2012
Yazılı Bilim Sınavı:
24 Mayıs 2012 Perşembe, 19.00
Mülakat:
26 - 27 Mayıs 2012

Başvuru yapan tüm adaylarımız yazılı sınava davetlidirler.

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal veya beşeri bilimler bölümleri (lisans ve/veya yüksek lisans) mezunlarına disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır. Ağırlık, öğrencinin araştırma faaliyetine verilmektedir. Bu sebeple, öğrenciyle danışmanı arasında öngörüle yoğun işbirliği, programın en ayırt edici niteliğini oluşturmaktadır. Programın öğrenim dili İngilizce'di

Başka bir yabancı dili iyi, İngilizceyi ise ancak orta düzeyde bilen öğrencilere, derslere başlamada İngilizcelerini istenilen seviyeye getirmek için bir sene süre tanınabilir. Özel öğrenci statüsünde programa kabul almak mümkündür. Burs imkanlar mevcuttur.

Akademik Kadro:
Prof. Dr. Murat Belge
Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian Universit
Prof. Dr. Jala Parla
Prof. Dr. Mete Tunçay
Prof. Dr. Levent Yılmaz
Doç. Dr. Bülent Bilmez
Doç. Dr. M. Erdem Kabadayı
Doç. Dr. Ferda Keskin
Yard. Doç. Dr. Başak Tuğ

İstanbul
Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

444 0 428 | www.bilgi.edu.tr | http://history.bilgi.edu.tr | mekabadayi@bilgi.edu.tr
İstanbul Bilgi Üniversitesi Santral Kampüsü Eski Silahtarağa Elektrik Santralı Kazım Karabekir Cad. No: 2/13 Eyüp İstanbul

TEKNOLOJİ VE MÜHENDİSLİK BİLİMLERİNİN KAVRAMSAL TARİHİ ÜZERİNE-3

BENO KURYEL

Teknoloji ve mühendislik bilimlerinin tarihsel evrim adımlarına kavramsal bir çözümleme yaparken engin bir okyanus içinde olduğumuzu belirtmeliyiz. O kadar çok olay, olgu ve teknik dönüşüm yaşanmış ki, bunları ciltlerle ifade etmek yetersizdir. Ancak, bu süreçlerin oturduğu temel, karmaşık olduğu kadar basittir de. Araştırma ve okullaşma süreçlerinin toplumsal dinamiklere ve sermayenin iktidar yapılanmalarına nasıl bağlı olduğuna ilişkin çözümlemeler, bilimi "nesnel" olarak gören bakış açısıyla değil, çizgisel olmayan yaklaşımlarla ele alınmalıdır.

TOPARLARKEN...

Bilimin, daha uygun bir deyişle doğa bilimlerinin teknolojiye indirgenmesi ya da bilim ve teknoloji arasındaki farklılıkların belirsizleşmesinin dinamikleriyle tarihi yazmak gerekmektedir. Çünkü teknolojinin yaşamı nasıl belirlediğine bakmak lazımdır. Bir bakıma, teknolojik determinizmi farklı yönlerden incelemekte yarar vardır. Kavramsal tarih incelemesinin belirleyici boyutları olan bilim ve teknoloji kültürünün ideolojik yeniden üretiminin nasıl evrildiğini çözümlemek kaçınılmazdır. Bu yönleriyle felsefi boyutlarına ya da bilgikuramsal bir analize de uğramak gerekmektedir. Elbette tüm bunların şemsiyesinde etik ve çevre/ekolojiyi de sorunsallaştırmak çerçeveyi tamamlayacaktır. Elbette bir yazı kapsamında tüm bunları ayrıntılı olarak ele almak mümkün değilse de kapsamlı bir özetle bütünlemek olası görülmektedir. Ancak, kavramsal tarih üzerine denemeler yaparken bu konuları ayrıca tek makalelerle incelemeye devam etmenin de tamamlayıcı olabileceği kanaatindeyim. Özellikle, akademyanın proje ve yayın fetişizmine indirgendiği, entelektüel musulukların iyice kısıldığı günümüz dünyasında bu konuları tartışmaya açmak hem özgürlük hem de demokrasi sorunudur.

Teknolojinin toplumsal değişimdeki etkileşimini günlük yaşamımızda sürekli deneyimleriz. Cep telefonları, ulaşım araçları, internet, birçoğu yapay da olsa yaşamı kolaylaştırmaya yönelik sayısız artefektler (el yapımları) ile hayatımızda teknolojinin kışkırtıcı niteliğini rutin olarak hissederiz. Bu süreçte insanlar, yaşamımızı teknolojinin belirlediğine inanan bir eğilim gösterirler. Acaba öyle mi? Açıkça bir tekonolojik determinizmden ya da belirlenimcilikten söz edebilir miyiz? Bu sorunun kesin bir yanıtını aramak yerine teknolojinin yaşamla olan etkileşimlerine bakmakta yarar vardır. Elbette "teknolojik determinizm" araştırıları ve tartışması süren bir konu. Pek seyrek bir uzlaşım olsa da, teknoloji tarihinin kavramsal irdelenmesinde başvurulması gereken değerli bir literatür, bir kaynak. Bu konuları araştırırken "teknolojik determinizm" olgusunun cezbedici ancak tehlikeli pırıltısına kapılmak da mümkün. Bu bakımdan teknoloji tarihine dalarken ideolojik önyargılarla boğuşmak zorunda kalınabilmektedir.

Mesleki çatısı mühendislik bilimleri olan teknoloji tarihini incelerken teknolojik girişim ile diğer insani etkinlikler arasındaki ilişkilere bakmak gerekir. Bakmak, elbette farklı yaklaşımları içerir. Tarihsel evrimi incelerken üzerine kurulacak kavramsal çerçeve, sözü edilen yaklaşımlardan etkilenir. Kavramlar ve yaklaşımlar karşılıklı etkileşim içinde çizgisel olmayan bir yumak biçiminde evrilir. Teknolojik determinizm ifadesi ne anlama gelmektedir? Bu terime yapılan farklı yorumların altını çizdiği anlam genelde teknolojinin, toplumsal değişime olan etkileridir. Bu farklı yaklaşımlar, teknolojinin neden ve nasıl bu kadar etkili olduğunu açıklamalarında birbirlerinden ayrılırlar. Teknoloji ve toplumsal değişim, özellikle gündelik yaşamın ampirizminde pek farklı görülmez. Ancak, teknolojinin toplumsal dinamik içindeki işlevleri çok yönlüdür. Böylesi bir farkındalık ise, "teknoloji önemlidir" önermesinin sığ sularına terk edilemez. Teknolojik determinizm, bu açıdan ayrıntılı bir araştırmayı gerektirir. Öncelikle açık ve net

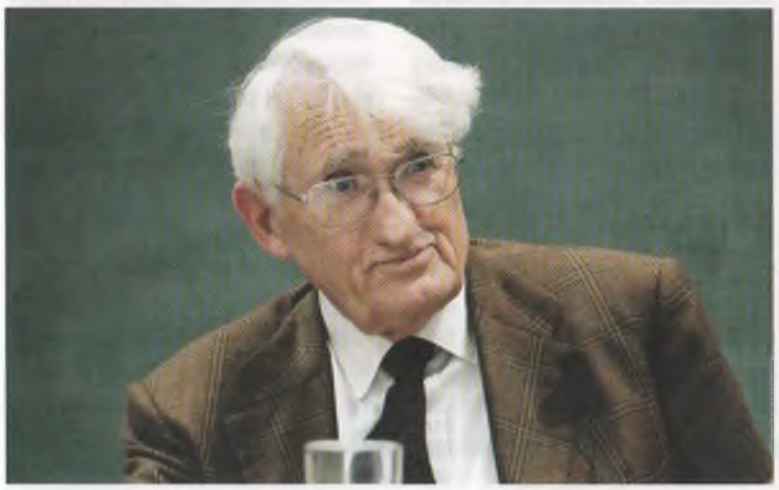
bir tanım yapmaktan kaçınmak gerekir. Yaşam dinamiğindeki etkileşimli varlığını kavramsal çerçeveye oturtmak hedef olmalıdır.

Bu araştırmaların önemi, teknolojinin ideolojik yeniden üretiminin altında yatmaktadır. Teknolojinin "teknik" boyutları ayrı bir inceleme konusudur ve belirli ipuçlarını ilk iki makalede vermeye çalışmıştım. Teknolojinin bir ideoloji olarak yaygın bir kültür oluşturmasını yaşam örgüsünden birkaç sahneyle ele alalım:

TEKNOLOJİK DETERMİNİZME FARKLI YAKLAŞIMLAR

Teknolojik determinizm konusuna oldukça farklı boyutlarda yaklaşımlar vardır. Teknolojinin bağımsız bir güç olarak toplumu etkilediğini öne sürenlerden, insan iradesinin belirleyici olduğunu savunanlara kadar çeşitli görüşlere rastlamak olasıdır. Birbirleriyle ara yüzeyleri olan bu yaklaşımların tutarlı bir teorik çerçeveye oturmuş olduklarını söylemek pek kolay değildir. Bu farklı yaklaşımların kavramsal bir özeti için Bimber'in özgün makalesine bakmakta yarar vardır (Bimber, 1996): Bimber, teknolojik determinizm için üç temel yaklaşım önerir. Şimdi, bu yaklaşımları ayrıntılandıralım:

Teknoloji, toplumsal değişim içinde 'bağımsız bir güç' müdür? Bu görüş, bilimin nesnel olduğunu savunan bakış açısına koşuttur. *Toward a Rational Society* adlı eserinde buna eleştirel yaklaşan Habermas, toplumun yaşamın teknik koşulları üzerindeki egemenliğine bakmak gerektiğini savunur (Habermas, 1970). Habermas'a göre toplum bunu yapar. Teknolojik determinizmi belirleyen şeyin, toplumların teknolojik gelişiminde içerilen pratik normların üzerinde bilinçli ve iradeli bir şekilde etik anlayışları nasıl uygulayabilecekleri olduğunu öne sürer. Bu görüş, teknolojik girişimi özünde, birlikte eylemde bulunan bireylerce güdülen bir insan etkinliği olarak görür. Endüstriyel toplum teknolojik yatırımları yönlendirirken verimlilik, akıl ve üretkenlik normları üzerinde aşırı güven geliştirmiştir. Eylemler, politik olarak meşrulaştırılmış yollardan gelen yaptırımlarla kısıtlanmıştır. Habermas'ın teknolojik determinizm tanımına katkısı, pratik normlara olan odaklanmadır. Teknoloji, bu normlara göre özerk ya da deterministik addedilebilir. Teknolojik gelişimi sağlayan normlar, politik ve etik söylemlerden arındırılırsa teknolojinin otonom olduğu söylenebilir. Ancak, verimlilik veya üretkenlik hedefleri değer temelli

Jurgen Habermas, toplumun yaşamın teknik koşulları üzerindeki egemenliğine bakmak gerektiğini savunur.

mücadelede yöntemler, seçenekler, araçlar ve sonuçların yerine geçerse teknolojiyi deterministik açıdan değerlendirebiliriz. Bu yaklaşıma teknolojik determinizmin, "norm temelli" anlayışı ya da "normatif" bakış açısı diyebiliriz.

Bu bakış açısına göre, teknik yalnızca teknoloji değildir. Aynı zamanda, benimsenmiş mantık ve verimlilik hedeflerin toplumsal, politik ve ekonomik yaşama olan egemenliğidir. Değer yüklü norm ve yargıların yerine geçen etmenler olarak verimlilik ve teknik, teknolojik bir topluma yol açar. Magatekniklerin bir tehlike olarak ifade edilmesi, teknolojik akılcılığın tek boyutlu yaşama denk geldiği uyarıları ve denetim dışına çıkmış teknolojinin sakıncalarına ait söylemler bu yaklaşımı ifade eden haklı tepkilerdir.

Bir başka teknolojik determinizm yaklaşımı ise "mantıksal ardıllık" başlığı altında toplanabilecek bakış açısıdır. Buradaki iddia, teknolojinin toplumsal pratik üzerinde nedensel etkisi olduğudur. Bunun anlamı, "normatif" yaklaşımdan ayrı olarak, belirli teknolojik proseslerin, yaşama geçtikleri andan itibaren, onlara olan toplumsal isteklere ve önceki pratiklere bakmaksızın düzenleme biçimlerine ve politik kaynakların taahhütlerine gereksinme duymasıdır. Örneğin, demiryollarının yapımı gibi teknolojik yatırımlar, hiyerarşik olarak yapılanan çelik üretim altyapısına ihtiyaç duyar. Kültürel ve toplumsal değişimler teknolojiyi izler. Teknolojik determinizm, toplumsal yapıların teknolojik değişimi benimsemeleriyle evrilmesi şeklinde algılanır. Başka bir deyişle, verili herhangi bir teknolojiye göre onu izleyen toplumsal gelişim, insanların düşünceleri ve arzularına rağmen aynı olacaktır. Teknolojik gelişimler, doğal olarak verili bir mantık çerçevesinde meydana gelir. Bu mantık, kültürel ve toplumsal olarak belirlenmemiştir. Bu gelişmeler de toplumsal uyum ve değişimi zorlar. Neredeyse şunu demeye getirir bu yaklaşım: Belirlenmiş bir dizi teknolojik gelişme, toplumun üzerinde yol alacağı evrimsel yörüngeyi çizer. Örneğin buharlı değirmen, el değirmenini bir tesadüf olarak izlemez, çünkü bu durum, gelişmenin biricik geniş yolunu izleyen doğal teknik kazanımların bir sonraki safhasıdır. Tarih, insanlarca art arda keşfedilen bilimsel yasalarla önceden belirlenmiştir ve bu yasaların engellenemez uygulamalarında teknoloji üretilir. İnsanlar ancak bu mantıkça zorlanan sınırlar içinde kendi topluca veya bireysel iradelerini eyleyebilirler. Kültürel ve toplumsal pratikten bir

bağımsızlık söz konusudur. Teknoloji her yerde aynıdır. Örneğin, bilgisayar gibi bir teknolojinin toplumsal etkileri dünyanın her yerinde aynı olmaktadır düşüncesi vardır bu yaklaşımda. Böylece, bilgisayarın gelişim tarihi aynı teknik başarılara bağlı olmaktadır.

Teknolojik determinizme üçüncü yaklaşım ise teknolojik gelişmelerin istemsiz etkilerine odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, eylemlerin çıktılarına ait belirsizlik ve denetlenemeyen özelliklerinden türemiştir. Örneğin, 20. yüzyılın başlarında kentsel bölgelerde otomobili destekleyenler kentin sokaklarının at pisliğinden kurtulacağını iddia etmişlerdi. Eski ulaşım biçimine göre otomobiller çevresel olarak daha temiz olacaklardı. Ancak, bu insanlar içten yanmalı motorlardan çıkan egzoz gazının getirdiği çevresel yıkımı öngörememişlerdi. Bu istemsiz bir dramatik sonuçtu. Bu yaklaşım, teknolojinin toplumsal değişimdeki rolünü açıklarken teknolojiye genel olarak, işin içinde görüşlerinden emin olanların bile tahmin ve kontrol edemedikleri istemsiz sonuçlar eşlik ettiğini öne sürmektedirler. Bu yaklaşım, "istemsiz sonuçlar" bakış açısı olarak adlandırılmaktadır. Buna göre, teknoloji en azından kısmen özerktir ve belirli toplumsal çıktıları belirlemede sorumludur. Bu üç yaklaşım çoğunlukla teknolojik determinizm biçiminde yorumlanır. Fakat felsefi dayanakları ve politik bileşenleri farklıdır. Teknoloji ile toplum arasındaki karşılıklı etkileşimleri belirli ölçüde açıklayabilseler de "indirgemeci" bir içeriğe sahiptir bu yaklaşımlar.

Teknolojik determinizmin bütünsel düşüncesi bir çizgisel modele tekabül eder. Bu model bilim, teknoloji ve toplum ilişkilerini betimlemeye çalışan çizgisel bir yaklaşımı içerir. Bu modele göre, etkileyen etmenler, bilimden teknolojiye ve buradan da topluma giden tek yönlü bir çizgi izler:

Bilim ⇨ Teknoloji ⇨ Toplum

Buna göre, temel araştırmayı uygulamalı araştırma izler, bu da teknolojik buluşlara yol açar ve yeni ürünlerin kapısını aralar. İzlenen bir sonraki durak ise üretim evreleri ve böylesi bir ürün yenilenmesinin toplumla buluşmasıdır. Bu modelde teknoloji toplumu belirlemekte ancak teknoloji özerk bir gelişme göstermemektedir. Çünkü, bilimin bir *grosso modo* uygulaması biçiminde görülmektedir. Bilim de toplumsal etmenlerden bağımsız olarak "fildişi kulelerinde" gelişim göstermekte ve bu modele koşut olan "bilimsel determinizm" modeliyle birleşmektedir.

Verimlilik veya üretkenlik hedefleri değer temelli mücadelede yöntemler, seçenekler, araçlar ve sonuçların yerine geçerse teknolojiyi deterministik açıdan değerlendirebiliriz. Bu yaklaşıma teknolojik determinizmin, "norm temelli" anlayışı ya da "normatif" bakış açısı diyebiliriz.

Bimber'in yukarıda ifade etmeye çalıştığımız üç temel teknolojik determinizm yaklaşımını özetlersek:

Normatif yaklaşım

İşlevsellik, verimlilik ve üretkenlik gibi teknolojik normlar, etik ve politik normlar gibi diğer değer sistemlerine karşılık öncelik kazanır. Teknolojik rasyonalite, teknolojik akıl, insan yaşamının bütün alanlarında karar verme süreçlerine nüfuz eder.

Nomolojik yaklaşım

Buna göre, teknolojinin gelecek yörüngesi, şimdi var olan durum tarafından kendine özgü bir biçimde belirlenir. Bu belirlenme süreci, toplumsal bağlama bakmaksızın teknolojinin içsel yasalarınca oluşturulur. Nomolojik bakış açısı, bilim, teknoloji ve toplum çizgisel modeline uygundur ve bilimin de deterministik bir biçimde evrildiğini iddia eder.

İstemsiz sonuçlar yaklaşımı

Genelde, yalnızca teknik eylemlerden değil, aynı zamanda insan eylemlerinden de yola çıkılırsa, imkânsız olmasa bile eylemlerin bütün sonuçlarını denetleyebilmek çok zordur. İstemsiz sonuçlar saf dışı bırakılamaz. Teknoloji ile bağlantılandırıldığı zaman, teknolojik gelişmelerin toplumsal sonuçlarının özerk bir özellik edindiklerini görebiliriz. Bu durumda, toplumsal sonuçlar insanlar için öngörülemez ve/veya yönetilemez, denetlenemez olur.

Bu üç yaklaşımın yanında bir dördüncüsünden de söz etmek yararlı olacaktır (Vermaas, 2011). Bu yaklaşım "momentum teorisi" olarak bilinmektedir. Odak noktası geniş teknolojik sistemlerdir. Bu sistemler olgunlaştıkça ve toplumsal örgüye iliştikçe sosyoteknik sistemler oluşur. Teknolojik sistemler büyüdükçe ve karmaşıklaştıkça toplumu belirleme gücü de artmaktadır. Toplumun teknolojiyi etkileme bileşeni zayıflamaktadır. Bu yaklaşıma göre teknolojik sistemler, "özünde" deterministik değil, *de facto* deterministiktir. Belirli koşullarda teknolojik sistemler kendi yollarında giderler ve böylesi durumlarda toplumun bu yörüngeye uyum sağlamasından başka seçeneği kalmaz.

Teknolojik determinizm bir ideoloji olarak ciddi bir etkiye sahiptir. Gerek toplumun genelinde gerekse bir öğretim ve araştırma kurumu olarak üniversite ve diğer okullaşma süreçlerinde yaygın bir görüştür. Bu anlayışın temelinde ilginç bir paradoks yatmaktadır. Öncelikle göze çarpan özellik, bilim ve teknolojinin birbirinden ayrı olarak görülmesidir: Bilim ve teknoloji kendi içlerinde deterministiktir. İlginç olan şey, bilim ve teknolojinin bu özerk gibi görünen durumlarının bilimin teknolojiye indirgenerek yeniden üretilebilen bir ideoloji haline gelmesidir. Üniversite ortamında yapılan bir araş-

tırmanın bilimsel sonuçlarından ya da getirdiği yenilikten çok teknolojik uygulanabilirliği, başka bir deyişle ticari değer kazanmasının önemli addedilmesi bu paradigmanın eseridir. Bu tartışmada, kendine özgü bir indirgemeci karakter taşımasına rağmen teknolojik determinizme getirdiği eleştirel yaklaşımlar nedeniyle kısaca "toplumsal yapılandırmacı" görüşe yer vermekte yarar vardır.

Toplumsal yapılandırmacı yaklaşımın temel eleştirisi, teknolojik determinizmin ampirik araştırmalardan çok *a priori* kavramlara odaklanması üzerinedir. Bu yaklaşım, teknolojinin genel gelişiminden çok, özgül art-efektlerin gelişimine öncelik verir. "Eğer yaparsan, görürsün" düşüncesinden hareketle teknik bir art-efektin gelişimini toplumsal süreçlerin yönlendirdiğini öne sürer. İlginç bir örnek bisikletin gelişimidir (Pinch and Bijker, 1987): Bu özel teknolojik gelişim, değişim ve seçilim süreçleri içinde ele alınır. Teknolojik bir art-efektin oluşumunu, çizgisel bir yolda bir bisiklet modelinden diğerine geçen bir süreç olarak değil, aksine toplum ya da toplumsal gruplarla olan etkileşimleri içinde araştırmak gerektiği öne sürülür. Günün toplumsal gruplarının algıları sonucu art-efekt şekil almaktadır. Örneğin, bir spor bisiklet modeli olan "Bisiklet Modeli-2" o günün gençleri ile yaşı daha büyük olan kadınlar tarafından farklı görülmekteydi. Gençler bu modeli bir "maço" yenilik olarak görürken, kadınlar bunun tehlikeli ve uygunsuz bir buluş olduğunu ifade etmekteydiler. Burada bir yorumsal esneklik vardır. Bu etkileşim teknik tasarımların yolunu da etkilemektedir.

BİR ÖRNEK: BİLGİ (INFORMATION-MALUMAT) TOPLUMU

Teknolojik determinizm bir paradigma, bir ideoloji olarak kültürel bir yapılanmadır. Teknoloji ve mühendislik bilimlerinin kavramsal evrimine baktığımız zaman, teknik bileşenleriyle, toplumsal etkileşimleriyle, ekonomik boyutlarıyla, politik bağlantılarıyla, ideolojik örgüsüyle dinamik bir yapı. Çizgisel olmayan karmaşık bir süreç. Bu noktada, "malumat toplumu" söylencesine değinerek ideoloji boyutunun altını çizmek istiyorum.

Bussiness Week'in 27 Eylül 2004 sayısında (de Miranda, 2006) kapakta bir öykü bulunmaktadır: "Tech's Future." Teknolojinin geleceğini konu alan bir hikâye. Kapak ve öykü koyu derili kadınlarla resimlendirilmiş. Kapakta yer alan kadın, Brezilya'nın yoksul kuzeydoğusundaki Recife'den. Kadın, "muhtemel bir PC tüketicisi" olarak betimlenmiş. Ana öykü tam sayfa bir resimle donatılmış. Resimde Hintli bir kadın, Neelamma, geleneksel sarı giymiş, kumaş çiçek çelengiyle süslenmiş. Neelamma bir "Hewlett Packard" kamera taşıyor. Öyküdeki mesaj şuydu: "Varlıklı ve zengin pazarların olgunlaşmasıyla teknolojinin bundan sonraki bir milyar müşterisi Çinli, Hintli, Brezilyalı, ..." olacaktır. Bu mesaj, Neelamma'nın vaka öyküsüyle örneklenmekteydi. Hintli kadın 26 yaşında Andra Pradeş'ten. "Hewlett Packard" tarafından düzenlenen bir deneyde görev alıyor. Yerel köylülere, "Parça başına 70 sentten yenidoğan bebeklerin, düğünlerin ve köyün diğer önemli anların fotoğraflarını çekerek satıyor." Resimleri dijital bir kamerayla çekmekte ve güneş enerjisiyle çalışan taşınabilir bir yazıcıdan çıkartmaktadır. Yazıcı da, "Hewlett Packard"tan aylık 9 dolara kiralanmış...

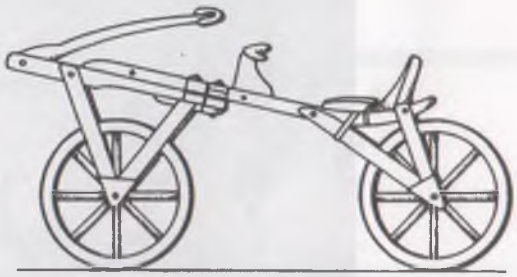
Aralık 2002'de de bunun bir devamı olarak "World Summit on the Information Society" toplantısında şöyle bir bildiri yayımlanır: "dijital devrim... 'Bilgi (malumat) ve İletişim-Haberleşme Teknolojilerinin' motorları tarafından ateşlenmiş ve 'insanların düşünme, davranma, iletişim kurma, haberleşme, çalışma ve geçimini sağlama biçimlerini temelden değiştirmiş... bilgi yaratmak, insanları eğitmek ve bilgiyi (malumatı) yaymak için yeni yollar oluşturmuş... dünyanın ekonomik ve ticari pratikleri yürütme, hükümetleri yönetme ve politikayla ilgilenme yollarını yeniden yapılandırmış... insancıl yardım ve sağlık hizmetlerinin hızlıca dağıtımını ve çevrenin korunması için yeni bakış açıları sağlamış... Dahası, bilgiye erişmenin, dünya çapında milyonlarca insanın yaşam stadartlarını geliştirme kapasitesi vardır ve insanlar arasında daha iyi bir iletişim, anlaşmazlıkların çözümünü sağlar ve dünya barışına varılmasına yardımcı olur."

Bu, teknoloji ile toplumsal değişim arasındaki ilişkiyi, medya ve politika yapıcıları tarafından nasıl betimlendiğini gösteren tipik bir örnektir. Durumu birkaç adımda irdeleyebiliriz. Bu bakış açısı:

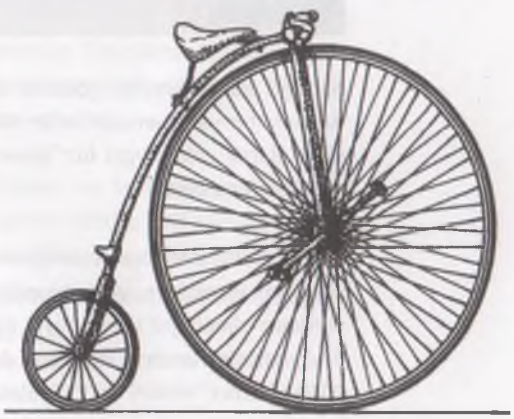
- Teknolojinin insan ve toplum tarafından yaratılmasındaki temel nitelikleri, işin doğasını ihmal eder.

- Böylece, teknolojiyi şeyleştirir. Bu yolla teknoloji, "hayali bir nesnellik" elde eder. Bir fantomun arkasına gizlenir. Hayali nesnellik, toplumsal değişim için bir aracıdır artık. Son

Bisiklet Modeli-1

Bisiklet Modeli-2

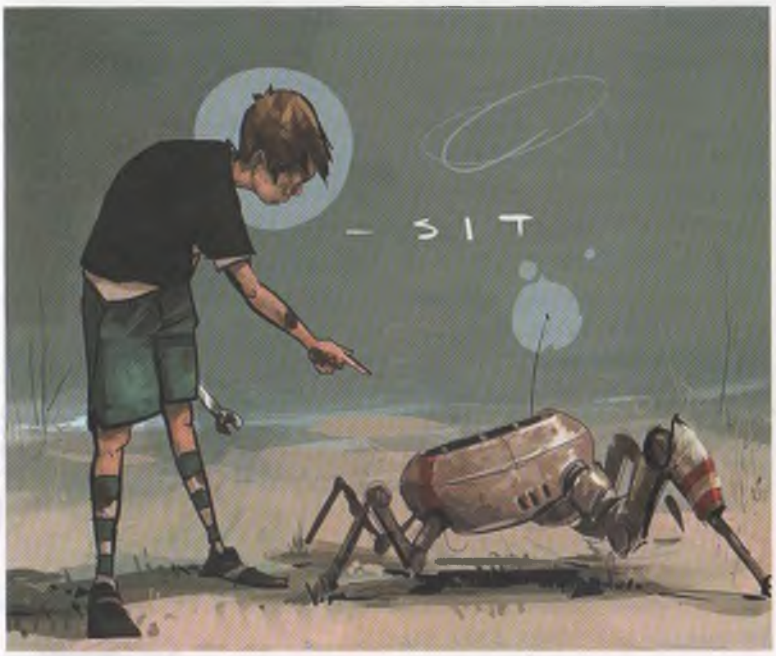

Bisiklet Modeli-3

derece akılcı görünen bir özerklik ve tümüyle kucaklaycı bir ideolojik şemsiyeyle insanlar arasındaki ilişkiyi yani, teknolojinin temel doğallığını saklayan, bireyde yalancı bir dünya yaratan bir güç haline gelir.

· Karmaşık toplumsal sorunların üstesinden gelecek biricik geçerli çözümün teknoloji olduğu söylencesini yaygınlaştırır. Yukarıda bir parçasını verdiğim bildiride, yoksulluk, hastalık, cehalet, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı ve çevresel kirlenme gibi dünyanın en büyük toplumsal ekonomik sorunlara çare üreten yarı sihirli bir

görüntü içinde kendini gösterir. Bu tümüyle bir yanılsamadır ve bir ideoloji olarak çok yaygın bir "inancı" da körüklemektedir.

· Özel politikaları cesaretlendirmek ve özel ideolojiler yaratılmasında yardımcı olmak için teknolojiyle ilgili söylenceler üretir. Teknolojik değişimin akılcı, nesnel ve kaçınılmaz bir süreç olduğu kanısını yaratarak teknolojiyi şeyleştirir ve bu yolla teknolojinin toplumsal değişimi yönlendiren bir unsur olduğu zihinlere kazılır. Böylece, değişimin arkasında olan toplumsal güçleri ve toplumsal çıkarları ve bu süreçte kazananlar da kaybedenler de olduğunu gizler. Teknolojiler "serbest pazar" ideolojisiyle bağlantılıdır. Buna göre herkes kazanır.

BİLİMDE ETİK SORUNU

Etik kavramı oldukça tartışmalı bir olguya işaret eder. Etiği, ahlaksal bir sorumluluk olarak ele alanlar olduğu gibi, insancıl bir tema yükleyenler de vardır. Hatta insan merkezci bir yaklaşımla "etik sahibi" olmanın "insan" olmakla özdeş olduğunu savunanlar da vardır. Etik sözcüğünün kökenine (etimolojisine) bakarsak, Latince "*ethicus*" ve eski Yunanca "*ēthikos*" sözcüklerinden kaynaklandığını görürüz. Bunların anlamı, "karakter, gelenek, öznitelik, alışık olmak" kümesinde toplanmaktadır. Giderek ahlaksal standartlara uyum, bir meslek veya grubun ölçütlerini sürdürme, onlara katılma anlamında genellenmiştir. İfade ettiği kültürel normlara göre etik kavramı aynı zamanda bir "baskı" unsurunu da içerir, kapsar. Toplumsal standartların içinde tanımlı olmasına rağmen bireysel özellikleri de vardır. Birey o standartlara bağlı kalmak gibi bir görevle karşı karşıyadır. Dolayısıyla, etik ahlak ve "doğru davranma" düzeylerinden bir sorumluluğa sahip olur. Böylece bireye, bu sorumluluğu yerine getirmediği zaman eleştirilme, hesap sorulma hatta soruşturma açılması yolları açılmış olur. Bu bir denetim mekanizmasıdır. Elbette, olumlu tarafları vardır. Aynı zamanda da etik organizasyonunun erdemsel çıktıları nedeniyle arkasına sığınma, istismar etme ve başkaları üzerinde baskı uygulama gibi sonuçları da beraberinde getirir. Etik, biraz da kaygan bir zemine oturması nedeniyle, "bilimde etik" olgusu bir sorun olmuş ve olmaya devam etmektedir. Etiği kendi çıkarlarına göre yorumlamak olasıdır. Örneğin, Bergama'da siyanürle altın çıkarma sürecinde karşı karşıya gelen taraflar farklı etik ölçütleriyle birbirlerini sürekli eleştirmiş ve suçlamışlardır.

Bilim bir kurumdur, kurumsal bir yapıdır. Bilimi yapan da insandır. Bilim aynı zamanda, üretim süreçlerinin içindedir. Bilginin yaşama geçirilmesinde, kültürel ve teknolojik platformlarda kullanılmasında o günün değer yapılarıyla iç içedir. Böylece günlük çıkar çatışmalarından bağımsız olamaz. Dolayısıyla etik yaklaşımlarda da farklı önermeler ve değerlendirmelerle karşılaşmak her zaman olasıdır. Son zamanlarda her meslekten insanın bilimin etiğiyle ilgili bir şeyler söyleme eğiliminde olduğunu görüyoruz. Soğuk Savaş döneminde insanlar üzerinde yapılan gizli deneyler, genetik mühendisliği, İnsan Genom Projesi, zekâ üzerinde yürütülen genetik temelli çalışmalar, insan ve hayvan embriyonlarının klonlanması ve küresel ısınma, çevrenin sorumsuzca kirletilmesi bir etik sorunsalını gündeme taşımıştır. Bunun yanında, yapılan incelemeler ve sorgulamalar belgelemiştir ki, bilimsel araştırmalarda istismar ve yetkiyi kötüye kullanma açıkça vardır. Bunlar arasında; çalıntı bilgi iddiaları, sahtekârlık, yasaların çiğnenmesi, fonların kötü/kötüye kullanımı, çalışanların sömürülmesi, ayrımcılık, çıkar çelişkileri gibi tutum ve davranışlar vardır.

Bu durumu münferit olaylar olarak görenler de vardır. Bunlar, bu tür tutum ve davranışları bireysel karakter ve ruh bozukluklarına indirgerler; mevcut toplumsal formasyonun bir sorunu olmaktansa, bireysel sapmalar olarak değerlendirirler. Buna ek olarak iddia edilir ki, bilim ortamında gerçekleşen etik sapmalar, diğer meslek alanlarına göre daha azdır. Elbette bu tür bir değerlendirmeye

katılmak oldukça zordur. Buna karşılık, bu tür istismarları önlemek için okullara etikle ilgili zorunlu derslerin ve pratik uygulamaların konulmasını önerenler de az değildir. Belli bir katkısı olsa da, bu yaklaşım da bireyi eğiterek "düzeltmeyi/doğruyu göstermeyi" amaçlamaktadır. Gelişimi yalnızca eğitime indirgemek verimsiz ve eksik bir yol olsa gerektir. Dikkat edilirse tüm bu tartışmalarda "etik" kavramının bilgikuramsal özelliği ön plana çıkmaktadır.

Bilime para sağlanması, makaleleri değerlendiren hakemlik kurumları, bilimsel açıklık, bilginin mülkiyeti ve kaynakların paylaşımı gibi olgulara bakıldığı zaman çıkar çelişkilerinin öne çıktığını görebiliriz. Bilim-ticaret ilişkisinin bilime yön verdiği de düşünülürse, etik normlarla denetim sağlamanın ne kadar verimli olabileceği tartışmaya oldukça açıktır.

Birçok bilim kuruluşu, etik sorunları incelemek üzere komiteler kurmuşlardır. Kitaplar yazılmış, zorunlu dersler konulmuştur. Ancak, yukarıda da değinildiği gibi, bazı bilim insanları bunu fazla önemsemezler. Ender vakalar olarak görürler. Hatta bunu psikolojik bir sapma olarak değerlendirip "etik dışında kalan" insanların tedavi görmelerini önerirler. Birçok bilim insanı, bilimin nesnel olduğunu ileri sürer. Etik ise öznel bir şeydir onlara göre. Çünkü bilim gerçekleri inceler, nesnel yöntemler kullanır ve bilgi ile konsensüs üretir. Zaten bilim, bu tür olaylar için kutsal bir tapınaktır neredeyse. Bilime başlayan birisi küçüklüğünde edindiği etik yapıyı burada kullanır. Özel bir terbiye gerektirmez gibi yaklaşımlara rastlamaktayız. Ancak, bu son yaklaşım başta da vurgulandığı gibi "bilimci" bir bakış açısından başka bir şey değildir.

Bilim tarafsız değildir. Bilimin gerek üretimi gerekse uygulanması açısından örgütlendiği kurumlar olan okullar, üniversiteler, araştırma enstitüleri, sanayi ve araştırma laboratuvarlarında, burada üretilenlerin satıldığı pazarlarda, kazanılan ya da kaybedilen konumların maddi ve manevi düzlemlerinde ve buna bağlı toplumun her noktasında insan vardır. Tarihi yapan insan türünün yaşam serüveni vardır. Buralarda sayısız güzellik yaşanırken sayısız ihmal ve istismar da yaşanmaktadır. Bilim ortamı, bir kariyer ortamıdır da ve yaşamın bir parçasıdır. İlerleme, makam, başarı, yayın sayısına indirgenen yükseltilmeler her zaman çatışmaya ve sürtüşmeye açık sahneler değil mi? Bunun yanında, fon kazanmak için araştırma sonuçlarının tahrif edilmesi veya parlak bir görünüm kazandırılması, içinde ekonomik özendiriciliklerin de bulunması "etik" olgusunu akla getirecek yaşam kesitleri değil mi? Deneysel sonuçlar her zaman doğru mu veya her zaman inceden inceye incelenebiliyor mu? Laboratuvar derslerinde öğrencilere doğru sonucu bulma konusunda yapılan baskılar onları aldatma eğilimine sokmuyor mu? Üniversiteler mali destek alabilmek için tam bitirilmemiş ancak ses getirecek araştırmaların bir an önce yayınlanmasını istediğinde bazı eksikler kalmıyor mu?

Tüm bu sorular, kesinlikle bir eleştiri ya da dışarıdan gazel okuma değildir. Bunlar insanın olduğu her yerde, kürenin her uygarlığında karşı karşıya gelinebilecek konulardır. Doğru/yanlış, etik/etik olmayan, namuslu/sahtekâr gibi düalist erdemlerle ve sadece eğitsel bir organizasyonla "etik" aşılamakla baş edilebilecek şeyler değildir. Bu çalışma, öneriler sunmayı ve bir farkındalık yaratmayı amaçlamaktadır; aynı zamanda bilginin sorgulandığı veya sorgulanabildiği demokratik bir ortam yaratabilmeyi. Bireyin emeğine yabancılaşarak kendisinin de bir meta olarak algıladığı/algılandığı sürece demokratik bir sorumlulukla bakabilmektir. Bilimsel araştırmalar daha geniş bir toplumsal ve siyasi bağlam içinde olduğundan etik tartışma ve çekişmelere açıktır. Bu açık oluşu, bireye indirgeyerek erdemsel önlemlerle değil, bir farkındalık yaratarak ve bunu paylaşabilerek azaltmak mümkün olabilir. Bu da yalnızca bir öneridir. Tek çözüm yolu değil. Zaten önerilen çözüm yolu değil, çözümleme yoludur.

Bilimin ve teknolojinin nesnel ve tarafsız olduğu savı yalnızca bir söylencedir...

Bilim ve teknoloji kendi içlerinde deterministiktir. İlginç olan şey, bilim ve teknolojinin bu özerk gibi görünen durumlarının bilimin teknolojiye indirgenerek yeniden üretilebilen bir ideoloji haline gelmesidir. Üniversite ortamında yapılan bir araştırmanın bilimsel sonuçlarından ya da getirdiği yenilikten çok teknolojik uygulanabilirliği, başka bir deyişle ticari değer kazanmasının önemli addedilmesi bu paradigmanın eseridir.

KAYNAKLAR

Bimber, B., *Karl Marx and the Three Faces of Technological Determinism*, Social Studies of Science, 20(2), 333-351, 1990.

Habermas, J., *Toward a Rational Society*, Beacon Press, 1970.

Vermaas, P., Kroes, P., Poel, I., Franssen, M., Houkes, W., *A Philosophy of Technology- From Technical Artefacts to Sociotechnical Systems*, Morgan & Claypool Publishers, 2011.

Pinch,T.J.,ve Bijker,W.E., *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge, MA: MIT, 17–50. 89, 91, 1987

De Miranda, *Technological Determinism and Ideology:Questioning the 'Information Society' and the 'Digital Divide'* (2006):

http://www.ces.uc.pt/bss/documentos/2006_11_13_alvaro_de_miranda.pdf

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL İLE İBRAHİM ALÂEDDİN GÖVSA'NIN MEKTUPLAŞMALARI - III

İBRAHİM ÖZTÜRKÇÜ

24 Mayıs (1957-2012) İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın ölümünün 55. yıldönümü olacak. Bitmek tükenmek bilmeyen bir merak ile kıymetli eserler bırakan bu garip ve velûd adam, adeta bizim kültür ve tarih hafızamızdır. Vefatının 50. yıldönümünü idrak ettiğimiz Ahmet Hamdi Tanpınar (ölm. 1962), İbnülemin'in hususiyetlerini ele aldığı bir yazısında, onun en önemli özelliğinin adı ile başladığını, "En son mümessillerinden olduğu irfân ananesinin zevkine bundan daha uygun bir ad pek az bulunabilirdi." cümlesiyle izah eder.

İbnülemin Mahmud Kemal'i "mazi hatıralarının yed-i emini" sıfatı ile niteleyen Tanpınar, onun ikinci özelliğinin ise "bir âlim çalışması ve sabrı ile bir koleksiyoncu merakını baş başa götürmesi -çünkü onun için vesikalar ve kitaplar sadece bir ilim vasıtaları değil, bir aşk mevzuudur- doğrunun, faydalının uğruna sarf edilmiş bütün ömrünü bilgi toplamak, meseleler vaz' etmek ve halline çalışmakla geçirmesidir." şeklinde belirtir. İbnülemin'in hususiyetlerini ve eserlerini tahlil eden Tanpınar, yazısının devamında, İbnülemin'in hangi eserlerini niçin beğendiğini de açıklar: "Ben kendi hesabıma Türkçede onun Hersekli Ârif Hikmet için veya Emiri Efendi için yazdığı şeyler kadar nefîs pek az şey okudum. Belli ki onları yazan, yazdığı esnada kendisi de mahzuzdu..."[1]

İbnülemin Mahmud Kemal'in bu sıra dışı merakı, kültür hayatımıza yeri doldurulmayacak kıymette eserler kazandırmıştır. Bu sayıda üçüncüsünü yayımlayacağımız "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile İbrahim Alâeddin Gövsa'nın Mektuplaşmaları" başlıklı makalemiz ile İbnülemin ve yakın dostu İbrahim Alâeddin'in mektuplarından yola çıkarak özel hayatlarına farklı bir pencereden bakmaya devam ediyoruz.

MEKTUPLARIN MUHTEVASINA DAİR

Bu sayımızdaki ilk mektup, İbrahim Alâeddin'in İbnülemin Mahmud Kemal Bey'e gönderdiği 8 Teşrîn-i sânî (Kasım) 1945 tarihli mektuptur. Yeni icat bu mektub-ı devvâr, yazı ve şekil itibariyle Osmanlı Türkçesinin en güzel örneklerinden biridir. İbrahim Alâeddin, mektubun iç içe geçmiş daireler şeklinde oluşunu, ilm-i cifir veya remelden bir kitap sayfası, bir nevi usturlâb veya dönme dolap şeklinde ifade etmesine karşın; İbnülemin 13 Teşrîn-i sânî 1945 tarihli cevabî mektubunda zarfı açınca ürktüğünü, içinden çıkan kâğıdın "nüsha-i rıfk mıdır, duâ-yı sihr midir, dâire-i zâyiçe midir, varaka-i cifir midir, risâle-i remel midir, rumûz-ı fâl midir, efsûn-nâme midir, cünûn-nâme midir" diyerek tereddüde düştüğünü belirtir. İbrahim Alâeddin, İsmail Hakkı Oktay'ın büyükbabası olan Tevfik Paşa hakkında *Türk Meşhurları* için kendisinden malumat edinirken, ailesinden bu tarz bir mektuba dair bilgi aldığından dolayı, bu yeni icat mektubu kaleme aldığı-

nı dile getirir. Bu bilginin mahiyeti, İbnülemin'in cevabî mektubunda netlik kazanmaktadır. Buna göre, Şahin Giray'ın hapishaneden padişaha yazdığı ve edebiyatımızın kalp sanatı açısından en güzel örneklerinden biri olan ve içinde mektupta bahsi geçen "Bir yola muhtâc iken dehre olur pâdişâh" beytinin de bulunduğu bir gazeli mevcuttur.

Bu mektubun satır aralarında dikkat çeken bir nokta da şudur: Bir önceki mektuplaşmada bahsi geçen tartışmayı sonlandırmak için İbrahim Alâeddin, İzzet Paşa'ya ait kendisinde mevcut olan ve Paşa'nın kendi el yazısıyla kaleme aldığı tercüme-i hâlin suretini İbnülemin'e mektupla beraber leffen (ek olarak) göndermiştir. İbnülemin, Deli Corci olarak tavsif ettiği İbrahim Edhem Paşa'nın tercüme-i halinin kendisine verilip sonra da burnundan getirilmesini hatırlatması üzerine İbrahim Alâeddin, bir haşiye düşmüş ve önceki münakaşanın da ortaya çıkış sebebini şöyle izah etmiştir: İbrahim Edhem Paşa'nın Halil Edhem Bey tarafından yazılıp kendisine verilen tercüme-i hâliyle İzzet, Salih ve Tevfik Paşalar hayatta iken kendilerinden rica edip aldığı tercüme-i hâllerini Büyükada'da evlerine geldiği zaman izhar ettiği arzu üzerine Mahmud Kemal Bey'e veren İbrahim Alâeddin, o zaman Tevfik Paşa'nın kendisine dikte ettirdiğini bu mektupta söylediği tercüme-i hâlden İbnülemin'in hiç bahsetmediğini söylemektedir. Tevfik Paşa'ya ait evvelce kendisinden aldığı tercüme-i hâlin lakırdısını bile etmediğini hatırlatan İbrahim Alâeddin, "Edhem Paşa'ya ait olanı da kendisinin eve gelip aldığını söylemek belki ağır geldiği için güyâ benim ona gönderdiğim tarzında anlatıyor." sözleriyle İbnülemin'in mektubunda belirttiği duruma açıklık getirmektedir. Ayrıca İbnülemin'in "Son Sadrazamlar"daki haşiyesinde bu tercüme-i hâli güyâ Halil Bey tarafından kendisine verildiği tarzında orada beyan ettiğini söylemektedir.

İbnülemin'in mektub-ı devvâra ait "Bu ne basit ve usturlâbdır, adeta dolabdır." şeklindeki değerlendirmesine mukabil İbrahim Alâeddin, 26.11.1945 tarihli mektubunda bunu bir tegâfül-i ârifâne olarak belirttikten sonra, mektub-ı devvârdan maksadın İslam ve diğer ilahî dinlerdeki, peygamber kıssalarındaki ve tasavvuftaki yediye tekabül eden hikmetlerin murat olduğunu belirtir. Bu mektupta geçen yedi üzerine kurulu muhavere bile kültür dünyamızın dayandığı temellerin ne kadar zengin ve renkli olduğunun bariz bir göstergesidir. İbrahim Alâeddin'in 7 rakamı etrafında sıraladığı bilgiler, bugün medeniyet dünyamızdan ayrı-

İbrahim Alâeddin'in İbnülemin Mahmud Kemal Bey'e gönderdiği 8 Teşrîn-i sânî (Kasım) 1945 tarihli mektup. Yeni icat bu mektub-ı devvâr, yazı ve şekil itibariyle Osmanlı Türkçesinin en güzel örneklerinden biridir.

lan değerler kadar, Osmanlı bakiyesi Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin ve o devirlerde yetişen insanların eski kültür ve medeniyetimizden nasıl istifade ettiklerinin de açık bir ifadesidir.

Mektupta dikkat çeken bir mesele de İbnülemin'in yaşı meselesidir. İbnülemin'in mektubunda "Her defa yaşıma birkaç sene ilave ettiğiniz halde bu defa da hayli büyültmüşsünüz. İnşallah fâl-i hayırdır." cümlelerini sarf ederek sitem etmesine mukabil, İbrahim Alâeddin, tabir caizse, bu sefer baltayı taşa vurmamak, İbnülemin'in hışmına uğramamak için temkinli davranmakta ve onun "câlib-i celâl (!) lâflardan ittikâ" şeklindeki tembihine uyarak kelimelerini itina ile seçmektedir. Latife yollu "Mürit, gerçi mürşidin her hâlini olduğu gibi yaşını da büyültebilir" diyen İbrahim Alâeddin, kendisinin bu türlü mübalağalardan daima kaçındığını belirtmektedir. İbnülemin'e *Son Asır Türk Şâirleri*'nin 12'nci cüz'ünü süsleyen ayrıntılı tercüme-i hâlinde ancak "bir kış gecesi dünyaya geldiğini ancak hicrî, rumî, miladî veya ibranî hiçbir tarih belirtmediğini" hatırlatan İbrahim Alâeddin, bunun üzerine Maârif Vekâleti'ne zât işleri dairesindeki kayıtlara müracaat ettiğini söylemektedir. İbrahim Alâeddin, oradan verilen cevaba göre İbnülemin'in doğum tarihinin 1286, yani miladî 1871 olduğunu ve 1925'teki mecburî emekli muamelesinin de bu esasa göre yapıldığını ifade etmektedir. İbrahim Alâeddin, Hâfız'ın "Gönlü aşkla diri olan asla ölmez. Biz de âşıkız, şu halde ebediliğimiz âlem

İbnülemin, kendi eliyle hazırladığı vasiyetnamesinde 100 altın bağışladığı Zeynep-Kamil Hastanesi'nde Başhekim Doç. Dr. Fahri Atabey ile. Bilindiği gibi İbnülemin'in babası Mehmed Emin Paşa, Zeynep Hanım'ın eşi Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın 27 yıl mühürdarlığını yapmıştır, arkada Zeynep Hanım'ın resmi göze çarpmaktır **(yan sayfa).**

cerîdesine kaydedilmiştir." beytini hatırlatarak bu beytin manasına mazhar olanlar için yaş fazlalığının bir ehemmiyeti olmadığını hatırlatır. Yaş konusunda bu kadar temkinli davranan İbrahim Alâeddin, konuyla ilgili düştüğü bir dipnotta ise, *Son Asır Türk Şâirleri*'nde "Nâmık Kemâl"e ait tercüme-i hâle 12 sayfa ayıran, Muallim Cevdet'in merhum hakkındaki kitabını hazîne-i millet için israf sayan İbnülemin'in kendi tercüme-i hâline 42 sayfa ayırmasını ince bir dille eleştirmektedir. İbrahim Alâeddin'e göre tercüme-i hâllerde doğum tarihlerini itina ile tespit eden İbnülemin nedense kendi doğum tarihini es geçmiş, Mülkiye ve hukuka (?) güya bir müddet tahsil ettiğine dair olan tarihlerden kaleme girdiğine ve memuriyetinin ilk safhalarına âit olan tarihleri asla kâle almamıştır. İbnülemin'in bu durumunu "koca bulamayacağından korkan geçkin bir kıza" benzeten İbrahim

Münif Fehim'in çizgileriyle İbrahim Alâeddin.

sonra, 27.11.1945 tarihinde mektupların bir suretini Osman Nuri Bey'e göndermiştir. İbnülemin'e yazmış olduğu mektub-ı devvâr ve gelen cevabın suretini Osman Nuri Bey'e -İbnülemin'in menkıbelerinden zevk-

Mahmud Kemal Bey'le üslûb-ı kadîm üzerine mükâtebemiz dikkate şâyân bir tezâd teşkil ediyor ama bizim de o tiryakilikten vazgeçmemiz imkânsız gibidir." sözleriyle bitiren İbrahim Alâeddin, başka mektuplaşmalarının da gerçekleşmesi durumunda onları da gönderebileceğini söyleyerek bitirir.

SONUÇ

İlki 7 Kânun-ı evvel 1943 tarihinde İbrahim Alâeddin tarafından gönderilen İbrahim Alâeddin-İbnülemin mektuplaşmalarının sonuncusu 26.11.1945 tarihlidir. Özellikle 10.1.1944 tarihli V. mektup ikili arasında bir dargınlığa neden olmuş, devam eden mektuplaşmalar ve İbrahim Alâeddin Gövsa'nın özür beyanı neticesinde mesele tatlıya bağlanmıştır. 27.11.1945 tarihli son mektup ise İbrahim Alâeddin tarafından Osman Nuri (Ergin)'ye gönderilmiştir.

"Daima değişmeye hazır maskesinde en tehditkâr hiddetle en gönül alıcı iltifat arasında gelecek ânın istikbalini müteredditbırakan çehresi, asâletini hiçbir yeni ile ihlâle razı olamadığı pitoresk ve zengin kıyafetini, daima muhafazasına riayet ettiği o eski zaman terbiyesiyle Mahmud Kemal Bey sade canlanmış, aramızda yaşayan bir mazi değildir, aynı zamanda bütün bir zevk ve latif şeyler mecmuasıdır." A. H. Tanpınar

Alâeddin, şöyle devam etmektedir: "Yetmiş beşinden sonra dahi bu can yaşını saklamasına rağmen Cevâd Paşa'nın sadâretinde iki defa rütbe aldığını hikâye etmesi, Maârif'in kaydettiği tarihi te'yîd eder ama bu cihetleri ona yazsam çok kızacak ve belki mektub yazmayacaktı." İbrahim Alâeddin, bütün bunları kendisini konuşturmak ve söyletmek için yaptığını da sözlerine eklemektedir.

İbrahim Alâeddin tarafından Osman Nuri (Ergin)'ye Ankara'dan gönderilen son mektup ise, 27.11.1945 tarihlidir. Anlaşılan İbrahim Alâeddin, 26.11.1945'te İbnülemin'in mektubuna mukabil yazdığı cevaptan bir gün

yâb olduğu için- gönderen İbrahim Alâeddin, mektubu kendisine gönderdiğinden kesinlikle İbnülemin'in haberdar olmaması gerektiğini sıkı sıkı tembih etmektedir. İbnülemin'in haberdar olması durumunda kendilerini aforoz edeceğini ve "Muallim Cevdet, Mehmed Âkif Bey, Naîm Bey merhumlar gibi hayatta olanlardan Mehmed Ali Aynî, Zeki (Pakalın) Beyler gibi diline dolayacağını" hatırlatan İbrahim Alâeddin, isterse mektubu dili sıkı ve güvendiği dostlarına gösterebileceğini söyler. Mektubunu Cumhuriyet devrinde ve Öztürkçe çalışmalarının yapıldığı günlerde söylediği "Dil Kurultayı'nın Öztürkçe uğrunda bayram yaptığı günlerde

İbrahim Alâeddin'le İbnülemin Mahmud Kemal arasındaki mektuplaşmalardan ibaret olan ve M. Zeki Pakalın Arşivi'nde bulunan bu 11 mektup kültür, edebiyat ve tarih alanında tanınmış iki önemli şahsiyetin mizaçlarına, düşünce ve gönül dünyalarına, özel hayatlarına ışık tutmaktadır. Ayrıca, bu metinlerin satır aralarında bulunan bilgi kırıntıları edebiyat ve kültür tarihimize düşülen bir not niteliği arz etmektedir. Kronolojik olarak sunduğumuz söz konusu mektupların, özelde İbnülemin ve İbrahim Alâeddin'in düşünce dünyasına ışık tuttuğu kadar Türk kültür, sanat ve edebiyat tarihine de katkıda bulunacağı bir gerçektir.

Mektupların Transkripsiyonu

"Dil Kurultayı'nın Öztürkçe uğrunda bayram yaptığı günlerde Mahmud Kemal Bey'le üslûb-ı kadîm üzerine mükâtebemiz dikkate şâyân bir tezâd teşkil ediyor ama bizim de o tiryakilikten vazgeçmemiz imkânsız gibidir."

Hususî ve resmî hayatı ile beraber ilmi ve irfanı, yazıları ve ansiklopedileriyle tanınmış olan İbrahim Alâeddin Gövsa'nın (-ölümü 29 /10/1949-) İstanbul Vilayeti ve Belediyesi Mektupçusu Osman Nuri Ergin'e (ölümü 5/7/1961), yazıp ricam üzerine vermek lutfunda bulunduğu 27 /11/1945 tarihli mektupla ekleri... (M. Zeki Pakalın'ın notu)

VIII

İbrahim Alâeddin'in İbnülemin Mahmud Kemal Bey'e 8 Kasım (Teşrîn-i sânî) 1945 tarihinde gönderdiği nev'-icâd mektub-ı devvârın suretidir.

(1)[2] Mektub-ı devvâr muhâlesat-ı medâr-ı tilmizâneleridir, vehle-i ûlâda[3] ilm-i cifr[4] veya remelden[5] bir safha-i kitâb yahud bir nevi' basîte[6] veya usturlâb[7] veya da bir dönme dolap sanılacak olan işbu arîzanın şekl-i müdevverde vâki' olmasına esbâb ve vucûh-ı adid(e) de mevcud olup birinci vecih odur ki: Şemsi devreden seyyâre ve nûru tavaf eyleyen pervâne misillû müştâk-ı nazar-ı iltifât olduğumuzun delîl-i zâhirisi olsun. Hazret-i Şems'in[8] buyurduğu gibi "Ayağı yer mi basar zülfüne ber-dâr olanın / Aşka düşen ele verir cân u sırrı döne döne. "[9] *(2)* İkinci sebep odur ki: Külli şey'in yer'ci'u ilâ aslihî[10] fehvâsına nâil ile muhabbet-i kâmile-i sâbıkanın rücû'-ı davetine vesile teşkîl etsin ve niyazımız bir şekl-i semâ'a bürünsün. Üçüncü vecih odur ki: Maruzât-ı sâlifemizin bazısı misillû muhâtab-ı zî-kemâl ve pür-celâl Hazretlerine batabilecek ednâ köşesi dahi bulunmasın. Beyit: "Ne kaçar tavşanım elden, ne yorardım tazıyı / Âdet etsem yumuşak sözle yuvarlak yazıyı." İmdi marûz-ı *(3)* huzûr-ı Üstâd olan melfûfâtın da mütâlaasından müstefâd olacağı üzre sadr-ı sâbık Tevfik Paşazâde[11] İsmail Hakkı Oktay, yani hafîdü'l-hafîd hân-ı kadîm Ahmed Giray, peder-i cennet-makarrinin *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* isimli eser-i nâçize derc edilecek tercüme-i hâlinin ihzârına medâr olmak üzere bu tilmiz-i zaifinize bir mikdâr malumât îsâl ve iş'âr eylemiştir. Medlûlünde sem'-i âcizîye *(4)* göre dahi nâşinîd(e)[12] bir nokta mahsûs olmakla beraber bir defa manzûr-ı Üstâd olmak üzere takdîmi bir vecîbe-i ihtirâm telakkî edilmiştir. Zât-ı Üstâdânelerinin bizzât Paşa'dan vâridâsıyla resmî hazâin ve sicillâttan istihrâc ve istinbât buyurdukları malûmât-ı şâmile ve vesâik-i kâmileye *(5)* nisbetle bunlar birer zerre ise de zerrelerin dahi meczûb-ı âfitâb oldukları müstağnî-i arz ve izâhtır. Bu vesile ile merkez-i dâire-i hüccet ve saâdette kâim ve her an hâle-i şeref ve ta'zîm ile muhât olmakta dâim bulunmaları *(6)* duâsını tekrar eylerim. Her halde emr ü ihsân Hazret-i veliyyü'l-irfân Efendimiz Hazretlerinindir. Ankara, Perşembe, 3 Zilhicce 1364 / 8 Kasım 1945 miladî.

(7) Tilmîz-i Zaîf-i İbnülemin İbrahim Alâeddin

Mühür

IX

Mektub-ı Devvâra cevab olarak İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in İbrahim Alâeddin'e gönderdiği mektubun suretidir:

Üstad-ı metîn İbrahim Alâeddin

Zarfı açınca ürktüm. İçinden çıkan kâğıt, nüsha-i vefk[13] mıdır, duâ-yı sihr midir, dâire-i zâyiçe[14] midir, varaka-i cifir midir, risâle-i remel[15] midir, rumûz-ı fâl midir, efsûn-nâme midir, cünûn-nâme midir, nedir diye dûçâr-ı beht oldum. Melfûfunun bir Giray-zâde'ye taallukunu görünce Şahin Giray'ın bu şekilde yazılan "Bir pula muhtâc iken dehre olur pâdişâh"[16] manzumesi zannettim. Munsıfâne beyân buyurduğunuz vecih ile bu "Ne bir safha-i kitabdır, ne basîte ve bir usturlâbdır, âdeta dolabdır." Affedersiniz ama milletvekilliğine ait vezâifi, siz bu türlü acîbeler îcadıyla mı ifâ buyurursunuz? Böyle garibeleri görünce ehl-i şuûr "Zamânun re'eynâ fihi külle'-l acâib / Ve' n-sabahat el-eznâbu fevka'z-zevâib"[17] beytini okumaya mecbûr oluyor. Nâme-i hayret-âmizi döndüre döndüre okumaya çalışırken fena halde başım döndü.

Mukaddemâ gönderilen muahharen burnumdan getirilen Deli Corcı tercume-ı hâli kabilinden olmak ihtimâliyle melfûf tercüme-i hâli mevridine iâde etmek istedimse de hüsn-i zan, sû-i zanna râcih olduğundan iâdeden vazgeçtim. Münderecâtında -yine munsıfâne söylediğiniz üzere- bilmediğimiz bir şey yoktur. Tevfik Paşa merhumun -bazı kuyûda müracaatla- dikte edip bana yazdırdığı ve kendi kalemiyle bazı noktalarını tashih ettiği tercüme-i hâlde[18] daha mühim malûmât vardır denilebilir. Her ne ise nice mahdûm-ı necâbet, madûm babalarının haline asla vâkıf değil iken, İsmail Hakkı Bey'in izhâr-ı vukûf etmesi şâyân-ı takdîrdir. Varaka-i mürselenin iâdesi lazım ise bildiriniz. *Meşhur Adamlar*'ın birkaç nüshasını göndermiştiniz, birkaç nüshasını da bir muhibbiniz verdi. Elimizde yedinci formaya kadar vardır. Alt tarafını -nerede satılıyorsa- alırım. Her defa yaşıma birkaç sene ilave ettiğiniz halde bu defa da hayli büyültmüşsünüz. İnşallah fâl-i hayırdır. Hanımefendi'ye ve muhterem kardeşimiz Halil Nihad Beyefendi'ye hürmetler ederim ve İlham Bey'in gözlerini öperim. Pek meşgul olduğum halde uzun yazdım. Bâki bizim taraftan duâ ve senâ, sizin taraftan câlib-i celâl (!) lâflardan ittikâ.

13 Teşrîn-i sânî 1945 İbnülemin

X

Bu mektuba İbrahim Alâeddin'in cevabı:

Ankara, 26.11.1945

Üstad-ı bi-misâl Hazret-i Mahmud Kemâl,

Bu tilmiz-i zaîfin adını "Üstad-ı metîn" terkibiyle tesci' ve tezyîn buyuran iltifât-nâmeleri enâmil-i ta'zîme engüşter[19] elmas gibi mefharet-bahş temâs oldu. Mektûb-ı devvârımızı görünce ürktüğünüzü "nüsha-i vefk mıdır, duâ-yı sihr midir? ilh." diye dûçâr-ı beht olduğunuzu hikâye buyurduktan sonra "Bu ne safha-i kitâbdır, ne basîte ve usturlâbdır, âdeta dolabdır." hükmüne vâsıl olmuş gibi görünüyorsunuz ki bunun bir tegâfül-i ârifâne ve latîfe-i üstâdâne olduğunda şüphe yoktur. Şi'âr-ı dünyâyı ve de'b-i Mevlanâ'yı[20] tanzîr ile döne döne huzûr-ı üstâda yükselmiş mektubumuzun bu âyîn-i nevîndeki me'ânîden başka ihtivâ ettiği yedi aded dâirenin mutazammın olduğu hakâik ve dekâiki herkesten, hatta mürettebinden dahi daha iyi tefsîr ve ta'bîr buyurmuş olacağınızda tereddüd

Mektupta bahsi geçen, Şahin Giray'ın hapishaneden yazıp padişaha gönderdiği ve edebiyatta kalp sanatının en güzel örneklerinden biri olarak yazılan gazel, hicrî 1341 (1925) tarihli bir el işinden alınmış. "Değiştirme" anlamına gelen kalb, edebiyatta bir kelimedeki harflerin yerlerini aşağıdan yukarıya olduğu gibi, yukarıdan aşağıya da okunacak şekilde değiştirmek demektir. Bu gazelde Şahin Giray, kalb sanatını dairesel olarak yapmıştır.

câiz olur mu? Tabakât-ı seb'anın evvel emirde "seb'a'l-mesânî"ye[21], merâtib-i seb'a-i vahdete ve seb'a semâvâta işaret olduğuna her ferd-i âriften önce efendimiz intikâl buyurursunuz. Arza hâcet var mı ki semâdan ilk nâzil olan suhûf yedi, makâmât-ı cennet yedi, derekât-ı cehennem yedi, elvân-ı asliye yedi, elhân-ı esâsiye yedidir. Ve secde ancak azâ-yı seb'a ile sahîhtir. Rivâyet-i Tevrât'a göre hilkat-i âlem de yedinci günde tamam olmuştu. Hazret-i Yusuf'un zindanda yedi sene kaldığı, yedi yıl bolluk, yedi yıl kıtlık olduğu da hâtırlardadır. Zaman ölçüsünün temeli yedi, tabakât-ı arzın sayısı yedi, gâv-ı zeminin[22] boynuzu yedidir. Firavun-ı Musa'nın ferâ'ineden[23] yedinci olduğu, Ashâb-ı Kehf'in de -Kıtmir hâric- yedi zâttan mürekkeb bulunduğu malûmdur. Devâir-i mahûde-i seb'amızda bütün bu dekâika işaret edildikten başka, ulûm-ı seb'a-i kadîmeye, hükemâ-yı seb'a-i Yunâniye'ye de telmih olduğu bilâ-şek meczûm-ı ârifâneleridir. Bilhâssa o yedi satır-ı müdevver ile muhâtab-ı zî-kemâlin üçler, yediler ve kırklar zümrelerinden yedilere mensûbiyetle mümtâz bulunduklarına da işâret vâki' olmuştur. Acâib-i seb'a-i âlem de remzedilmiştir. Kezâlik efendimizin İstanbul'un yedi tepesinden biri olan Mercan'da[24] ârâm-sâz bulundukları da işrâb edilmiştir. Hülâsa o dâireler ne idâre, ne müdârâ, ne de dü-bârâ[25] için olmayıp muhâtab-ı pür-celâli tatyîb ve tenşît[26] uğrunda yedi iklim, dört bucaktan delil ve yedi dereden su getirildiğine alâmettir. Dünyadaki yedi delikli tokmakların en zinde ve hassâsına sâhib bulunan üstadımızın gerek bunları, gerek hâtır ve hayâlimize gelmeyen gavâmızı derhâl teyakkun buyurmuş olduklarında bir an dahi iştibâhı tecviz etmem. Şu halde o nev icâd nâme-i müdevveri bir acîbe gibi telakki ve:

Öyle bir maskara olmuş ki zaman
Çıkıyor saç gibi kuyruk baştan

meâlindeki Arapça beyti tahattura vesile addetmeleri, mukâbele-i tilmîzânemizi isticlâb için irâd edilmiş Sokratiyyü'l-edâ bir kaziye-i pür-manâ olmak gerektir.

Milletvekilliğine ait[27] vezâif miyânında evliyâ-yı milletin menâkıbını tertîl ve vâridât-ı mürşidânelerini tahsîl farîzası da mevcûd değil (mi)dir? Değme muhâtab için ihtiyârı mümkün olmayan böyle bir külfet, şiddet-i intisâb ve muhabbete en kavî bir alâmet iken bunu sezmemiş gibi dâmen-çin-i istiğnâ görünmelerindeki tegâfüle karşı Fuzûlî'nin:

Çekme dâmen nâz edüb üftâdelerden kıl hazer
Göklere açılmasun eller ki dâmânundadur[28]

beytini mi tekrar edelim?

"Nâme-i hayret-âmizi döndüre döndüre okumaya çalışmaktan başım döndü." buyurulmuş. O arîza ile birlikte şifre anahtarı gibi bir de tarîfenâme takdimine teeddüb etmiştim. Merkezde mührün vaziyeti, mektubun istiklâliyetine, Besmele işâreti nereden başlanacağına ve sehimler[29] de satırların teâkubuna dâll olduğu keşf buyurulmuştur. Usûl-ı kırâatine gelince: Mektup açılıp bir masa -bu masanın ispirtizma tecrübelerine, yani davet-i ervâha elverişli nev'den olması müreccahtır- üzerine vaz' edildiği zaman merkez, tabiatıyla mihver vazifesini görerek sâbit durur ve kâğıd bir köşeden tutulup soldan sağa doğru, önce yavaş yavaş döndürülür, satırlar merkeze doğru yaklaştıkça devrin sür'ati de tezâyüd eder. Müntehâya doğru sür'at-i devrin tezâyüdü hayat-ı âlemi ve ömr-i benî âdemi tanzîr itibârîyle şâyân-ı ibrettir. İşbu usûl-ı mütâlaa bir def'a tecrübe buyurulmuş olsa bademâ marûzâtımın bu şekilde yazılmasını iltizâm buyurmaları ve belki efendimizin de bu dâireye tevessül etmeleri ihtimâl dâhilindedir. Fakat devr-i bâtıla düşmemek için her dâire dehr-i dergâhta olduğu gibi bunda da seyr-i sülûk şart olsa gerektir.

Türk Meşhurları isimli eser-i nâçizden bahis sırasında "Her defasında yaşıma birkaç sene ilâve ettiğiniz halde, bu def'a dahi hayli büyültmüşsünüz. İnşallâh fâl-i hayırdır." buyurmuşsunuz. Mürid, gerçi mürşidin her hâlini olduğu gibi sinn ü sâlini de i'zâm edebilir ama bendenizin bu türlü mübâlağalardan dâima ihtirâza çalıştığını hâlisâne te'mîn edebilirim. *Son Asır Türk Şâirleri*'nin 12'nci cüz'ünü tezyîn eden mufassal terceme-i hâlde[30] ancak bir kış gecesi dünyâyı teşrîf buyurdukları mukayyed olup hicrî, rumî, miladî veya ibrânî hiçbir gûnâ tarih mezkûr olmadığı cihetle Maârif Vekâleti zât işleri dâiresindeki kayıtlara müracaat edilmişti. Oradan verilen cevabda vilâdet tarihinin 1286, yani miladî 1871 olarak kaydolduğu ve 1925'deki mecburî tekâüd muâmelesinin de bu esâsa göre yapıldığı ifâde edilmişti, Gerek *Meşhur Adamalar*'da, gerek *Türk Meşhurları*'nda yazılan rakam bundan başka değildir. O hâlde her def'a sinn-i devletlerine birkaç sene ilâve ettiğim ve bu def'a da hayli büyülttüğüm suretindeki tarîz-i üstâdânelerinin istinâdgâhı bendenizce mechûl kalıyor. Büyültme keyfiyeti olsa olsa vaktiyle resmî dâirelerin sicil memurları tarafından her hâlde efendimize hürmeten ihtiyâr edilmiş olacaktır. Maamâfih bendenizce maârif sicilinde değil, levh-i mahfûzda dahi muharrer olsa rakamın doğrusu elbette üstadımızın lutfen beyân buyuracaklarıdır. O hâlde doğru olanı inâyet buyurulursa cildin itmâmında diğer esâslı hatâlar için ilâvesini düşündüğünüz cedvele bu mühim noktayı da kaydetmek bir vecîbe olur. Kanâtimce Hâfız'ın:

Hergiz ne-mîred ân ki dileş zinde şod be-ışk
Sebt est ber-ceride-i âlem devâm-ı mâ[31]

beytinin medlûlüne mazhar olanlar için kemiyet-i sâlin ehemmiyeti yoktur. Siz hangi yaşta bulunursanız bulununuz dâimâ himmette civânımız ve hikmette pîr-i amîmü'l-ihsânımızsınız. Her hâlde emr ü ihsân hazret-i veliyyü'l-irfânındır.

İbrahim Alâeddin

XI

TBMM
Hususi
Ankara, 27.11.1945

Pek muhterem Osman Nuri Beyefendi,

Zât-ı âlileri İbnülemin Mahmud Kemal Hazretlerinin müverrih-i menâkıbı olmaktan zevk-yâb bulunduğunuz için son ay zarfında kendisine yazdığım mektub-ı devvâr ile verdiği cevabı ve bu cevaba mukâbil kendisine gönderdiğim mektubu -birer suretlerini çıkararak- zât-ı âlilerine leffen takdim ediyorum. Bu suretin zât-ı âlilerine gönderildiğini, bilhâssa suretlerin altındaki haşiyeleri bilecek olsa Zât-ı âlileri gibi beni, derhal aforoz eder, bilhâssa bendenizi M. Cevdet, Âkif, Naîm Bey[32] merhumlar gibi ber-hayat olanlardan Mehmed Ali Aynî, Zeki Beyler gibi diline dolardı. Bundan dolayı bu suretlerden haberdar olmamasına itinâ buyurmalarını ehemmiyetle rica ederim. Kendisine bahsetmeyecek olan rüfekâ-yı muhteremenizin görmelerinde elbette mahzûr yoktur.

İkinci mektubum üzerine başka vâridât-ı mürşidâneleri tahsîl edilir, mükâtebe tevâlî ederse onlar hakkında da birer (?) arz-ı malûmât ederim. Dil Kurultayı'nın öztürkçe uğrunda bayram yaptığı günlerde Mahmud Kemal Bey'le üslûb-ı kadîm üzerine mükâtebemiz dikkate şâyân bir tezâd teşkil ediyor ama bizim de o tiryakilikten vazgeçmemiz imkânsız gibidir. Bu vesile ile mahabbet ve ihtirâmlarımı te'yîd ederim, fâzıl-ı muhterem efendim.

İbrahim Alâeddin

DİPNOTLAR

1 Ahmet Hamdi Tanpınar, "Büyük Bir Muâsır: İbnülemin Mahmud Kemal", *Tasvir i Efkâr*, 3 Mayıs 1941.

2 Parantez içindeki numaralar her bir devri ifade etmektedir.

3 İlk başlangıçta.

4 Gaipten haber veren bir ilim, doğrusu "cefr"dir.

5 Birtakım nokta ve çizgilerle kayıptan haber verme dolandırıcılığı, remil.

6 Yükseklik ölçmeye yarayan yayvan güneş saati.

7 Astr. [eskiden] yıldızların Arz'a nazaran yükseklik derecesini bulmakta kullanılan âlet.

8 Midhat Cemal, Recaizâde'nin *Talim-i Edebiyat*'ında mutasavvıf şair Osman Şems Efendi'nin manzumesi olarak tanıtılan "döne döne" redifli bu manzumede geçen beytin aslında Zâtî'ye ait olduğunu söylemektedir. Midhat Cemal, "Hem Çizmeci, Hem Fal Bakıcı, Hem Şâir", *Son Posta*, 10 Ağustos 1950. Ancak Midhat Cemal'in zannettiğinin aksine beyit Necatî Beg'e aittir.

9 "Ayağı yir mi basar zülfüne ber-dâr olanun / Zevk u şevk ile virür cân u seri döne döne" Gazel nr. 472, *Necati Beg Divanı* (Haz. Ali Nihad Tarlan), MEB, İstanbul 1963, s. 433.

10 Her şey aslına dönecektir.

11 Son Osmanlı Sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936)'nın babasının annesi Kırım Hanı Ahmet Giray'ın kızı idi. İbnülemin de "Ahmed Tevfik Paşa, Arslanoğullarından Bağçe Saraylı Mirza Mustafa'nın ve Kırım Hanı Ahmed Giray'ın kızının oğlu..." şeklinde baba tarafının şeceresini vermektedir. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, cilt XI, MEB, İstanbul 1950, s. 1704; İbrahim Alâeddin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyatı, tarihsiz, s. 381.

12 İşitilmemiş.

13 Dua yazılı şekilleri ihtiva eden nüsha, tılsımlı dua, muska.

14 Yıldızların belli zamandaki yerlerini ve durumlarını gösteren cetvel.

15 Kumda birtakım nokta ve çizgilerle gâibden haber vermek iddiası.

16 Sahip Giray Han'ın kardeşi ve Topal Ahmed Giray'ın oğlu olan Şahin Giray (ölm. 1786-7), kardeşinin ölümünden sonra, daha önce Petersburg'da yaşamış olduğundan Rusya'nın desteğini alarak 1777'de Kırım Hanı olmuştur. Kırım'da evkâfı kaldırmak, genç çocukları zorla asker yapıp istemeyenleri öldürmek gibi hareketlerinden dolayı halkın nefretini kazanmıştı. 1782'de Kırım halkının ayaklanıp, idamına kastetmeleri üzerine Rusya'ya sığınmıştır. Daha sonra Rusya'nın yardımıyla yeniden tahta geçmiştir. Tedbirsiz hareketleriyle Kırım'ın Ruslarca işgaline sebep olmuştur. Şahın Giray, aynı zamanda şair ve edebiyatçı idi. (Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l Alâm*, cilt IV, Mihrân Matbaası, İstanbul 1311, s. 2840) Şahin Giray'ın hapishanede yazıp padişaha sunduğu ve edebiyatta "kalp" sanatının en güzel örneği sayılan gazeli ile affa uğramış, sonra Rodos'a sürülerek, 1786/1787'de burada idam edilmiştir. Şahin Giray'ın hapishanede yazıp padişaha sunduğu ve mektupta bahsi gazelin beytinin aslı şöyledir: "Yâver olursa eger Lutf-ı Hudâ bir kula / Bir pula muhtâc iken dehre olur pâdişâh!" Bkz. Celalettin Rodoslu, *Rodos ve İstanköy Adalarında Gömülü Tarihî Simalar*, Ankara 1945, s. 60.

17 "Zaman bize bütün gariplikleri, tuhaflıkları gösterdi. Öyle ki kuyruklar, baştaki zülüfleri, perçemleri geçti." İbrahim Alâeddin mektuba verdiği cevapta Arapça beytin tercümesini manzum olarak şöyle vermektedir: "Öyle bir maskara olmuş ki zaman / Çıkıyor saç gibi kuyruk haştan" Bkz. XI. Mektup. Arapça metinlerin çevirisinde yardımını esirgemeyen Sayın Murat Albayrak'a çok teşekkür ederim.

18 Hazretin Deli Corci dediği zat, (İbrahim) Edhem Paşa'dır. Onun Halil Bey merhum tarafından yazılıp bana verilen terceme-i hâliyle İzzet, Salih ve Tevfik Paşaların hayatlarında kendilerinden rica edip aldığım terceme-i hâllerini Büyükada'da bizim eve geldiği zaman izhâr ettiği arzu üzerine Mahmud Kemal Bey'e iâde etmiştim. O zaman Tevfik Paşa'nın kendisine dikte ettirdiğini bu mektupta söylediği terceme-i hâlden hiç bahsetmemişti! Şimdi de Tevfik Paşa'ya ait olarak evvelce benden aldığı terceme-i hâlın lakırdısını bile etmiyor. Edhem Paşa'ya ait olanı da kendisinin eve gelip aldığını söylemek belki ağır geldiği için güyâ benim ona gönderdiğim tarzında anlatıyor. Bu dört sadrazamın terceme-i hâllerini benden aldığı zaman öyle bir arzu izhârını düşünmediğim halde, eser(in)de behemehâl kimden aldığını yazacağını tekrar tekrar söylemiş iken *Son Sadrazamlar*'daki haşiyesinde bu terceme-i hâlin güyâ Halil Bey tarafından kendisine verildiği tarzında idâre-i lisân etmişti. Ben de bu noktayı müstensihin bir hatası diye latîfe ederek kendisine hatırlatan bir mektup yazmıştım. Evvelki münâkaşa bu yüzden çıkmıştı. "Burnumdan getirilen" demesi bundandır. (İbrahim Alâeddin Gövsa'nın notu)

19 Parmağa süs için takılan yüzük.

20 Mevlana tarzı, geleneği.

21 Yedi âyetten meydana gelen ve Kur'ân'ın ilk sûresini teşkil eden "Fatiha" sûresi, iki rekâtta iki defa okunduğu için bu ad verilmiştir].

22 Zemini taşıyan öküz, sığır. Eskiden dünyanın bir öküzün boynuzunda olduğuna inanılır, burçların ve doğal afetlerin varlığı bu şekilde izah edilirdi.

23 Mısır'ın eski hükümdarları, firavunlar.

24 Yusuf Kâmil Paşa'nın mühürdarı Mehmed Emin Paşa'nın oğlu olan İbnülemin Mahmud Kemal, Hicri 1286/1871 senesi Ramazan ayının beşinci Cuma gecesi İstanbul'da Bayezid civarında Mercan Mahallesi'nde dünyaya gelmiş ve özel hocalardan ders alarak kendini yetiştirmiştir. Devrin tanınmış sadrazam, nâzır, şeyhülislâm, âlim, şair, musikişinas, hattatlarının da devam ettiği babasının ilim, musiki ve edebiyat mahfilini kendisi de kardeşiyle beraber ölünceye kadar devam ettirmiştir. Süleyman Nazif'in "Darü'l-Kemâl" adını verdiği, ayrıca Sarı Konak da denilen bu konaktaki toplantılar, Cumhuriyet sonrasında da faaliyetini sürdüren en uzun ömürlü mahfillerden biri, belki de bunların en uzun ömürlüsüdür. Geniş bilgi için bkz. Turgay ANAR, "Yeni Türk Edebiyatında Edebiyat Mahfilleri", yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Ens., İstanbul 2011, s. 118-125.

25 Dubara, hile, yalan, dolan, oyun.

26 Gönlü hoş edilme, şenlendirme, keyiflendirme.

27 1926'da Maarif Vekâleti Tâlim ve Terbiye Heyeti üyesi olan İbrahim Alâeddin, III. ve IV. dönem (1927-1934) Sivas ve Sinop, VI. ve VII. dönem (1939-1946) İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır. 1945'ten ölümüne kadar da Ziraat Bankası idare meclisi üyeliğinde bulunmuştur.

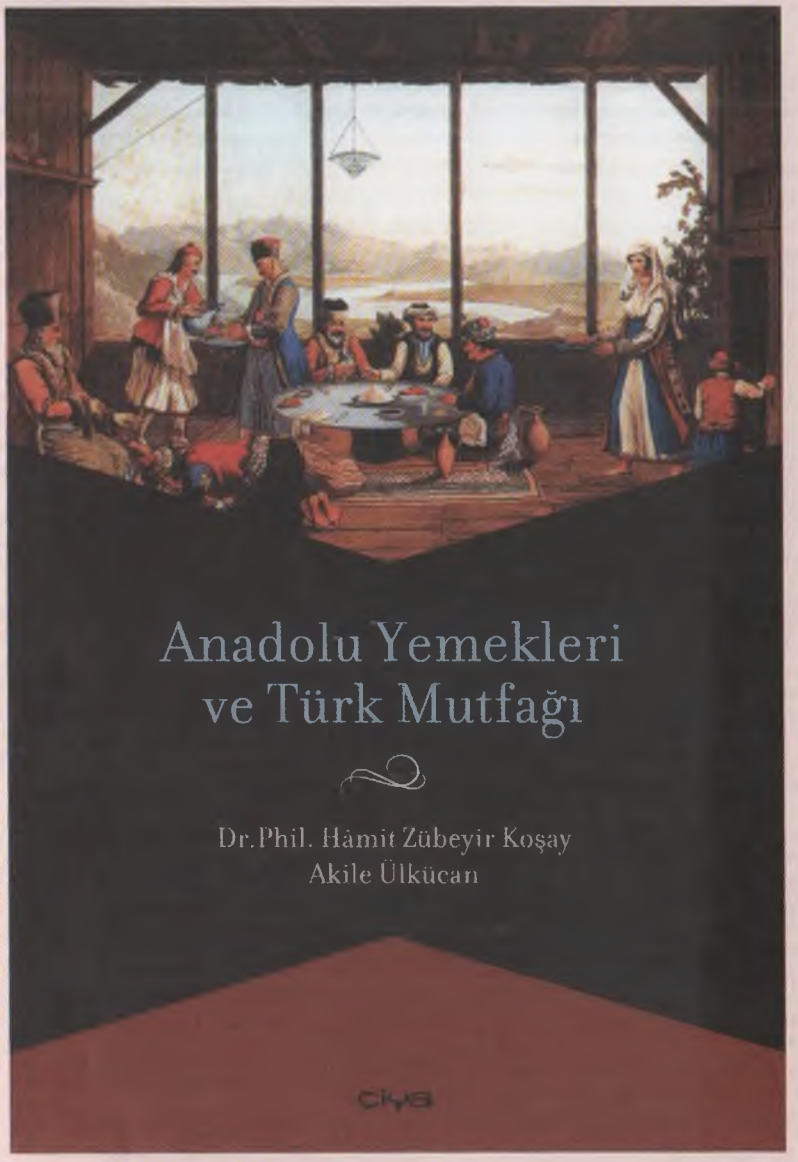
28 "Çekme dâmen nâz edüb üftâdelerden vehm kıl /Göklere açılmasun eller kı dâmânındadur" gazel nr: LXXXV, *Fuzûlî, Türkçe Dîvân* (haz. Komisyon), İş Bankası Kültür Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1958, s. 209.

29 Bir kavisin iki ucunu birleştiren veterin ortasından yaya kadar uzanan hatt-ı umûmi.

30 Bu kitapta en mufassal yazılanlardan bir olan "Nâmık Kemâl"e ait terceme-i hâl 12 sahifeden ibâret olduğu halde M. Cevdet merhum hakkındaki kıtabı hazîne-i millet için isrâf addetmiş olan hazret- kendi terceme-i hâline ve eş'âr-ı bi-misâline 42 sahife ayırmak semâhatini göstermiştir. Mezbûr terâcim-i ahvâlde doğum tarihlerini itinâ ile tesbit ittiyâdında iken kendi tevellüd tarihini ketmetmiş, Mülkiye ve hukuka (?) güyâ bir müddet tahsil ettiğine dâir olan tarihlerden kaleme girdiğine ve memûriyetinin ilk safhalarına âit olan tarihleri asla kâle almamıştır. Koca bulamayacağından korkan geçkin bir kız gibi yetmiş beşinden sonra dahi bu can yaşını saklamasına rağmen Cevâd Paşa'nın sadâretinde iki def'a rütbe aldığını hikâye etmesi, Maârif'in kaydettiği tarihi te'yid eder ama bu cihetleri ona yazsam çok kızacak ve belki mektub yazmayacaktı. Hâlbuki benim zevkim onu söyletmektir. (İbrahim Alâeddin'in notu)

31 "Gönlü aşkla dirî olan asla ölmez. Biz de âşıkız, şu halde ebedîliğimiz âlem-i ceridesine kaydedilmiştir." Gazel nr: II, *Hâfız Dîvânı* (çev. Abdülbâki Gölpınarlı), MEB, İstanbul 1985, s. 2.

32 Muallim Cevdet (ölm. 1935), Mehmed Âkif Ersoy (ölm. 1936), Babanzade Ahmed Naim (ölm. 1934). İbnülemin'in bu zatları pek sevmediği bilinmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Mahir Iz, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 222-224.

Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı

Fiyatı: 30.00 TL

Sayfa sayısı: 323

ISBN: 978-605-61709-3-5

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ülkenin maddi ve manevi birçok alanda kalkınma, yenileşme ve kurumsallaşması doğrultusunda önemli devrimler gerçekleştirdi. Örneğin dil devrimi bunların başında yer aldı. Arap alfabesi terk edildi, yerine Lâtin alfabesi getirildi. Bu alandaki en önemli adımlardan biri, bütün ülkeyi kapsayan olağanüstü bir imeceyle gerçekleştirilen *Tarama Sözlüğü*'ydü. Türk Dil Kurumu, dokuz ciltlik bu büyük birikimden *Türkçe Sözlük*'ü çıkardı.

Toplumu yeniden yapılandırma sürecinde birçok alanda gerçekleştirilen halkla ilişkiler, özellikle Atatürk'ün ölümünden sonra aksamaya başladı. Ülkenin mutfak kültürü alanında biriktirdikleri için gerekli tarama 1960'lara kalmıştı. Halkbilim ve etnoğrafya alanında önemli çalışmalarıyla bir öncü de olan Hâmit Zübeyir Koşay ile öğretmen Akile Ülkücan'ın yönettiği tarama, *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı* adıyla 1961'de -çok geç bir tarih de olsa- yayımlandı.

Koşay, kitabın "önsöz"ünde, "Bu eser, Türk mutfağı ve yemeği ile ilgili malzemeyi bütün teferruatı ile tanıtabilmekten henüz uzak olduğu cihetle bunu bir başlangıç sayarak eksiklerini tamamlamaya çalışmak Türk ilim müesseseleri ve aydınlarımız için milli bir vazife olacaktır" der. Fakat, o tarihten bu yana, halkbilim ve etnografya alanlarındaki kurumlarımızın bu ilgi alanını geliştiren bir çalışması yayımlanmadı. *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*, 1980 sonrası yaygınlaşan kitap müzayedelerinde gözde kitaplar arasında yerini aldı. 1990 sonrası ise, salgın hale gelen yemek kitapları yazıcılığı(!) için kaynak olarak daima birinci sıradaki yerini korudu.

Çiya Yayınları, *Anadolu Yemekleri ve Türk Mutfağı*'na sahip çıkıyor ve onu yeniden yayımlıyor. Onu "Yağma Hasan'ın Böreği" gibi yağmalanmak için değil, onun eksiklerini tamamlamak ve geliştirmeyi umut etmek için...

ESKİÇAĞ TARİH YAZICILIĞINDA DEĞİŞEN PARADİGMA:

Geç Antikçağ'ın Doğuşu

DOSYA EDİTÖRÜ: TURHAN KAÇAR

Roma İmparatorluğu'nun hikâyesi Edward Gibbon'dan bu yana "gerileme ve çöküş" paradigmasıyla anlatılıyordu. Ancak 1970'lerden itibaren durum değişmeye başladı. Peter Brown, *The World of Late Antiquity* adlı eseriyle, MS 3. - 8. yüzyıllar arasındaki dini ve kültürel gelişmelere işaret etti ve yeni paradigma, "değişim, dönüşüm ve devamlılık" oldu. Antikçağ'ın kronolojik ve coğrafi sınırlarını da genişleten Peter Brown, bu dönemi "Geç Antikçağ" olarak adlandırdı. Aslında "Geç Antikçağ", modern tarih yazıcılığına Brown'dan önce 20. yüzyılın başında girmiş bir kavram. İlk olarak, Almanca literatürde bir sanat tarihi terimi olarak kullanılan "Geç Antikçağ" (veya *Spätantike*), Fransa'da Henri Marrou tarafından Roma İmparatorluğu içinde gelişen Hıristiyan entelektüel birikimi vurgulamak için kullanıldı. Marrou'nun tabiri "l'Antiquité tardive", Fransa'da 1993'te yayınlanmaya başlanan akademik bir derginin de adı oldu. İngiliz Eskiçağ ve Erken Ortaçağ tarih yazıcılığında "Geç Antikçağ" kavramı neredeyse Peter Brown'ın klasik eseri *The World of Late Antiquity*'nin yayınlanmasına kadar kullanılmadı. Diğer yandan, Profesör Brown kavramı basitçe Almanca ve Fransızcadan İngilizceye çevirmedi. Kavram Almancada görsel sanatlarda kültürel bir dönemi ifade etmek için kullanılmıştı. Peter Brown ise, "Geç Antikçağ" kavramını MS 3. –8. yüzyıllar arasında Akdeniz dünyasında ortaya çıkan siyasal, kültürel, dinsel ve toplumsal değişimleri tanımlamak için kullanmaktadır. Geç Antikçağ kavramının standart bir kronolojik çerçevesinin olduğunu söylemek zor, çünkü Batı Avrupa tarih yazımında bu kavrama farklı kronolojik sınırlar çizilmektedir. Mesela Alman tarihçi Alexander Demandt, "Geç Antikçağ" veya "Spätantike" kavramıyla Diocletianus ile Justinianus arasındaki dönemi göz önüne almaktadır. *Cambridge Ancient History* serisinin yeni basımına eklenen 14. cilt ise, MS 425-600 arasını "Geç Antikçağ" olarak değerlendirmektedir. Ancak, Brown'ın öğrencilerinin 2008'den itibaren yayınlamaya başladığı *Journal of Late Antiquity* ise MS 300-800 arasını Geç Antikçağ olarak tanımlamaktadır. "Geç Antikçağ" kavramı, İngilizce tarih yazıcılığındaki muhaliflerine ve kronolojik sınırlar konusundaki tartışmalı görüntüsüne rağmen, eski paradigmayı sarsmış ve büyük oranda benimsenmiştir.

Modern Türk tarih yazıcılığı bu kavramı fazla tanımıyor. "Geç Antikçağ'ı" farklı bir dönem veya konu olarak ele alan makale ve kitap neredeyse yok gibidir. Bu dosya ile Türkiye'deki tarih yazıcılığı birikiminde "Geç Antikçağ dünyasının" nasıl göründüğünü anlamayı ve bu dünyaya bir pencere açmayı hedefliyoruz. Peter Brown ile yapılan söyleşi, bu alanın kurucusunun görüşlerini kendi ağzından Türk okuyucusuna yansıtmayı amaçlamaktadır. Mustafa H. Sayar ve Elif Keser-Kayaalp, birbirini tamamlayan çalışmalarda, Geç Antikçağ'ın kentsel ve kırsaldaki manzarasını ele alıyorlar. Sayar, tam da değişim paradigması çerçevesinde, dönemin kentleşme sürecinin ve kentsel dokudaki değişimlerin 4. yüzyıldaki durumunu ele alırken, Keser-Kayaalp, "Uzun Geç Antikçağ'ı", Midyat'taki bir Süryani köyü bağlamında "devamlılık modelinde" incelemektedir. Kutlu Akalın, Geç Antikçağ'ın entelektüel canlılığının bir örneği olan Efesli Yuhanna'nın gözünden, 6. yüzyıl Constantinopolis'inde, Süryani miafizitlerin farklı kimlikler olarak varlığını "çatışma ve birlikte yaşama" perspektifinde görmektedir. Oğuz Tekin, Geç Antikçağ'ın önemli simalarından Büyük Constantinus'u, imparatorun adına basılmış sikke örnekleriyle birlikte ele almaktadır. Dosya editörünün yazısı ise, İran dünyasının siyasi enerjisinin Geç Antikçağ dünyasını nasıl yeniden biçimlendirdiğini siyasi tarih perspektifinden anlatmaktadır.

GEÇ ANTİKÇAĞ'IN KISA SİYASİ TARİHİ

İRAN, ROMA, BİZANS VE İSLAM

TURHAN KAÇAR

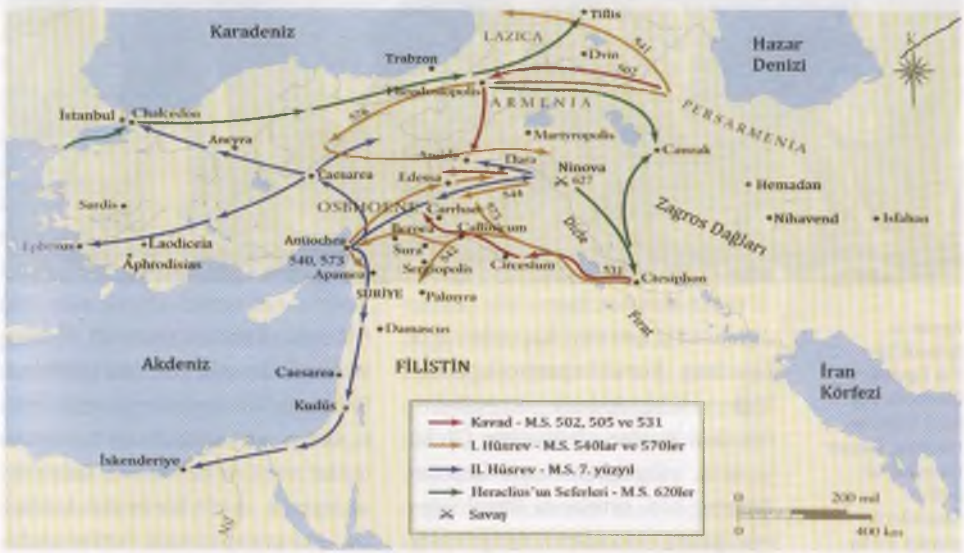
Tarih yazıcılığında "Geç Antikçağ"ı yeni bir çalışma alanı olarak tanımlayan Peter Brown, önceki eserlerinde ve bu sayıdaki söyleşide, Geç Antikçağ'da Doğu'nun yaratıcı enerjisine ve derin kültürel geleneklerine dikkat çekmektedir. Profesör Brown'ın yaklaşımına paralel olarak, bu kısa yazıda Geç Antikçağ dünyasının siyasi tarihinde, Doğu'nun (daha çok İran'da somutlaşan) yaratıcı ve yönlendirici siyasal enerjisinin MS 3. ve 8. yüzyıllar arasında Akdeniz dünyasının sınırlarının yeniden şekillenmesinde nasıl belirleyici bir rol oynadığına işaret etmek istiyorum.

MS 224 yılında son Part kralı Artabanus, Hormizgan Ovası'nda Sasani hanedanından Ardeşir'e (222 ?-240) yenildi ve bu savaş sonunda Part Krallığı tasfiye edildi (Resim 1). İran dünyasında MÖ 3. yüzyılın ortalarından itibaren hâkim hanedan olan Partlar, batıda Romalılar ile giriştikleri çatışmalar sonucunda (Traianus ve Septimius Severus arasındaki dönemde, MS 98-211), Roma sınırlarının Dicle'nin doğusuna kadar genişlemesine engel olamadılar. Bunun bir sonucu olarak Partlar, kendi içlerinde karşılaştıkları iktidar çatışmalarından dolayı da ciddi biçimde zayıfladılar. İşte İran'da Sasani hanedanının yükselişi, Partların, Romalılara karşı başarısız olmalarıyla ilgiliydi. Dolayısıyla Ardeşir'den itibaren Sasani krallarının dış politikasının temel çerçevesi "Roma İmparatorluğu'na karşı saldırı" olarak çizilmiştir. Mesela 4. yüzyılda bir Sasani kralı, Roma imparatoruna yazdığı mektupta, Sasani dış politika ideolojisini, "eski Pers İmparatorluğu'nu yeniden inşa etmek" olarak tanımlıyordu. Bunun anlamı Romalıların Anadolu'dan atılmasıydı.

Resim 1: Naqshi Rustem'de ilk Sasani kralı Ardeşir'in (222-240) tahta çıkışını gösteren kaya kabartması.

Sasaniler'in, Roma'ya karşı giriştikleri savaşlarda ilk arena Mezopotamya idi ve Ardeşir 237-40 yılları arasında Mezopotamya'yı istila ederek Harran (Carrhae), Nusaybin (Nisibis) ve Hatra (Al-Hadr) kentlerini ele geçirdi. Bu fetihler Roma'ya karşı Sasanileri Mezopotamya'da stratejik olarak avantajlı konuma getiriyordu. Ardeşir'in saldırılarını karşılamak isteyen Roma imparatoru Gordianus'un 243 yılındaki seferi, Roma'nın kesin bir yenilgisi ve Gordianus'un hayatını kaybetmesiyle sonuçlandı, çünkü Ardeşir'in yerini alan oğlu Şapur (240-272), hiç de babasından daha aşağı kalan bir kral değildi. Romalılar, Şapur'a yüklü bir meblağ ödeyerek barışı satın alabildiler. Şapur, Roma'ya karşı üstünlüğünü sonraki iki savaşta da sürdürdü ve 260 yılında bir savaşta Roma imparatoru Valerianus'u esir etmeyi başardı (Resim 2). Romalılar, Suriye'deki müttefikleri olan Palmyra kralı sayesinde doğu sınırını bir süreliğine dengeleyebilmişlerse de, bu çok kısa sürmüştür. Palmyra'da yaşanan taht değişikliği ile denge Roma aleyhine yeniden bozulmuş ve Roma'nın, Palmyra'yı tasfiye etmesi ancak beş yıl sonra 272'de mümkün olmuştur. Aynı yıl Şapur'un da ölümüyle Roma bir süreliğine Doğu'da rahatlayabildi, ama çatışmalar 296'dan itibaren yeniden başladı. Bu defa problem alanı, Doğu Anadolu'nun kuzeyine doğru yayılan Armenia idi. Bu çatışmalarda Romalılar ilk başlarda yenildilerse de, 298'de Caesar Galerius komutasında Satala'da yapılan savaşı kazanarak, Mezopotamya'da üstünlüğü yeniden ele geçirdiler (Resim 3). Sasani-Roma ilişkileri İmparator Constantinus'un (Resim 4) iktidarının sonlarına kadar problemsiz devam etti, çünkü İran'daki iç sorunlar ve doğu sınırındaki diğer problemler, Sasani gücünü kıran faktörlerdi. Ancak Constantinus ile Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlaşmanın hız kazanması ve devletin Hıristiyanları himaye etmesi, Sasani kralları için de, İran'daki Hıristiyanların Roma'ya yöneleceği, yani bir "sadakat" endişesine yol açıyordu. Romalılar, 337'de İmparator II. Constantius ile birlikte yeniden Sasanilerle ilgilenmek zorunda kaldılar, çünkü İran'da tahtta artık olgunluk yaşına ulaşan II. Şapur vardı (309-379) ve o, 298 yılında varılan barış anlaşmasını tanımadığını ilan ediyordu. Üstelik II. Şapur dış politika ideolojisini, "Pers İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmak" olarak tasarlıyordu. Bunun anlamı, Roma'nın Anadolu'dan ve Balkanlar'ın bir kısmından çıkarılmasıydı. Romalılar, 370'li yılların sonuna kadar İran saldırılarını dengelemek için olağanüstü gayret sarf ettiler öyle ki, İmparator Julianus (361-63) Sasanilerle yaptığı bir savaş esnasında öldürüldü (Resim 5). Yapılan anlaşmayla Romalılar Dic-

6.-7. yüzyıllarda Bizans-Sasani savaşları.

Resim 2: Persepolis'in 12 km kuzey batısında yer alan Nakşi Rüstem'deki bir kaya kabartmasında Sasani kralı I. Şapur'un (240-272) ve iki Roma imparatoru: Atın dizginleri önünde diz çöken Philippus (244-249) ve ellerinden yakalanmış Valerianus (253-260).

le Nehri'nin doğusunda bulunan bütün topraklardan çekildiler ve hatta Mezopotamya'dan Antiochia'ya (bugünkü Antakya) giden yol üzerindeki önemli bir durak olan Nusaybin'i de Sasanilere bıraktılar.

Sasanilerin 3. yüzyılda iktidara gelişi, İran dünyasına geçmişte kaybettirdiği prestiji yeniden kazandırmakla kalmamış, Roma İmparatorluğu'nun binlerce km uzaklıktaki batı eyaletlerini de doğrudan etkilemiştir. Çünkü 3. ve 4. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu, batı sınırlarını ihmal ederek, Sasani saldırılarını dengelemek için olağanüstü gayret göstermiştir. Gerçekten imparatorluğun doğu sınırından gelen yazıtlar ve Ammianus Marcellinus, Zosimus, Procopius ve Malalas gibi yazarlar, Diocletianus döneminden itibaren (284-305) gerçekleştirilen yoğun istihkâm inşaatlarına işaret etmektedirler. Özellikle Diocletianus ve halefleri döneminde, doğuya harcanan çaba ve batının kaynaklarının doğuya aktarılmasının sonuçları en net bir şekilde 375 yılı sonrasında batı sınırlarında Germanların kontrol altında tutulamamasında görülebilmektedir.

Resim 3: Selanik'te Via Egnatia üzerinde yer alan Galerius takında, Caesar Galerius'un 298'de Sasanilerle yaptığı savaş tasvir ediliyor.

Roma dünyası, daha cumhuriyet dönemiyle birlikte Germanlarla komşu olmasına ve zaman zaman Germanlardan gelen ciddi tehditlerle de karşılaşmasına rağmen, uzunca bir süre onları Ren ve Tuna nehirlerinin ötesinde tutmayı başardı. Ancak, Sasanilerin iktidara gelişinden itibaren Romalıların yüz elli yıl boyunca doğu sınırında sarf ettikleri enerji, 375 yılı sonrasında Tuna ve Ren sınırında bozulan dengeleri yeniden kurmalarına mani oldu. Bu dönemde yeni bir faktör olarak ortaya çıkan Hunlar, Karadeniz'in kuzeyinde dengeleri bozdu. Bunun sonucunda, Gotlar ve Vandallar gibi German kavimleri Roma sınırları içerisine yerleşti. Öyle ki, Gotlar 410 yılında Roma'yı yağmaladılar ve kısa bir sürede Galya'da yerleşerek, orada bir krallık kurdular. 406 yılı içerisinde Hunlar muhtemelen yeniden harekete geçtiler ve Vandalların, Süevlerin Roma dünyasına girmelerine neden oldular. Vandallar 439'da Kartaca'yı ele geçirerek, Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının kaynaklarının önemli bir kısmına el koydular. Bunun yanında Hunlar, Roma için hâlâ önemliydiler, çünkü sınır ötesindeki toplumları kontrol altında tutuyorlardı. Attila'nın 453 yılında ani ölümüyle birlikte, kontrol altında tuttuğu German kavimlerinin batı dünyasına iyice yerleşmeleri, son batı imparatoru Romulus Augustulus'u adeta "önemsiz adam" haline getirdi, çünkü 476 yılında bir German şef tarafından azledildiğinde, öldürülmeye bile gerek görülmemişti.

Roma İmparatorluğu doğuda, çok daha geç bir dönemde kullanılmaya başlayan bir ifadeyle Bizans olarak devam etti, ancak batıda kaybedilen topraklar da gözden çıkarılmamıştı ve Justinianus (Resim 6), kapsamlı bir "yeniden fetih" projesiyle, batıya yöneldi. 532'de Sasanilerle "ebedi barışı" yapan Justinianus, ilk iş olarak komutanlarından Belisarius'u Kuzey Afrika'daki Vandalların üzerine gönderdi. Yüzyıl önce kontrol altına aldıkları Kuzey Afrika'da mezhep ve kültür farklarından dolayı toplumla kaynaşamayan Vandallar, ilk darbede ortadan kaldırıldı. Germanların kahir ekseriyetinin Hıristiyanlaşan batı toplumuyla aralarındaki en büyük problem, farklı bir mezhebe yani Ariusçuluğa mensup olmalarıydı, çünkü İsa'nın tanrısal karakterini sorgulayan Ariusçuluk, Germanlar arasında popüler ve farklı kimliklerinin bir işareti olmasına karşın, imparatorluğun batı bölgelerine egemen dini anlayışın lanetlediği bir Hıristiyanlık yorumuydu. Justinianus'un İtalya'yı kurtarma girişimi daha uzun sürdü. 535 yılında başlayan İtalya'yı yeniden fetih girişimi, 551'de Ostrogot Krallığı'nın tasfiyesiyle sonuçlandı. Justinianus, İtalya'yı ve Afrika'yı bütün olarak bir süreliğine kurtardı, ama İspanya'nın sadece güney kıyılarının küçük bir kısmını geri alabildi. Justinianus'un orduları Galya'da konuşlanmış Frank Krallığı'na karşı ise hiçbir şey yapmadı. Frankların diğer German toplumlarından farkı, Ariusçu olmamalarıydı ki, ileride Avrupa'nın yeniden şekillendirilmesinde başrolü Franklar oynayacaklardır.

İmparator Justinianus'un barış yaptığı Sasanilerin, Bizans İmparatorluğu ile 5. yüzyıldaki ilişkileri, 4. ve 6. yüzyıllarla karşılaştırıldığı zaman nispeten problemsizdi. Sasani kralının 5. yüzyılda bir Bizans imparatorunun (II. Theodosius) hamisi rolünü üstlenebileceği kadar yakınlaşan ilişkiler, aynı yüzyılın sonuna doğru Kavad'ın (488-531) kral olmasıyla yeniden gerildi. Bizans kaynaklarının aktardığına göre, mali problemlerini Bizans topraklarına saldırarak çözmeye çalışan Kavad, 503 yılında Diyarbakır'ı (Amida) ele geçirdi, ancak bu savaş kısa sürdü. Sasanilerle yeni bir savaş

dalgası Justinus'un (518-527) iktidarının başlangıcında, Kafkaslar üzerine çıktı. Bu savaş hali ancak 532'de Justinianus'un "ebedi barışı" ile sona erdirildi. "Ebedi barış" olarak bilinen bu yeni dönem, çok uzun sürmedi, çünkü 540 yılında Sasaniler ve Bizans tarafından karşılıklı olarak himaye edilen Lakhmiler ve Gassaniler gibi Arap kabilelerinin çatışmalarını bahane eden Kral I. Hüsrev Anuşirvan (531-579), Bizans topraklarına girerek Antiochia'yı ele geçirdi. Justinianus, İtalya'daki girişimlerinin sonuçsuz kalmaması için Anuşirvan ile yeniden barış yaptı. Ancak bu da kısa ömürlü oldu. Bizans ile Sasaniler arasındaki çatışmalar yer yer hem kuzeyde hem de Mezopotamya'da, Justinianus'un halefleri zamanında da devam etti. Bizans–Sasani ilişkilerindeki savaş hali, ancak İran'daki taht problemleriyle birlikte 590 yılında yerini barışa bıraktı. Yeni Sasani kralı II. Hüsrev Perviz (590-628), iç savaşta kendisine yardım eden Bizans imparatoru Mauricius ile 591'de uzun savaş halini sona erdiren anlaşmayı yaptı. 6. yüzyıl Bizans-Sasani savaşlarının geneline baktığımız zaman, bunlar sadece ikili çatışmalardan ibaret değildi, aynı zamanda o dönemin dünyasında, çeşitli Arap kabilelerini, Avarlar, Akhunlar, Göktürkler gibi Türk devletlerini, kuzeyde Ermenileri ve diğer Kafkas toplumlarını da ilgilendiriyordu.

Mauricius döneminde (582-602) ulaşılan barış, sadece onun iktidarı esnasında devam etti. 602 yılında Focas'ın (602-610) askeri darbesine paralel gelişen Constantinopolis'teki hipodrom isyanıyla Mauricius devrildiği zaman, artık İran dünyasında istikrarı sağlamış olan II. Hüsrev, dönemin tarihçisi Theophylactus Simocattes'in anlattığına göre, devrik Bizans imparatorunun intikamını almak bahanesiyle tekrar saldırıya geçti. Bu saldırı aynı zamanda Sasanilerin sonunu getirecek olan İslam istilasından önceki son büyük Bizans-Sasani savaşının da fitilini ateşlemişti. Sasani saldırılarına karşı koyamayan Focas 610 yılında başka bir darbeyle iktidardan atıldı ve yerini Heraclius aldı. Ancak Pers İmparatorluğu idealini yeniden canlandırmak isteyen Hüsrev savaşı sona erdirmedi. 611 yılında Anadolu içlerinde ilerleyen ve Kapadokya Caesarea'sını (Kayseri) ele geçiren Sasani ordusu, 613'te Antakya yakınlarında kazandığı önemli zaferden sonra, sadece Anadolu içlerinde değil, başka bir koldan da güneye indi. Şam'ı ve Kudüs'ü (614) ele geçiren Sasaniler, burada İmparator Constantinus tarafından yaptırılan ünlü Kutsal Mezar Kilisesi'ni yaktılar ve hatta İsa'nın gerildiği söylenen Kutsal Haç'ı da İran'a, başkent Ctesiphon'a (bugünkü Bağdat yakınlarında) götürdüler. Anadolu kentleri üzerinde devam eden Sasani operasyonları, Ortaçağ Anadolu tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurdu. Bütün Anadolu'yu boydan boya geçen bir İran ordusu 615 yılında Kadıköy'de (Chalcedon) kışladı. Ephesus, Aphrodisias, Sardis, Pergamon gibi kentler (bunlara Phrygia'daki Laodicea da dâhil olmalı), Sasani saldırıları sonrasında kısmen veya büyük oranda tahrip edildiler. Ancyra (Ankara) da 620 veya 622'de benzer bir akıbeti paylaştı. Bu arada, bir başka İran ordusu Mısır üzerine yürümüş ve 619'da İskenderiye'yi ele geçirerek Bizans'ın en önemli can damarlarından birisini kesmişti. Heraclius, İran'a karşı saldırıya geçmeden önce, kuzeybatı sınırlarındaki Avarları denetim altına aldı ve orduyu yeniden düzenledi. 622 yılında Heraclius'un karşı harekâtı hem kuzeydoğu (Armenia ve Gürcistan) hem de güneydoğu (Mezopotamya) hattında eşzamanlı olarak başladı. 627 yılında İran ordusunu Ninova'da (bugün Kuzey Irak'taki Musul şehri yakınlarında) kesin bir biçimde yenen Heraclius, iki yıl sonra yapılan barış anlaşmasıyla, başta Anadolu olmak üzere Bizans topraklarındaki Sasani kontrolünü sona erdirdi ve İsa'nın "Kutsal Haçı"nı da kurtararak, 630'da ait olduğu Kutsal Mezar Kilisesi'ne geri koydu.

Resim 4: Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığı meşrulaştıran İmparator Constantinus'un (306-337) Roma'da Capitolium Müzesi'nde bulunan büyük mermer başı.

Heraclius 622'de İran'a karşı harekâta geçtiği zaman, Güney Arabistan'da bir grup insanın bir kentten başkasına göç etmesi, ne Heraclius'u ne de o zamanın Sasani kralı II. Hüsrev'i ilgilendirecek boyutta bir olaydı. Yeni bir dinin çekirdek kadrosu olan bu grup, sadece on beş yıl sonra İran ve Doğu Akdeniz'i altüst edecek dinamik bir patlamanın temsilcileriydi. Heraclius'un, Sasanilerin elinden kurtardığı İsa'nın Kutsal Haçı'nı, Kudüs'teki eski yerine koyduğu 630 yılında, göç etmek zorunda kalan o grup, eski yurtları Mekke'ye fatih olarak geri döndü. Bu olay da Sasani ve Bizans imparatorluklarının dış politik endişeleri arasında yer almıyordu veya muhtemelen devasa imparatorluklarının uzak uçlarında iki kentin rutin rekabeti olarak görülüyordu. Ama İslam enerjisinin açığa çıkmasına sadece 6-7 yıl kalmıştı. 634 yılından itibaren Bizans sınırlarında görünmeye başlayan Müslümanlar, Heraclius'un İran'a karşı kazandığı büyük zaferle adeta alay edercesine, 15-20 Ağustos 636'da Bizans ordusunu Yermük'te (Suriye ve Ürdün arasında Yermük Nehri kıyısında) kesin bir yenilgiye uğrattılar. Bu savaş, Heraclius'un "Suriye'ye elveda" demesine ve bölgenin tam olarak Müslümanların kontrolüne girmesini sağladı. Geç Antikçağ'ın yeni enerjik gücü olan Müslümanlar, ertesi yıl doğuya yöneldiler ve 637'de Kadisiye Savaşı'yla birlikte bugünkü Irak'ın fethini tamamladılar. Beş yıl sonra ise 642'de İran dünyasının merkezine girdiler ve modern Hemedan kenti yakınlarında bulunan Nihavend Savaşı'yla birlikte Sasanilerin yıkılı-

Resim 5: Sasanilerle yaptığı bir savaşta yaralanarak hayatını kaybeden Roma'nın filozof imparatoru Julianus (361-363).

Resim 6: İzlediği *reconquista* (yeniden fetih) politikasıyla Roma İmparatorluğu'nu yeniden eski sınırlarına ulaştırmaya çalışan Justinianus (527-565).

şını hazırladılar. Savaşı kaybeden bir zamanların "krallar kralı", Sasani hükümdarı III. Yezdigerd, bir süre gizlenerek yeniden mücadeleye girişmek istediyse de, 651'de bir değirmenci tarafından öldürüldü. Müslümanlar bu arada, daha yirmi yıl önce İran tarafından istila edilen Mısır'ın fethi projesini gerçekleştirmeye başladılar ve 640'ta başlayan girişim, ertesi yıl 641'de Mısır'ın İslam ülkeleri arasına alınmasıyla sonuçlandı. İran dünyasının Müslümanlar karşısında bu kadar kısa sürede çözülmesi şaşırtıcı değildi. Çünkü geçmişte Romalılar ile yaptıkları savaşlarda yorulan Partların, İran'ın güneyinden gelen Sasanilere karşı duramaması gibi, 6. yüzyılın ortalarından itibaren Bizans dünyası ile fiili savaş durumunda olan Sasaniler de, biriken Arap-İslam enerjisine karşı direnememiş ve görünüşte siyaseten kolayca tasfiye edilmişlerdi.

Suriye, Mısır, Irak ve İran'ın fethini kısa sürede tamamlayan Müslümanlar, kendi aralarında gittikçe derinleşen sorunlara rağmen, Kuzey Afrika'daki fetihlere ve Bizans üzerine seferlere devam ediyorlardı. Hz. Peygamber'in ilk vahyi almasından yaklaşık yüz yıl sonra Müslümanlar İspanya kıyılarına çıkmışlardı. Bu arada, 5. yüzyılda Germanlar tarafından parsellenen Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının siyasal haritası, İspanya'ya çıkan Müslümanların işini kolaylaştıracak nitelikteydi. 6. yüzyılda Justinianus'un batıdaki fetih girişimlerine karşın, Galya'da Franklar ve aynı Franklaların İspanya'ya çekilmeye zorladığı Vizigotlar, müstakil devletler olarak kalmayı başarmışlardı. Ancak hem Franklar hem de Vizigotlar, sürekli olarak taht kriziyle karşılaşıyorlardı. Nitekim son Vizigot kralı Roderic tahta çıktığı zaman, önceki kral Witiza'nın oğlunun taraftarı muhalif aristokratlar, Müslümanları İspanya'yı işgal etmeleri için teşvik etmişlerdi. Müslümanlar her ne kadar Galya'da Poitiers'de (Puvatya) 732'de, İslam peygamberinin ölümünden tam yüz yıl sonra, Frank komutan Charles Martel tarafından durdurulmuşsa da, Avrupa'da askeri ilerleyişi esas durduran, İslam dünyasının kendi içinde yaşadığı çatışmalardı. Orta Asya'dan İspanya'ya kadar yayılan İslam imparatorluğunda, Emevilerin Arap karakterini ön planda tutma politikasının uzun soluklu olamayacağı açıktı. Nitekim derin çatlak yine İran'da ortaya çıktı. Horasanlı yerel ileri gelenlerden Ebu Müslim'in 747'de başlattığı isyan, Emevi iktidarının sonunu getirdi. Abbasilerin, İran dünyasına daha yakın bir yere Bağdat'ı kurarak başkent yapmaları, İslam dünyasının yeni dönemdeki yönü hakkında da fikir veriyordu. Diğer yandan, Emevi ailesinin sağ kalan bir üyesinin İspanya'da iktidarı ele alması, Abbasilerin batıdan yüz çevirmesinin bir başka siyasi nedeniydi. Abbasilerin doğuya yönelmeleri, aslında Ortaçağ Avrupa'sının kendi kaderini inşa edebilmesine imkân vermiş ve Peter Brown'ın ifade ettiği gibi, bir zamanlar Roma dünyasının merkezi olan Akdeniz (Bkz. harita), Geç Antikçağ'ın sonunda Hıristiyan ve İslam dünyalarının (Endülüs ve daha sonraki yıllarda Sicilya ve Girit) sınırı haline gelmiştir.

Sonuç olarak, Geç Antikçağ dünyasında yaşanan sarsıcı gelişmelerin ve değişimlerin doğru anlaşılması için, Roma dünyasının doğusunun siyasal ve kültürel yapılanmalarının daha yakından bilinmesinin önemli olduğu ortadadır. Çünkü İran'da ve Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan siyasal enerjiler ve kültürel yenilenmeler, Geç Antikçağ Akdeniz dünyasında birbiriyle bağlantılı yeni yapılanmalara neden olmuş ve bu da bir anlamda Hıristiyan Batı ve Müslüman Doğu'ya giden yolu hazırlamıştır.

TURHAN KAÇAR
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

BİBLİYOGRAFYA

Brown, P., *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, (Çev. T. Kaçar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Dignas, B., & E. Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Dodgeon, M.H., & S.N.C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars. AD. 226-363, A Documentary History*, Routledge, Londra, 1991.

Foss, C., "The Persians in Asia Minor and the end of Antiquity", *The English Historical Review* XC/357 (1975), s. 721-47.

Fouracre, P., (ed.), *The New Cambridge Medieval History, vol. 1, c. 500-700*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Greatrex, G., & S. N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, AD. 363-630. A Narrative Sourcebook*, Routledge, Oxford, 2002.

Heather, P., "The Huns and the End of the Roman Empire in Western Europe", *The English Historical Review*, CX/435 (1995), s. 4-41.

Heather, P., *The Fall of the Roman Empire. A New History*, Macmillan, Londra 2005.

Kaçar, T., "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, M.S. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, *Tarih Dergisi*, 47 (2008), s. 1-22.

Kennedy, H., "The Muslims in Europe", *The New Cambridge Medieval History*, vol. 2, c. 700-900, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 249-71.

Maas, M., (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Macdermot, B.C., "Roman Emperors in the Sassanian Reliefs" *The Journal of Roman Studies* 44 (1954), s. 76-80.

Millar, F., *The Roman Near East. 31 BC – AD 337*, Harvard University Press, Cambridge & Londra, 1993.

Mitchell, S., *A History of the Later Roman Empire*, Blackwell, Oxford, 2007.

Sayar, Mustafa H., "Geç Antik Devir" *Doğu Batı* 49 (2009), s. 235-61.

Yeditepe'den Seçmeler

YEDİTEPE

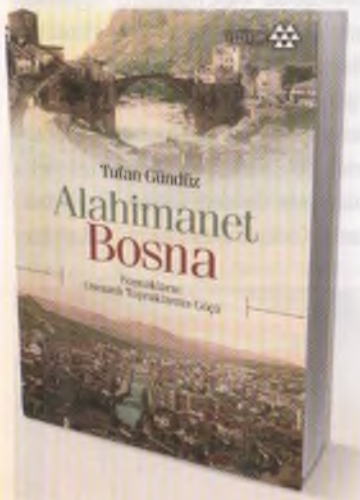
ÇANAKKALE CEPHESİNDE
TÜRKLERİN GENEL KARARGAHINDA
PAUL SCHWEDER
ÇEVİRİ: EŞREF ÖZBİLEN

VENEDİK ELÇİLERİNİN RAPORLARINA GÖRE
KANUNÎ VE ŞEHZADE MUSTAFA
EDİTÖR:
ERHAN AFYONCU

TİMUR'UN ANADOLU SEFERİ VE
ANKARA SAVAŞI
HALİL ÇETİN

ALAHİMANET BOSNA
BOŞNAKLARIN OSMANLI TOPRAKLARINA GÖÇÜ
TUFAN GÜNDÜZ

OSMANLI'NIN WIKILEAKS RAPORLARI
I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İNGİLİZ İSTİHBARAT RAPORLARINDA **FİŞLENEN TÜRKİYE**
BÜLENT ÖZDEMİR

ESİR BİR RUS DİPLOMATIN GÖZÜNDEN
İSTANBUL
PAVEL ARTEMYEVİÇ LEVAŞOV'UN HATIRALARI
(1763-1771)

Online Sipariş İçin:

kitapadresi.com internetteki kitap adresiniz

///idefix/ www.idefix.com

pandora.COM.TR

YEDİTEPE YAYINEVİ

PETER BROWN İLE AKADEMİK KARİYERİ VE

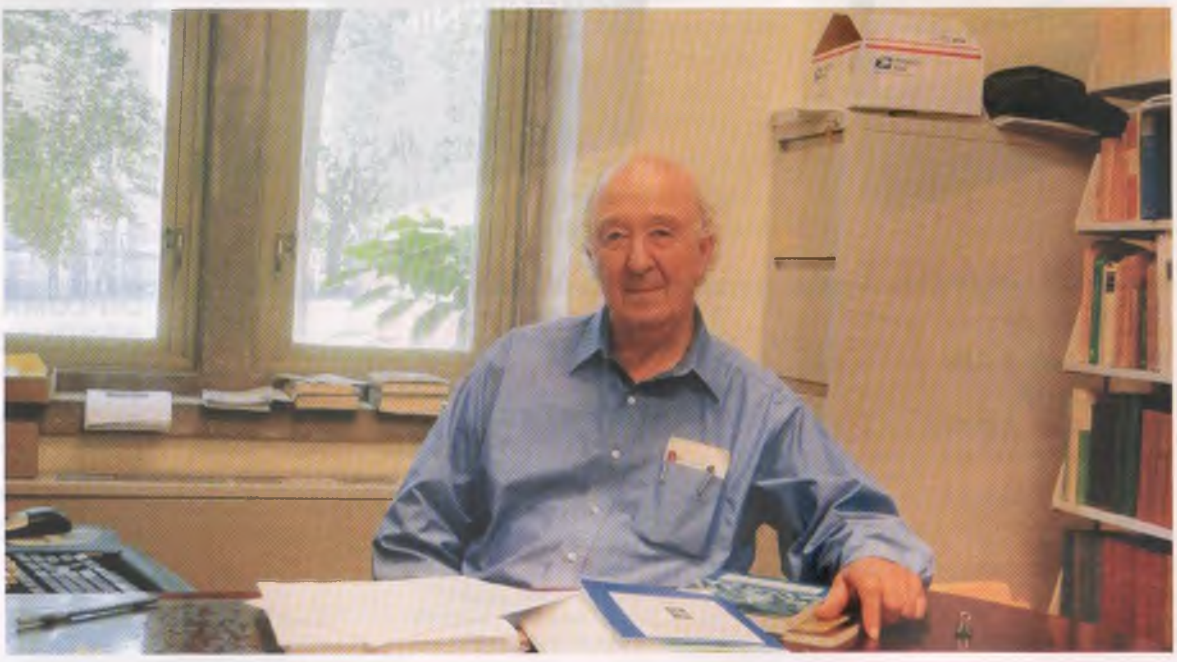
GEÇ ANTİKÇAĞ DÜNYASI ÜZERİNE

Doğu imparatorluğunda, Hıristiyanlık devletin gücüne yakinen bağımlıydı, İslam fetihleriyle bu devlet çöktü. Bugünün modern Türkiye'sinde yer alan kentler, kalelere dönüştü ve köyler dirençlerini kaybettiler. Yenilginin şokunu hafife almamalıyız. Bizim ikonoklazm tartışması diye andığımız şey, daha tehlikeli bir çağa dinsel bir tepkiydi. "Kutsal adamlar" ve "kutsal imgeler", yerel düzeyde ve bireysel ihtiyaçlar için korunma ve konfor sunuyordu. Fakat artık "ulusal alarm" olarak anabileceğimiz bir zamanda, tek bir güçlü sembole -milli bayrağa eşit- yeni bir ihtiyaç vardı.

SÖYLEŞİ:
TURHAN KAÇAR

Sizinle bu görüşmeyi planlamadan önce 2003 yılında verdiğiniz *A Life of Learning* başlıklı Charles Homer Haskins dersinizin metnini okudum. Orada, 1950'lerden 70'lere kadar Oxford'da öğrenci ve akademisyen olarak geçirdiğiniz döneme ilişkin bazı ayrıntılar yer alıyordu. Tam da bu noktadan başlayarak, yarım yüzyıl önce Oxford'da öğrenci ve akademisyen olmanın nasıl bir şey olduğunu sormak istiyorum.

Oxford'da 1953 – 56 arasında New College'da öğrenciydim, 1956 –75 arasında, yani 21'den 40 yaşına kadar ise All Souls' College'da, önce "genç araştırmacı", daha sonra da araştırma görevlisiydim. Hayatımın çok farklı aşamalarının arka planında Oxford vardır. O zamanların Oxford'u bir bilim adamının

Profesör Peter Brown, 2011 yılı yaz başlangıcında Princeton Üniversitesi, Tarih Bölümü'nden emekliye ayrıldı.

okuyabileceği ve düş kurabileceği bir yerdi. En derin anılarım, kolejlerin Ortaçağ mimarisinin güzelliği ve kiliselerindeki Ortaçağ camlarının parıltısıdır. Lisans öğrencisiyken ilk odam, bir 14. yüzyıl Oxford duvarına ve kolej şapelinin bir eski çağ kulesi tarafından kuşatılmış çan kulesine bakıyordu. Saat başlarında kilise çanları çalardı. Yani Ortaçağ o kadar yakındı. İnsanın kendisini günümüzden beş yüzyıl öncesinde bulması için, sadece bir kolejin avlusuna adımını atması veya mum ışığıyla aydınlatılan Gotik bir çatının altındaki kolej salonunda yemek yemesi yeterliydi.

İlk düşlerim ve okumalarımın çoğu bir Ortaçağcının düşleri ve okumalarıydı. İngiltere tarihinin tamamını okumuştum (özellikle Ortaçağ İngiliz hukuku ve anayasası). Çalışmak için seçtiğim Avrupa tarihi 900'ler ile 1300'ler arasıydı. O zamanlar, Ortaçağ tarihine özellikle Ortaçağ İngiltere tarihine böyle bir yoğunlaşma normaldi. Ancak bir lisans öğrencisi olarak çalışmam ilerledikçe pek alışılmadık bir dönemece girdiğimi fark ettim. Yani, artık "Geç Antikçağ" diye andığımız alana doğru gidiyordum. Bunun anlamı neydi? Bunun anlamı, Ortaçağ'ın kendisinden ziyade kökleriyle ilgilenmeye başladığımdı. Kendime sormaya başladım: Çalıştığım ve içinde yaşadığım Ortaçağ Oxford'una hangi derin değişimlerle gelindi? Bildiğimiz Ortaçağ ve modern dönem İngiltere'si (Roma İmparatorluğu'nun uzak ve az gelişmiş bir eyaleti) nasıl oluşmuştu? Pagan Roma İmparatorluğu, Ortaçağların Hıristiyan uygarlığına, nasıl boyun eğmişti? Kiliseler ve kaleler, tapınakların ve forumların yerini nasıl almıştı? Bunlar, sadece bir bilim adamının soruları değil, düş gören birisinin sorularıydı.

Bunlar ayrıca hayal âlemindeki seyyahın sorularıydı. Ben, Kuzey Avrupa'da, Atlantik kıyısında büyüdüm. Doğup büyüdüğüm İrlanda, İngiltere'nin tersine, Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmamıştı. Fakat zihnimin sürekli uzak güneye ve daha da doğuya doğru kaydığını fark ediyordum. *İncil*'den (ki İrlanda'da onunla büyüdüm) dolayı zihnim her pazar günü Ortadoğu'yu dolaşıp geliyordu. Kilisede, Filistin, Suriye ve Mısır (ve Aziz Paulus'un ziyaret ettiği Anadolu kentleri), bana Eskiçağ Yunanistan ve Roma'sından daha yakındı. Ayrıca babam mühendis olarak Sudan'da çalışmıştı. Onun için, Arap dünyası hakkındaki kitaplar evimizde çokça bulunuyordu. Bunları tekrar tekrar okuyordum. Bir süre sonra, Bizans tarihi, Haçlı Seferleri ve İslam dünyası ile Batı'nın ilişkilerinin, bana Ortaçağ Kuzey Avrupa (İngiltere ve Fransa) tarihinden daha heyecan verici geldiğini fark ettim.

Oxford, okurlar ve düş kuranlar için ideal bir yerdi. Birkaç büyük bilim adamı ve –kütüphanelerde, kitapçı dükkânlarında ve bütün arkadaşların evlerindeki raflarda– sayısız kitap vardı. Ancak Oxford'da bir şeyler öğrendiyseniz, bu nasıl okumalar yaptığınız veya kendi kendinizi nasıl yetiştirdiğinizle ilgiliydi. Bu bir çelişkiydi. Oxford'daki öğrenim çok gelenekseldi. Bir lisans öğrencisinin final sınavlarını geçmesi için, bilmesi gereken konularla sınırlıydı. Kariyer final sınavlarında alınan notlara bağlıydı. Bu sınav için öğretilen konular da çok sınırlıydı. Hukuk, idare ve siyasi tarih, merkezi öneme sahipti. Kültür tarihiyle nadiren karşılaşılırdı. Ortaçağ tarihi öğretimi, çok yoğun bir şekilde İngiltere ve Fransa tarihi üzerineydi. Ayrıca birkaç genel ders vardı ve bunlar öğrencilere daha geniş dönemleri, konuları, coğrafi bölgeleri tanıtırdı. Sadece ara sıra seçkin bilim adamları seminerler ve düzenli dersler verirlerdi. Öğretim faaliyetinin çoğu öğrenci ve hocası arasındaydı. Bu hâlâ, gerçek bir "Ortaçağ *pir-şakirt*" ilişkisiydi. Bu nedenle, öğrenim işi büyük oranda, hocanın ilgilerine ve niteliğine bağlıydı. Böyle bir öğrenim, ya ilham verici veya çok sınırlayıcı olabilirdi. Fakat bunun öğrettiği, öğretimden fazla bir şey beklenmemesiydi, yani kendi kendinize nasıl öğreneceğiniz, nasıl okuyacağınız öğretiliyordu ve insan düş görmek için serbest bırakılıyordu.

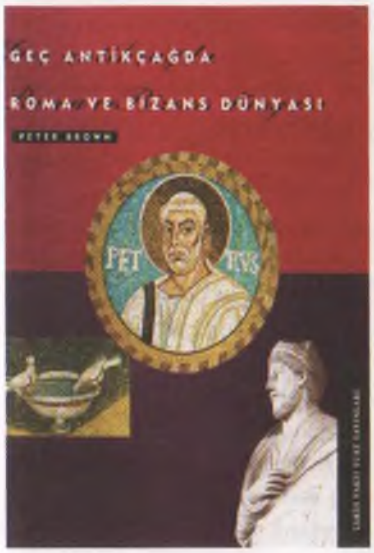
Oxford'daki hocalarınızı ve akademik çevreyi merak ediyorum ve 1987 yılındaki ölümünden sonra hatırasına uzun ve dokunaklı bir yazı yazdığınız Arnoldo Momigliano sanırım sizi etkileyen hocalardan biriydi.

Yukarıda bahsettiğim gibi, ben büyük oranda kendi kendimi yetiştirmiştim ve çok az veya hiç eğitim almadığım yeni bir konu üzerine araştırma yapmak konusunda istekliydim. All Souls College'da genç bir araştırmacıyken ilk yıllarımı Yu-

Peter Brown kimdir?

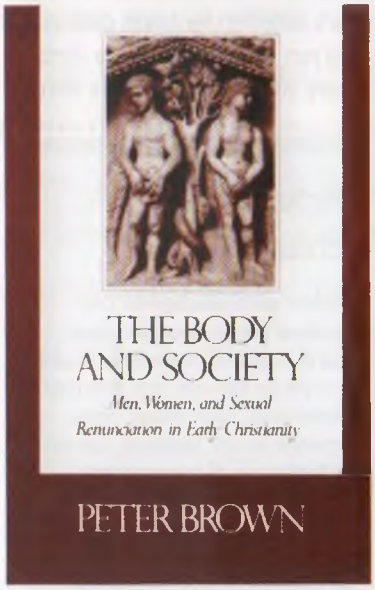
Modern tarih yazıcılığında "Geç Antikçağ"ı farklı bir çalışma alanı olarak tanıtan Profesör Peter Brown, 2011 yılı yaz başlangıcında Princeton Üniversitesi, Tarih Bölümü'nden emekliye ayrıldı. Akademik eğitimini ve kariyerinin ilk basamaklarını Oxford'da tamamlayan Profesör Brown, 1975-1978 arasında kısa bir süre Londra Üniversitesi'nde ve 1978-1986 arasında California Üniversitesi'nde (Berkeley'de) çalıştı ve buradan Princeton Üniversitesi'ne geçti. Mesleki alanına katkılarından dolayı, pek çok onursal doktora ve ödülün sahibi olan Profesör Brown, Türkiye'de iki eseriyle tanınıyor: *The World of Late Antiquity* adlı çığır açıcı eserinin çevirisi olan *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası* ve *Özel Hayatın Tarihi* adlı dört ciltlik eserin ilk cildinde yer alan *Geç Antik Dünya*. Profesör Brown'un çalışmalarının bazıları şunlardır: *Augustine of Hippo: A Biography* (1967 ve gözden geçirilmiş 2. basım 2000); *The World of Late Antiquity* (1971, 1995); *The Making of Late Antiquity* (1978); *The Cult of Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity*, (1981); *Society and Holy in Late Antiquity* (1982); *The Body and Society: Men Women, and Sexual Renunciation in Early Christianity* (1988); *Power and Persuasion: Towards a Christian Empire*, (1992); *Authority and Sacred: Aspects of the Christianization of the Roman World* (1995); *The Rise of Western Christendom* (1996/2003); *Powerty and Leadership in the Later Roman Empire*, (2002).

nanca öğrenerek ve çok az bildiğim bir alan üzerine kapsamlı okumalar yaparak geçirdim. Orada Ortaçağ'ın kökenleri üzerine çalışmak isteyen öğrenciler için seminer veya ders yoktu. O dönemde az da olsa bir rehberlik aldıysam, bunu yaşlı bilim adamlarının kişisel nezaketlerinden aldım. Bunlar arasında A.H.M. Jones, Geoffrey de Sainte Croix ve Peter Fraser önemlidir. Benim entelektüel yurdum Oxford'un derslikleri değildi, Bodleian Kütüphanesi'ydi.

Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarını çalışmak istiyordum fakat Oxford'da bütün öğrendiğim, Ortaçağlar üzerine nasıl çalışılacağıydı. Bu nedenle danışmanımın Arnoldo Momigliano olması benim için şanstı. Arnoldo benim danışmanımdı, rehberimdi, daha sonra arkadaşımdı. O benim hocam değildi. Oxford'da hocalık yapmıyordu, 1938'de İtalya'dan gelmişti ve Londra Üniversitesi'nde hocaydı. Arnoldo, gerçek bir Avrupalıydı ve Eskiçağ dünyası tarihinin sadece uzmanların çalışacağı kapalı bir alan olmadığı konusunda ısrarlıydı. O'nun için Eskiçağ dünyasının tarihi Avrupa kültür tarihinin parçasıydı. Arnoldo'ya göre, Ortaçağ ve modern dönem Avrupalılarının Eskiçağ dünyası hakkında ne düşündüklerini çalışmak, Eskiçağ dünyasının kendisi hakkında çalışmak kadar önemliydi. Dolayısıyla, Eskiçağ dünyasının sonunu anlamak için, dikkatlerini Roma İmparatorluğu'nun gerileyişi ve çöküşüne veren Edward Gibbon, Mikhail Rostovtzeff ve Henri Pirenne gibi büyük bilim adamlarının incelenmesi gerektiğinde ısrarcıydı.

Eskiçağ dünyasını, Avrupa tarihinin, kendi geçmişiyle kurduğu diyalogun bir parçası olarak görme, Momigliano'nun bana öğrettiği bir şeydi. Bunu gerçekten ilham verici / etkileyici buldum. Bu, Oxford'da anlatılandan çok farklı bir görüştü. Oxford'da öğrenciler için, Eskiçağ tarih çalışması, Herodotus, Thucy-

dides, Livius ve Tacitus gibi bir dizi klasik metnin incelenmesine dayanıyordu. Bu metinlerde gelecek yüzyıllarda Avrupa bilincinde her hangi bir rol oynayıp oynamayacakları gibi bir husus düşünülmeden öğretiliyordu. Momigliano ile birlikte, tamı tamına kapalı bir dünya olan, yoğun fakat sınırlı öğretime dayalı bir "Ortaçağ'dan", Avrupa uygarlığında bir bütün olarak Eskiçağ tarihinin rolü görüşüne doğru kaydım.

Momigliano'nun, Yahudilik ve Hıristiyanlığı da, Eskiçağ dünyasına ilişkin kendi tasavvuruna dâhil etmiş olması aynı derecede önemlidir. Momigliano, Hıristiyanlığın yükselişinin Roma dünyasını dönüştürdüğünde ısrarlıydı. Hıristiyanlık, Eskiçağ dünyasını sona erdirmişti ve bu din gelecekteki bütün Avrupalıların Yunan ve Roma'ya karşı tavırlarını derin bir şekilde etkileyecekti. Bu nedenle Momigliano, Yahudilik ve Hıristiyanlık incelemelerinin, Eskiçağ dünyası üzerine çalışmanın temel bir parçası olduğunda ısrar ediyordu. Bu yaklaşım o zamanda Oxford'da hâkim olan anlayıştan tamamen farklıydı. O zamanın Oxford'unda klasik dünya sadece ve sadece pagan dünyaydı. Klasik dünyaya, "altın çağ" olarak hayranlık duyuluyordu, çünkü Yahudilerin ve Hıristiyanların olmadığı bir çağdı. Momigliano bu sınırlı yaklaşıma güçlü bir biçimde direniyordu. Momigliano'nun, devam eden tarihin parçası olan daha geniş Avrupa kültürü vizyonu, ki bu vizyon içinde Hıristiyanlık ve Yahudilik önemli bir rol oynuyordu, bana Augustinus ve Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyan kilisenin doğuşu üzerine yazmam konusunda ilham verdi. Benim ondan öğrendiğim (rehberliği ve yazıları sayesinde) bu iki şeydi ve sanırım Eskiçağ dünyası üzerine çalışan bütün bilim adamları hâlâ ondan bir şeyler öğrenebilirler.

Oxford'da başlayan kariyerinizde, Londra ve Berkeley de (California) duraklarınız oldu ve sonunda Princeton'a yerleştiniz.

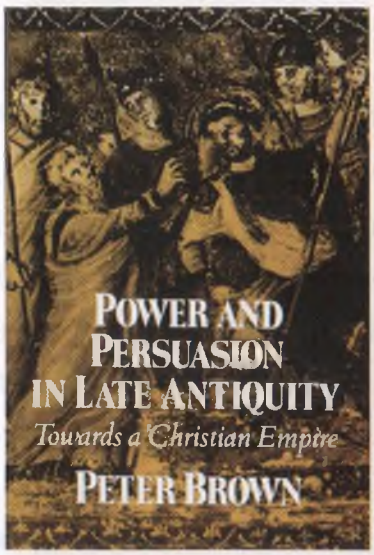
1975 – 1978 arasında profesör ve Royal Holloway College'da, Tarih Bölümü başkanı, 1978'den 1982'ye kadar Berkeley'deki California Üniversitesi'nde Tarih ve Eskiçağ Tarihi bölümlerinde "müştereken profesör" ve 1983'ten 2011 yılındaki emekliliğime kadar Princeton Üniversitesi Tarih Bölümü'nde profesördüm.

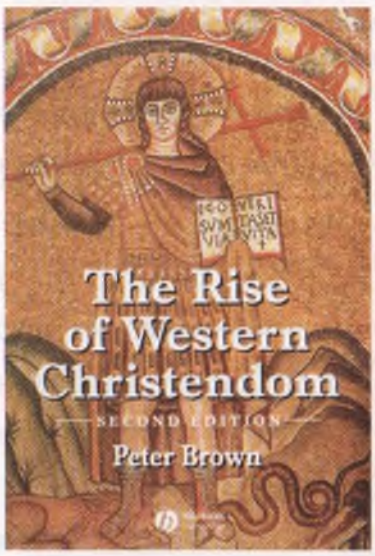
Her üniversitenin nasıl farklı bir dünya olduğunu akılda tutmak önemlidir. Üniversite sadece kitapların ve bilim adamlarının bulunduğu bir yer değildir. Bir üniversitenin tabiatını belirlemede, orada öğrencilerin günbegün öğrenim görme biçimi, çalışan öğretim üyeleri kadar önemlidir. Onun için ben, sadece bilim adamı olarak değil, öğretmen olarak da bir dünyadan diğerine taşındım. Oxford ve bütün diğer üniversiteler arasındaki fark şudur: Londra Üniversitesi önceden beni davet etmişti. Oxford gibi, o da, o zamanlar, hâlâ final sınav sistemine

bağlıydı. Fakat bu sınavlardaki konuların içeriği daha genişti. Siyaset teorisi tarihi, Avrupa dışı dünyanın —İslam, Afrika, Hindistan ve Uzakdoğu— tarihi çok üst düzeyde öğretiliyordu.

Fakat gerçek değişim, Amerika'ya geldiğim zaman oldu. Burada öğretim sistemi 1970'lerin İngiltere'sinden bildiğimden çok farklıydı. Bunu biraz açmam lazım. Berkeley'de ve Princeton'da öğrenciler tek bir final sınavına girmiyorlardı. Öğrenciler dersleri seçiyorlar ve bu dersler, dersi veren profesörün belirlediği konular üzerine bir dönem (yaklaşık 12-14 hafta) devam ediyordu. Konuları seçmek ve arzu ettiği şekilde öğretmek, dersi veren profesörün sorumluluğundaydı. Büyük gruplara verilen konferans tipi dersler, öğrencilere kapsamlı konuları tanıtıyordu. Seminer ve tartışma grupları, profesörlere daha yoğun ve daha yakın bir tarzda diğer konuları öğretme imkânı veriyordu. Üniversite tarafından mecbur tutulan bir final sınavı yoktu. Her bir ders, hoca tarafından seçilen testler, sınavlar ve araştırma makaleleri temelinde yine dersin hocası tarafından değerlendiriliyordu.

Bu sistemin bir profesöre sağladığı esnekliğin ve çeşitliliğin farkına varmak önemlidir. Sistem ayrıca dersin hocasına büyük bir sorumluluk da yüklüyordu. Dersin hocası, 12 veya 14 haftada öğretilmesi zorunlu olan konunun uzmanıdır ve konu, iyi de öğretilmek zorundadır. Her bir ders kendi başına bir öğrenim macerasıdır. 1970'lerin Oxford ve Londra'sının tersine, bütün öğrenim çabalarının yoğunlaştırıldığı bir final sınav sistemi yoktu. İşte 1978'de Amerika'ya taşınmamın nedeni, her düzeyde (200 -300 öğrenciye verdiğim büyük konferans tipi derslerden, birkaç metin üzerinde durduğum yoğun lisansüstü seminerlere kadar) Geç Antikçağ tarihi öğretme özgürlüğünün varlığıydı. Bu sistemden dolayı (İngiltere ve İrlanda sevgime ve İngiliz ve Avrupa akademisyenliğine olan saygıma rağmen) geri dönmek için bir neden görmedim. Oxford'da Geç Antikçağ bilim adamı olmayı, Amerika'da ise o dönemin hocası olmayı öğrendim. İngiltere'den çok daha fazla sayıda lisansüstü öğrencilerin hocası oldum burada. Entelektüel maceracılık, çalışma kapasitesi ve ortalama Amerikan lisansüstü öğrencilerin olgunluğu beni her zaman derin bir şekilde etkilemiştir.

Şayet okurlar, Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası'nı okuyunca şu iki noktayı kavrayabilirlerse, kitabın ana mesajını almış olacaklar. Bunlar; Geç Antikçağ dünyasının yaratıcılığı ve bu dünyanın merkezinin Batı Avrupa'nın çok daha doğusunda olduğu gerçeğidir.

Çığır açıcı kitabınız *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası* uzun zamandır bir klasik ve modern Batı tarih yazıcılığında bizzat alanın yaratıcısı olarak görülüyor. Daha önce de akademik olarak tartışılan bu kitabınızın basımından bu yana artık 40 yıl geçti. Durumu şimdi nasıl görüyorsunuz?

İlk olarak 1971'de yayınlanan *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*'nı entelektüel bir amacı gerçekleştirmek için yazdım. Amacım, Eskiçağ dünyasının sonunun tarihinin, sadece gerileme ve çöküş açısından yazılamayacağını göstermekti. Batıl inanç ve hoşgörüsüzlüğün ani yükselişinin bir sonucu olan dönemin, dinsel mayasının göz ardı edilemeyeceğini (Edward Gibbon ve modern takipçilerinin yaptığı gibi) göstermek istedim. Daha ziyade, çağın dinsel mayası, Roma toplum yapısındaki heyecan verici değişimlerle ve diğer gelenekleri içine almak için Yunan ve Roma kültürünün genişlemesiyle bağlantılıydı. Geç Antikçağ toplumu karmaşa içinde bir toplumdu, fakat gerileme içinde bir toplum değildi. Bu toplumda pek çok Eskiçağ kurumu çöktü, ancak bin yıl sürecek zinde yeni kurumlar ortaya çıktı: Hıristiyan kilisesi, manastır hareketi, Bizans İmparatorluğu ve hem Doğu'da hem de Batıda hâkim olacak felsefi ve dini sistemler. İslam da bu

yaratıcı karmaşa içinden çıkmıştır. Erken Ortaçağ İslam'ının yüksek uygarlığı, Geç Antikçağ'ın önceki yüzyıllarında İran'da ve Ortadoğu'da yaratılan kültürel ve idari kaynaklara dayanıyordu. Kitabımın alt başlığının *Marcus Aurelius'tan Muhammed'e* olması bu yüzdendir. Dolayısıyla Yunan-Roma dünyasının geleneksel dar sınırlarının ötesine geçmeye karar verdim. Sasani İranı ve Emevi uygarlığı üzerine bölümleri kitabıma aldım. Çünkü bu kültürler de Geç Antikçağ dünyasına katılmışlar ve o dünyanın yaratıcı enerjisine katkı sunmuşlardır.

etti. Türkiye'deki ve Ortadoğu'daki arkeolojik keşifler, Geç Antik dönemde kentlerin ve "villaların" her ne kadar klasik kentlere benzemeseler de, mamur olarak kaldığını göstermektedir. Köşklerin muhteşem mozaikleri, klasik Yunan ve Roma dünyasındakilerden çok farklı estetiklerin etkisini gösteriyordu. Ayrıca o zamana kadar olduğundan çok daha canlı ve çok daha yaygındılar. Doğu Akdeniz boyunca araştırmalar gösterdi ki nüfus ve mal dolaşımı daha önce ulaşılmamış düzeylere varmıştı. İslam imparatorluğunun erken yüzyılları üzerine devam eden

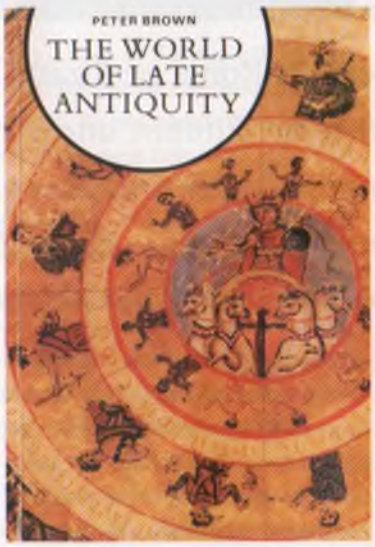
gelmişti. Gibbon ve onun modern takipçilerinin iddia ettiği gibi, Roma İmparatorluğu'nun Batı'da sona ermesi bir felaket değildi. İmparatorluğun sonu, Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'da üretilen çok farklı bir dinsel kültüre sahip, farklı bir toplum yarattı. Yakınlarda yayınlanan kitabımda (*The Rise of Western Christendom. Triumph and Diversity, A.D. 200-1000*, ikinci basım, Oxford: Blackwell 2003), Geç Antikçağ'da ve Erken Ortaçağ döneminde Batı Avrupa'yı betimledim. O dönemin Batı Avrupa toplumu, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu toplumun-

Oxford'da öğretim faaliyetinin çoğu öğrenci ve hocası arasındaydı, gerçek bir "Ortaçağ **pir-şakirt***" ilişkisi. Öğrenim büyük oranda, hocanın ilgilerine ve niteliğine bağlıydı. Böyle bir öğrenim, ya ilham verici veya çok sınırlayıcı olabilirdi. Fakat bunun öğrettiği, öğretimden fazla bir şey beklenmemesiydi, yani kendi kendinize nasıl öğreneceğiniz, nasıl okuyacağınız öğretiliyordu ve insan düş görmek için serbest bırakılıyordu.*

Bu kitabın yazımı, benim için Avrupa dışındaki dünyanın keşfi anlamına geliyordu. *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, Batı Avrupa bakış açısından yazılmadı, çünkü o, Akdeniz ve Ortadoğu tarihiydi. Bu noktadan bakıldığı zaman, Edward Gibbon geleneğindeki Batı Avrupalı yazarlara göründüğü gibi, Roma İmparatorluğu'nun çöküşü tarihi çok önemli bir olay değildi. Ben, Batı Avrupa'yı (ve özellikle Kuzey Avrupa'yı) her zaman tarihin merkezine yerleştiren ön yargıyı düzeltmek için yazdım.

Şayet okurlar, *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*'nı okuyunca şu iki noktayı kavrayabilirlerse, kitabın ana mesajını almış olacaklar. Bunlar; Geç Antikçağ dünyasının yaratıcılığı ve bu dünyanın merkezinin Batı Avrupa'nın çok daha doğusunda olduğu gerçeğidir.

Ancak 1972'den bu yana akademik çalışmalar çok büyük mesafe kat

çalışmalar, Emevi ve Abbasi imparatorluklarının kendilerinden önceki toplumlara ne kadar borçlu olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Batı Avrupa farklıydı. Orada, Doğu Akdeniz'in çabuk toparlanabilme gücü yoktu ve Roma İmparatorluğu'nun "gerilemesi ve çöküşü" Batı Avrupa'da meydana

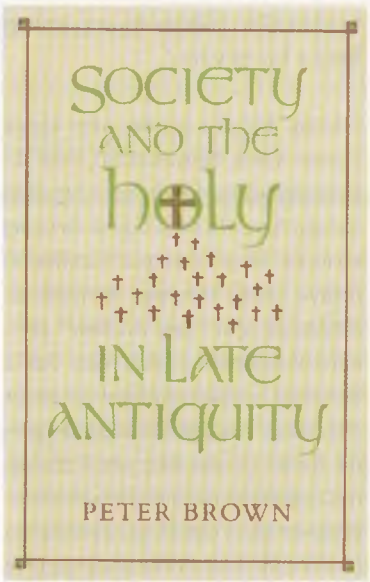
dan çok farklıydı. O kitapta ayrıca, (*Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*'ndaki gibi) Batı Avrupa'nın özgün fakat kesinlikle yalnız olmadığını göstermeye çalıştım. Hıristiyan Avrupa'nın tarihi, Akdeniz'den Ortadoğu'ya, İspanya'dan Orta Asya'ya kadar yayılan, daha geniş bir Hıristiyan dünya arka planıyla karşılaştırılmadıkça anlaşılamaz. Çünkü o bölgeler Geç Antikçağ'da, modern Avrupa olarak adlandırdığımız bölgelerden daha yoğun nüfusa sahipti ve entelektüel olarak daha zindeydi.

Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası'nın ana mesajı, Batı akademik dünyası tarafından büyük oranda görmezden gelinen bölgelerin, yeni bir yaratıcılık aşamasına girdikleriydi. Geç Antik dönem için dikkat çekici olan, eski klasik Akdeniz ve Yunan kültürünün hâkim olduğu Ortadoğu'nun, kendisini egzotik etkilere açmasıydı. Geç Antikçağ'ın kültürel bir haritası, kültür çizgile-

rinin doğudan batıya hareket ettiği bir şey olabilir, hâlbuki önceleri klasik Roma İmparatorluğu günlerinde bu çizgiler batıdan doğuya doğru gidiyordu. Mezopotamya'yı, Akdeniz'e ekleyen "Bereketli Hilal"; modern Türkiye topraklarından kesişen yollar; İskenderiye'den İstanbul'a yayılan denizyolları, yeni bir uygarlığın ana arterleriydi, bu uygarlıkta doğu eyaletlerinden (ve zaman zaman İran ve İpek Yolu vasıtasıyla Orta Asya'dan) çekilen enerji, Akdeniz'de ve Atlantik kıyısındaki İspanya'da ve İngiltere'de kendisini hissettiriyordu. İşte bu ağır yaratıcılık güçlerinin yer değiştirmesi, Roma İmparatorluğu zirvesindeyken (yani bütün yollar Roma'ya çıktığı zaman) olanlarla karşılaştırıldığı zaman, Geç Antikçağ'ı, uygarlık tarihinde, "iddialı bir an" yapar.

Geç Antikçağ'ın doğu kısmına sizin lensinizden baktığımız zaman, karşımıza çok belirgin bir şekilde Hıristiyan "kutsal kişiler" çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili önemli ve tartışılan bir makale de yazdınız. Bu "kutsal kişiler" niçin Batı'da değil de, Doğu'da daha görünür hale geldiler?

Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası'nı hem öğrenciler hem de genel okur için yazmıştım. Fakat araştırmalarım beni, artık "Geç Antikçağ'da kutsal adam" olarak andığımız fenomene doğru götürüyordu. "The Rise and Function of the Holy Man" adlı makalemde, Edward Gibbon geleneğindeki pek çok akademisyene, Geç Antik dönemde büsbütün eğitilmemiş, vahşi ve boş inançlı olarak görünen şahsiyetleri –yani Hıristiyan kutsal adamlar ve onların hayranları– ele aldım. "Kutsal adam"ın toplumundan izole basit bir çılgın olmadığını göstermek için modern antropolojiyi kullandım. Daha ziyade bu "kutsal adamlar" doğu Hıristiyan dünyasında yerel düzeyde dinsel liderler olarak hareket ediyorlardı. Bunların önemli bir toplumsal fonksiyonları vardı. Onlar için bu fonksiyon, içinde yaşadıkları toplumun şartları tarafından yaratıldı. Bu değişken bir toplumdu ve orada gelenek dışı geçmişten gelen kişiler için hami, aracı, danışman ve yerel kamuoyunun liderleri olarak büyük bir nüfuz kullanmak mümkündü. Tam da çok tuhaf oldukları için, Symeon Stylites gibi Hıristiyan keşişler bu role kolayca atladılar. Kutsal kişilerin tuhaflıkları, toplumun normal gerilimlerinden uzak görünmelerini sağlamıştı ve toplumdan uzak görüntüleri, gündelik hayatın çatışmaları ile ilgilenirlerken, onları, "objektif" aracılar ve patronlar haline getiriyordu.

Türkiye ve Kuzey Suriye'de (ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerinde) yapılan arkeolojik keşiflerin önemi bundan dolayıdır. Bu keşifler, "kutsal adamların" köylerin en zengin ve köylülerin en dirençli olduğu o bölgelerde en aktif olduklarını gösteriyordu. Kutsal keşişler hakkında, 4. - 6. yüzyılların Hıristiyanları tarafından yazılan iyi bilinen hikâyeleri ve "kutsal adamların" en aktif ve popüler olduğu Geç Antik bölgelerin zenginliğine ilişkin yeni arkeolojik verileri bir araya getirdiğim zaman, bu "kutsal adamların" yükselişinin sadece kör bir boş inançtan kaynaklanmadığı sonucuna vardım. "Kutsal adam"ın yükselişi, bu kişileri kahramanları ve liderleri, danışmanları ve hamileri olarak seçmiş yeni, daha zengin bir sınıfın yükselişinin yan etkisiydi. "Kutsal adamın" yükselişi, basit bir dinsel fenomen değildi, 4. - 6. yüzyıllarda Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun genel refahının bir işaretiydi.

Fakat bu refah her yere ulaşmıyordu. Fransız arkeolog Jean-Louis Gâtier'nin ifade ettiği gibi "köyler uygarlığı" Batı'ya ulaşmıyordu. Burada biz farklı bir dünyadayız. Batı Avrupa, kutsal adamı çıkaran dinamik köy kültürüne sahip değildi. Batı Avrupa, Hıristiyanlığın özgüveninin daha zayıf olduğu bir dünyaydı. Kentlerdeki piskoposlar, hâlâ büyük oranda pagan olan taşrayı kontrol etmek için mücadele ediyordu. Köy Hıristiyanlığı Doğu'dakinden daha zayıftı, çünkü köyler büyük toprak sahiplerinin gölgesi altındaydı. Pagan tıkacı gücünü koruyordu. Yerel dini liderlerin, Hıristiyan olması daha zayıf bir ihtimaldi. Bu nedenle piskoposlar, güçlerinin herhangi bir kısmını, Doğu'dakilerin aksine, yerel dinsel liderlere teslim etmeyi istemiyorlardı. Batı, kendi manastır biçimini ortaya çıkardı. Bu sistemde, keşişler gruplar halinde büyük manastırlarda yaşıyorlardı. Bu sistem, Doğu'da olduğu gibi, gayretkeş köylülere hizmet sunan büyük münferit azizler çıkarmadı.

Çalışmalarınızın birinde, "kutsal adamın" dönüşümünü incelediniz ve Bizans dünyasını 8. ve 9. yüzyıllarda sarsan "tasvir kırıcı" (ikonoklazm) tartışmalarını "bir karanlık çağ krizi" olarak nitelediniz. Bizans dünyasının türbülanslı yüzyıllarında "kutsal kişiden", "kutsal röliğe" bu dönüşüm sizce nasıl gerçekleşti?

Geç Antik dönemin, çok zinde ve istikrarlı bir uygarlık yarattığını, her zaman hatırlamamız önemlidir. Bu uygarlık Doğu'da gittikçe Hıristiyan bir biçim aldı. Kırsal kesimdeki "köyler uygarlığı", kentlerdeki "büyük [Hıristiyan] bazilikalar uygarlığını" destekliyordu. 6. yüzyıla gelindiğinde, en küçük kentin bile etkileyici bir kilisesi vardı ve bu kilise, forumun yerini alıyordu: Kilise halkın ibadet ettiği bir yerdi ve orada karar almak, haber duymak için veya imparatorluk fermanlarını dinlemek için toplanıyorlardı. Türkiye'de veya

başka yerlerde hemen her kentte bu bazilikaların keşfi, yakın dönemdeki arkeolojinin en şaşırtıcı sonuçlarından birisidir. MS 500 yılında, Ürdün'de küçük bir kent olan Madaba, aynı dönemde Paris'te olanlardan daha fazla kiliseye sahipti. Konstantinopolis'teki Ayasofya'nın heybetli boyutları, Geç Antik dönemin zirvesinde Doğu Hıristiyanlığının kaynaklarını göstermektedir.

Fakat hiçbir uygarlık ebediyen devam etmez. Doğu imparatorluğunda, Hıristiyanlık devletin gücüne yakinen bağımlıydı. Ve 7. yüzyılın İslam fetihleriyle bu devlet çöktü. Çöküş ani ve beklenmedikti. İslam ordularının mükerrer saldırıları karşısında bugünün modern Türkiye'sinde yer alan kentler, kalelere dönüştü ve köyler dirençlerini kaybettiler. Yenilginin şokunu hafife almamalıyız. Bizim ikonoklazm tartışması diye andığımız şey, daha tehlikeli bir çağa dinsel bir tepkiydi. "Kutsal adamlar" ve "kutsal imgeler", yerel düzeyde ve bireysel ihtiyaçlar için korunma ve konfor sunuyordu. Fakat artık "ulusal alarm" olarak anabileceğimiz bir zamanda, tek bir güçlü sembole –milli bayrağa eşit– yeni bir ihtiyaç vardı. Bunu haç sembolü sağladı. Tasvir kırıcılar, ikonlar veya "kutsal adamlar" yerine, büyük, soyut haçları (İstanbul'daki Hagia Eirene (Aya İrini) Kilisesi'nin apsisinde gördüğümüz gibi) tercih ettiler. Bu büyük haçlara mukabil, adanmışlığın odak noktası olarak görünen ikonlar, Bizanslıların "Arap fırtınası" diye adlandırdıkları olayın neden olduğu kamusal krizi karşılayamayacak kadar zayıf ve kişiseldi. Ancak 9. yüzyılda imparatorluk dengesini yeniden buldu ve Anadolu'da Müslümanlara kaptırdıkları yerleri fethetmeye başladılar ve ikonlar ve "kutsal adamlar" yeniden görünmeye başladılar. Fakat bunlar artık, kiliseye ve Ortodoks imparatorluğun resmi ideolojisine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde, yeniden ortaya çıkıyorlardı. "Karizmalarından", –yani daha barışçıl bir çağda, yerel güçlerinin sırrı olan düzensiz ve beklenmedik niteliklerinden– bazı şeyleri kaybetmişlerdi.

Geç Antikçağ dünyasının batı yakası farklı bir kader yaşadı; kuzeyli kavimler tarafından işgal edilip parsellendi. Bu işgaller Batı tarih yazıcılığında, "taze kan" veya "yıkıcı faktör" olarak tartışılıyordu, fakat Belçikalı ünlü tarihçi Henri Pirenne, Akdeniz birliğinin çöküşünü kuzeylilere değil de güneyden gelen Müslümanlara bağladı. Pirenne'in ünlü eseri *Hz. Muhammed ve Charlemagne*'ı değerlendiren uzun bir yazı yazdınız. "Pirenne tezini" siz nasıl görüyorsunuz? Bu basit bir oryantalist yaklaşım mı yoksa başka bir şey mi?

Eskiçağ dünyası içinde, hem klasik Yunan-Roma dünyasından, hem de Ortaçağlardan, farklı, özel bir alan olduğu fikri, ilk defa büyük Ortaçağ tarihçisi Henri Pirenne tarafından ortaya atıldı. Pirenne, dönemi tanımlamak için "Geç Antikite" terimini kullanmadı, fakat Geç Antik dönemin karakteristiklerinin neler olduğunu, çok açık bir biçimde gördü. Keza Pirenne, Geç Antik dünyanın coğrafi merkezinin nerede olduğunu da bariz olarak görüyordu. Bu merkez Akdeniz çevresinde güneye ve doğuya doğru uzanıyordu. Pirenne ayrıca, Akdeniz'in (özellikle Doğu Akdeniz'in) 700 yılı civarına kadar hareketli kaldığını fark ediyordu. Akdeniz, Roma uygarlığının, kentler, ticaret, altın para gibi unsurlarının ayakta kaldığı bir Roma gölü olarak kalmıştı. Bu fenomene işaret ederken, Pirenne Eskiçağ dünyasının yaşamını üç yüz yıl kadar uzatıyordu. Bu üç yüz yılı, biz şimdi "Geç Antikite" olarak adlandırıyoruz.

Çok açık bir şekilde ifade ettiğin gibi, Pirenne, Roma İmparatorluğu'nun batıdaki "gerileyiş ve çöküşünü" çok büyük bir olay olarak görmedi. İmparatorluğun kaybolması siyasal bir değişimdi. Akdeniz etrafında Doğu'nun zengin eyaletlerinden ticari akış devam ettiği sürece, Eskiçağ dünyasının sosyal ve ekonomik manzarası değişmeden kaldı. Hepsinden önemlisi, Pirenne kuzeyli barbarların işgallerinin girdikleri topluma herhangi bir derin etki etmediğini savunuyordu. Barbarlar, zannedildikleri kadar yıkıcı değillerdi ve herhangi yeni bir şey de getirmediler. Uzun bir yaz ikindisi gibi, hayat her zamanki gibi devam etti: Altın sikke dolaşımı devam etti, Suriye'den gelen tüccarlar Galya kentlerini doldurdular ve barbar krallar sanki küçük imparatorlarmış gibi yönetmeye devam ettiler.

Pirenne'e göre, İslam'ın yükselişi bunun için önemliydi. O'nun için bu gerçekten yeni bir olaydı. Pirenne, İslam'ı, modern eleştirmenlerin kullandığı gibi, böyle "oryantalizmin" bir sonucu olarak görmedi. Bu, Pirenne'i karikatürize etmek olur. Ona göre İslam, eşi olmayan egzotik veya tehditkâr bir unsur değildi. Tam tersine, 7., 8. ve 9. yüzyılların Müslümanlarını, fatihler ve gerçek bir yeni uygarlığın yaratıcıları olarak 5. ve 6. yüzyılların kuzeyli barbarlarından daha başarılı buluyordu. O, her zaman İslam'ı erken dönemin Germen işgalcileriyle karşılaştırarak tartışırdı. Germen işgalciler çok az şey değiştirdiler; kendi dillerini, dinlerini ve kabile yasalarını girdikleri topluma dayatmayı başaramadılar ve kısa süre içinde çevrelerindeki Roma toplumu tarafından emildiler. Buna mukabil Müslümanlar, fethettikleri yerleri ellerinde tuttular ve ellerinde tuttuklarını da değiştirdiler. Muazzam gayrimüslim toplulukların ortasında kendi kimliklerini muhafaza ettiler. Kendi dillerini ve inançlarını yaydılar. Yavaş fakat emin adımlarla Akdeniz'in güney ve doğu yüzünü değiştirdiler. Germenler işte bunu yapamamışlardı.

İki işgal arasındaki bu zıtlıkları çok açık biçimde görmüş olması Pirenne'nin harika kavrayışıydı. Onun söylediği gibi, (Hz.) Muhammed olmasaydı Charlemagne olmayacaktı ve Charlemagne olmasaydı, Akdeniz'den ve Roma geçmişinden kopmuş, farklı bir kuzeyli Ortaçağ olmayacaktı. İslam fetihleri olmasaydı, Akdeniz kıyıları etrafında Geç Antik bir yaşam tarzı sürüp gidebilirdi. Kuzey Avrupa -İrlan-

dalıların, İngilizlerin, Fransızların ve Almanların Avrupa'sı- bu büyük güney denizinin basit bir periferisi olarak kalabilirdi. Batı'nın yükselişi diye bir şey olmayacaktı.

Pirenne'e itiraz edilen nokta, onun Akdeniz ekonomisindeki Müslümanların kesin etkisinin yorumunaydı. Ortaçağ Hıristiyan dünyasının doğuşuna yol açan değişimleri açıklamak için, Avrupalı bilim adamlarına, Avrupa dışına bakmaları konusunda uyarıda bulunmak Pirenne'in dehasıydı. Onun kitabının, *From Mahomet et Charlemagne* başlığına hürmeten ben de *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası* adlı kitabıma *From Marcus Aurelius to Muhammad* alt başlığını ekledim. Ben, İslam'ın kökenleri ve ilk İslam imparatorluğunun kuruluşu üzerine yazmayı özellikle seçtim, Pirenne'in yaptığı gibi, Avrupalı okurlara, şayet Avrupa Ortaçağı'nın doğuşunu anlamak istiyorlarsa, Avrupa dışına bakmaları gerektiğini hatırlatmak için yazdım. İslam, Ortadoğu'ya ve Akdeniz'e büsbütün yabancı bir güç olarak gelmedi. İslam, Geç Antik dönemde yeni bir hayat ve direnç kazanmış olan eski uygarlığa "yeni bir katılımcı" olarak geldi. İslam orduları harap bir dünyaya girmediği gibi, kendileri de yıkıntıya sebebiyet vermediler. İslam ordularını, yıkıcı fanatikler topluluğu olarak gören geleneksel görüş yanlıştır. Emeviler döneminde Ortadoğu'yu daha fazla çalıştıkça, ilk İslam imparatorluğunun dayandığı sağlam temellerin boyutlarını daha fazla fark edeceğiz. O sağlam temeller, Geç Antik dönemin kültürünün ve kurumlarının oluştuğu yüzyıllara geri gidiyor. Bu konu üzerinde yapılan modern araştırmalar, olağanüstü çeşitliliği ve ilk Müslüman fatihlerin Avrasya'da o zamana kadar bilinen en geniş imparatorluğu yaratırlarken gayri İslami kurumlara ve kültür formlarına açık yaklaşımlarını ortaya çıkarıyordu.

Sanırım buna ekleyecek başka şeyler de var. Müslümanların mızrakları, Geç Antikçağ'da Ortadoğu'da zaten kurulmuş bahçeyi sadece korumadı. Müslümanlar bahçenin zenginleşmesini de sağladılar. İlk İslam istilalarına, vahşi ve cahil sonradan gelenlerin Geç Antik dünyayı gereksiz işgalleri olarak muamele eden, modern İslam karşıtı önyargıya kapılmamalıyız. Şayet böyle yaparsak, Erken Ortaçağ Avrasya tarihinin en dikkate değer fenomenlerden birisini görme yeteneğini kaybederiz. Bu, özgün bir Arap / İslam uygarlığının oluşumunun, Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki kesintisiz açık diyaloga dayandığı gerçeğidir. Bu kültürün oluşumu, Akdeniz ve Ortadoğu boyunca, 7., 8. ve 9. yüzyıllarda meydana geldi. Bu sadece fethe ve güce dayalı bir kültür değildi, aynı zamanda diyaloga da dayalıydı.

Tasvir kırıcılar, ikonlar veya "kutsal adamlar" yerine, büyük, soyut haçları (İstanbul'daki Hagia Birene (Aya İrini) Kilisesi'nin apsisinde gördüğümüz gibi) tercih ettiler. Bu büyük haçlara mukabil, adanmışlığın odak noktası olarak görünen ikonlar, Bizanslıların "Arap fırtınası" diye adlandırdıkları olayın neden olduğu kamusal krizi karşılayamayacak kadar zayıf ve kişiseldi.

Yani, Müslümanların bir deniz blokajı empoze ettiği ve böylece Akdeniz birliğini kırdığı ve bunun da Batı Avrupa'yı daha ilkel bir duruma düşürdüğü görüşüne karşı çıkılıyordu. Bu noktada Pirenne, Akdeniz'in Geç Antikçağ ticaretinin esas anayolu olarak kaldığını bir dereceye kadar abartıyordu. Şimdi farkına varıyoruz ki, Batı ekonomisi daha önceden içe kapanmaya başlamıştı ve Müslüman filolarının gelişinden önce bölgeselleşmişti. Ortadoğu'da 6. yüzyıl içerisinde İran İmparatorluğu'nun yükselişi ve bu imparatorluğun Çin'e kadar devam eden İpek Yolu ile bağlantısı gösteriyor ki, Akdeniz artık dünyanın merkezi olma rolünü kaybetmişti. Geç Antikçağ dünyasının ticari kalbi, Muhammed'in ortaya çıkışından önceki yüzyılda Uzakdoğu'ya, Mezopotamya'ya, Hint Okyanusu'na, Arap Yarımadası'na taşınmıştı. Arap fetihleri, bu yön değişimini geri çevrilemez hale getirdiler. Yoksa bu süreci onlar başlatmış değillerdi.

Kısmen bir önceki soruyla bağlantılı olarak, Geç Antikçağ kültürüne Müslümanların katkısını sormak istiyorum. Sizin ifadenizle, Geç Antikçağ Müslümanların, sadece "mızraklarıyla korudukları bir bahçe" miydi?

Ortaçağ İslam uygarlığını, ender bir olgu haline getiren budur. Eskiçağ dünyasında, Roma Cumhuriyeti'nin ordularının, Ege ve Ortadoğu'nun Helenistik krallıklarını ele geçirdiği günlerden beri, fethedilen toprakların kültürüyle hiç böyle kesintisiz ve yakın diyalog olmamıştı. O zaman da Romalılar acımasız fatihler sınıfı olarak görülmüştü. Yunan tebaaları, Romalıları "barbarlar" olarak görmüşlerdi. Fakat Romalı elit dikkate değer bir şey yaptı. Hiçbir şekilde özgün "Romalı" kimliklerini terk etmediler. Yunanca öğrendiler ve Yunan kültürünü hazmettiler, Yunan felsefesinin ve biliminin prensiplerini kendilerine mal ettiler ve Greko-Roman diye bilinen uygarlığı

yarattılar. Bu çok dikkate şayan bir başarı ve fethedilenin kültürel başarılarına, pozitif saygıya dayanan, ilk büyük uygarlığın doğuşuydu. 8. ve 9. yüzyıllarda Araplar, tam da aynısını yaptılar. İnançlarını veya dillerini terk etmeksizin tebaalarıyla diyaloga girdiler. Sürekli tartışma ve Yunanca ve Süryaniceden kesintisiz çeviri girişimleri sayesinde çok şey öğrendiler. Bunu yaparak, modern Avrupalıların gururla geri baktıkları Greko-Roma uygarlığı gibi, bir Arap uygarlığı yarattılar: Çeşitlilik içeren, esnek, farklılığı destekleyen, dinamik. Bu süreçten dolayı, sadece Avrupa değil, İslam da Geç Antikçağ'ın bir vârisidir.

Çok nazik bir biçimde eserinizin Türkçe basımına yazdığınız önsözde, Geç Antik dönemde yaşanan değişimlerin çoğu modern Türkiye toprakları üzerinde gerçekleştiğine işaret ettiniz. Türkiye'de alan araştırmalarına da katılan bir tarihçi olarak ne tür gözlemlere sahip olduğunuzu merak ediyorum.

Türkiye'ye ilk defa uzunca bir süre kalmak için 1989'da geldim ve epey seyahat ettim. 1995'ten 1999'a kadar ise Ankara Beypazarı civarında arkeolojik araştırmalarda bulundum. Türkiye'deki bu tecrübelerimden her şeyden önce ülkedeki çeşitliliği öğrendim. Türkiye pek çok tarihin bir arada bulunduğu bir ülke, bunu seyahatlerimde öğrendim. İlk geldiğim zaman, mümkün olduğunca çok sayıda klasik ve Geç Antik alanı görmek istedim. Gördükçe de şaşırdım. Fakat her bir gün, dört bin yıldan daha fazlasına tarihlendirilen alanları, ziyaret edebileceğimi keşfettim. Çatal Höyük gibi prehistorik alanlar, Hitit, Frig, Galat alanları ve Geç Antik ve Bizans döneminden sonra, camiler, türbeler, tekkeler; her biri diğerinden daha güzeldi. Ortaçağ ve modern Türkiye'nin, Eskiçağ dünyası kadar çok ilginç olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de, Türkçe öğrenmeye başladım ve bir süre sonra Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin modern Türkçe çevirisini satın aldım, böylece Osmanlı dönemi Türkiye'sini Evliya'dan izleyebilecektim. Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'ni Türkiye'de Edirne'den Mardin'e kadar yanımda götürdüm. Burası her zaman uygarlığın merkezi olmuş bir ülke ve uygarlığın her bir tabakası, diğerine katkı yapmış, zarif anıtlarla dolu bir manzara yaratmış ve uzun geleneklere dayanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, kültür bakanlığı kurmuş; çok yetenekli arkeologlar ve antik eserler uzmanları çalıştırıyor ve bütün vilayetlerinde dünya sınıfında müzeler kurmuş. Bu durum, yabancı bilim adamlarını kabule kadar yayılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti yine hem özel hem de kamuda dünya çapında üniversiteler kurmuştur ki bundan etkilendim. Türkiye'yi gördüğümden bu yana Türk bilim adamlarının uluslararası bilime katkısı çok arttı. Bunun devam edeceğini ve Geç Antikçağ çalışmalarının bu katkının önemli bir parçası olarak kalacağını ümit ediyorum. Bugün Türkiye'de gözlemlediğimiz çeşitliliği ve dinamizmi, sadece, çok dinamik ve çeşitlilik arz eden tarih çalışmaları anlaşılır kılabilir.

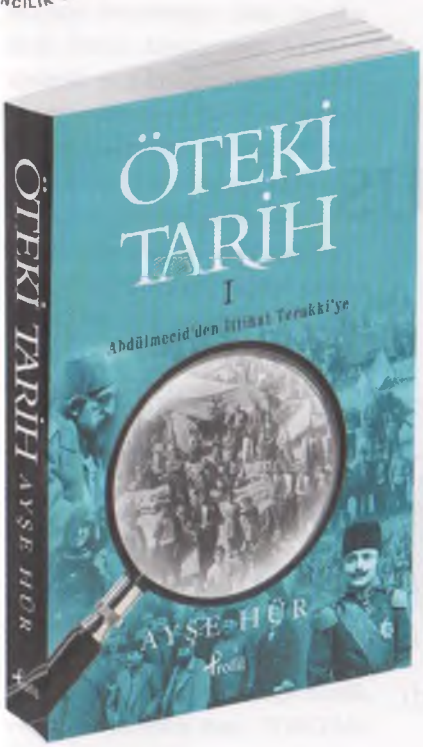
Son olarak, geçtiğimiz Mayıs (2011) ayında Princeton Üniversitesi, Tarih Bölümü, emekliliğiniz onuruna, Constantinus'tan Charlemagne'a kadar olan dönemi kapsayan bir sempozyum düzenlendi. Orada sunulan bildirileri de hesaba katarak, Geç Antikçağ tarih yazıcılığının geleceğini nasıl görüyorsunuz?

Bahsettiğiniz, emekliliğim onuruna düzenlenen konferans Princeton'da 5-7 Mayıs 2011 tarihinde gerçekleşti. Konferansın konusu, Constantinus ve Charlemagne arasındaki dönemde din, siyaset ve toplum arasındaki ilişkiydi. Benim için çok mutlu bir andı. Çünkü son elli yıldır hayatımı adadığım konular, konferansın bilimsel programını oluşturuyordu. Öncelikle, sempozyum, kesintisiz bir akış içinde Geç Antikçağ'ı, Ortaçağ'a kattı. Constantinus çağı ile Charlemagne çağı arasında hiçbir yapay bölünme kalmadı. Konferans, Geç Antikçağ kavramının, iki dönemi birleştirme konusunda, bilim adamlarını cesaretlendirmeyi başardığını gösteriyordu. Bu iki dönem, 1950'li yılların sonunda çalışmalarıma başladığım zaman, iki farklı uzmanlık alanıydı; bir yanda Eskiçağ tarihi, diğer yanda Ortaçağ tarihi. Konferans ayrıca üç bilim dünyasını da birleştirdi. İngiltere'den, Avrupa'dan ve Amerika'dan meslektaşlar orada konuştular. Bildirilerin pek çoğu son on yıl içerisinde öğrencim olan bilim insanları tarafından sunuldu. Bunlar esasen Amerikalılardı. Onların çalışmaları, tarihçilerin, Geç Antikçağ kavramı vasıtasıyla, gözlerini bir yanda Greko-Roma dünyası tarihçilerinin bilinen ufuklarına, diğer yanda Ortaçağ ve Batı Avrupa tarihçilerinin ufuklarına nasıl açtıklarını gösteriyordu. Bildirilerde incelenen pek çok tema, Latince ve Yunanca dil bilgilerine, Süryanice, Arapça ve Kopt dili gibi diğer dilleri ekleyen öğrenciler tarafından ortaya atıldı. Bu bilim insanları, İspanya'dan, İran'a Akdeniz'in ve Ortadoğu'nun bütün boyutlarıyla ilgileniyorlardı. Hepsi, din, siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin Eskiçağ ve Ortaçağ tarihçileri en iddialı konularından birisi olduğu gerçeğine yoğunlaşıyorlardı. Sunumlarda görüldü ki, ilk kez Constantinus ve Charlemagne arasındaki dönemde ortaya çıkan sorunların çoğu, modern Avrupa'yı ve Ortadoğu'yu bugün bile anlamamızda hayati öneme sahipti. İşte Geç Antikçağ alanı en fazla bu çizgileri izleyerek ilerleme kaydedebilir.

Çok teşekkür ederim efendim, size, sağlıklı ve uzun emeklilik yılları dilerim.

* Pamukkale Üniversitesi, e-posta: turhankacar@gmail.com. Okuyacağınız söyleşiyi, Mayıs-Ağustos 2011 tarihleri arasında TÜBİTAK bursuyla, misafir araştırmacı olarak Princeton'da bulunduğum sırada gerçekleştirdim. Buradan, sağladığı finansal destekten dolayı TÜBİTAK'a ve konukseverliğinden dolayı Profesör Brown'a şükranlarımı sunuyorum. Aynı zamanda bu söyleşinin, Profesör Brown'un tarih yazıcılığına katkılarına Türkçe bir teşekkür ifadesi olmasını ve uzun, sağlıklı, mutlu, emeklilik yılları geçirmesini diliyorum.

Profil Yayıncılık İftiharla Sunar

Öteki Tarih I

Abdülmecid'den İttihat Terakki'ye AYŞE HÜR

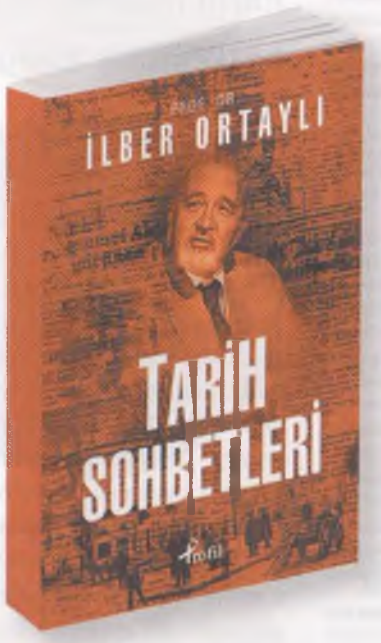
Bu kitap, Abdülmecid'le başlayıp İttihat ve Terakki'nin sonuna kadarki dönemin 'öteki tarihi'ne bakmaya çalışıyor. Yeni Osmanlılar aslında neyi kurtarmaya çalışıyordu, Abdülaziz nasıl öldü, Kıbrıs'ı nasıl kaybettik, Hamidiye Alayları'nın amacı neydi, 31 Mart Olayı'nı kim örgütledi, Abdülhamid nasıl halledildi, Babıali Baskını neyin miladıydı, Birinci Dünya Savaşı'na neden girdik, Sarıkamış Faciası'nda kaç evladımızı yitirdik, Ermenilerin tehcirine nasıl karar verildi, Cemal Paşa Arap milliyetçiliğini nasıl kışkırttı, Şerif Hüseyin'in İsyanı'nın arkasında kimler vardı gibi sorulara bugüne dek bize öğretilenlerden farklı cevaplar veriyor.

Tarih Sohbetleri

İLBER ORTAYLI YİNE GÜNDEMİ SARSACAK...

TARİHİN İZİNDE VE TARİHİN IŞIĞINDA
KİTAPLARIMIZIN YAZARI YAŞAYAN EN BÜYÜK TARİHÇİLERDEN

"Açıkçası bir Cumhuriyet tipi yaratamadık; yani Cumhuriyet kendi adamını yetiştirememiştir. Atatürk bazı örnekler ortaya koydu ama arkadan gelenler bunu sürdüremedi. Kendine Cumhuriyetçi diyenler de dahil olmak üzere Cumhuriyet tipi inşa edilemedi ve elbette bu maarifleşmeyle ilgili bir meseleydi."

Kayıtdışı Tarih

MURAT KUTLU-VOLKAN DİNÇER

Bir sözlük niteliği de taşıyan bu çalışma, uzun uğraş ve araştırmalar sonucunda bilimsel kaygılar gözetilerek meydana getirilmiştir. Tarihle ilgilenen ve kelimelerle tarihe yolculuk etmek isteyenlerin, bu kitabı bir başucu çalışması olarak göreceklerdir.

Resmi Tarih Yalanları

İlber Ortaylı • Mete Tunçay • Mustafa Armağan
Caroline Finkel • Avni Özgürel • Mehmet Şevket Eygi
Yavuz Bahadıroğlu • Ömer Lütfi Mete • Nevval Sevindi
Ahmet Sait Akçay • Berna Kurt

Editörler
Cem Küçük • Münir Üstün

Tarihi ne kadar biliyoruz? Bu soruyu şöyle sormak daha doğru olur. Tarihimizi objektif olarak ne kadar biliyoruz?

profil

www.kitapyurdu.com
www.profilkitap.com
" biz kitaba inanıyoruz "

GEÇ ANTİKÇAĞ'IN EN BÜYÜK İMPARATORU

BÜYÜK CONSTANTINUS

OĞUZ TEKİN

Tarihçiler tarafından Antikçağ'dan Ortaçağ'a geçiş dönemini ifade etmek için kullanılan "Geç Antikçağ" belki en fazla Büyük Constantinus'un adıyla birlikte anılmaktadır. Onun döneminde Avrupa tarihini değiştiren iki büyük olay meydana geldi. Biri, Hıristiyanlara gösterilen hoşgörü ve hatta imparatorun Hıristiyan olması, diğeri de imparatorluğun geleneksel başkentinin Roma'dan Byzantion'a taşınmasıydı.

Tarihte "Büyük" (Magnus) lâkabıyla anılan Flavius Valerius Constantinus, I. Constantius Chlorus (Res. 1) ile Helena'nın (Res. 2) oğlu olarak MS 27 Şubat 273'te Yukarı Moesia'daki Naissus'ta (bugün Niş) doğmuştu. İmparator Diocletianus MS 293'te tetrarşi (*tetrarkhia*) denen dörtlü yönetim sistemini oluşturduğunda Constantius, oğlu Constantinus'u Diocletianus'un doğudaki sarayına göndermiş ve Constantinus orada yetişmişti. MS 305'te Diocletianus ve Maximianus tahttan feragat edince de onların yerini *caesar*'ları, yani Galerius ve I. Constantius aldı. Böylece, bu yazının konusunu oluşturan Constantinus, artık bir imparatorun oğlu olarak tarihteki yerini aldı.

Baba Constantius, 25 Temmuz 306'da Britannia'da Eburacum'da (bugün York) öldüğünde, askerler oğlu Constantinus'u *augustus* ilan etmişlerdi. Ancak, Doğu'nun *augustus*'u Galerius Constantinus'a verilen bu unvanı kabul etmedi ve ona *caesar* unvanı verdi; Batı'nın *augustus*'u olarak da Severus'u atadı. Ancak daha sonra Constantinus, *ex-augustus* Maximianus'un kızı Fausta (Res. 3) ile evlendiğinde, Maximianus, onun *augustus* unvanını kabul etti.

Constantinus'a *caesar* unvanı (rütbesi) verilmesi sikkeler aracılığıyla da duyuruldu. MS 306-309 yılları arasında Constantinus adına basılan sikkelerde *caesar* rütbesi de belirtildi. Treveri'de (bugün Trier) basılmış gümüş bir sikkenin (*argenteus*) ön yüzünde Constantinus'un sağa dönük ve defne çelenkli başı ile CONSTANTINVS NOB C yazısı yer almaktadır (Res. 4). NOB C, *Nobilissimus Caesar* (= en soylu *caesar*) sıfatının kısaltmasıdır. Sikkenin arka yüzünde ise dört burçlu ordugâh kapısı (*porta praetoria*) resmedilmiştir; çevredeki VIRTVS MILITVM yazısının anlamı "ordunun erdemi" demektir. Arka yüzde en altta yer alan PTR sikkenin basıldığı darphane adının kısaltmasıdır. İlk harf P, para anlamına gelen Latince *pecunia*'nın, TR ise Treveri (bugün Trier) adının kısaltmasıdır (Res.1). Roma sikkelerinde darphane adına yer verilmesi MS 3. yüzyıl ortalarından itibaren yapılan bir uygulamaydı.

Res. 1: Büyük Constantinus'un babası I. Constantius Chlorus'un (MS 293-305-306) gümüş sikke portresi.

Foto: *Numismatica Ars Classica*, Auction 62, 2086.

Res. 2: Büyük Constantinus'un annesi Helena'nın altın sikke portresi.

Foto: *Gemini LLC*, Auction VIII, 552.

Res. 3: Büyük Constantinus'un eşi Fausta'nın bronz sikke portresi.

Foto: *Gorny und Mosch Giessener Münzhandlung*, Auction 191, 2421.

MS 309'da Constantinus'a, Doğu'nun *caesarı* Maximinus Daia ile birlikte, *Filius Augustorum* (imparatorların çocukları) unvanı verildi. Constantinus'un Batı'nın *augustusu* Constantius Chlorus'un oğlu, Maximinus Daia'nın da Doğu'nun *augustusu* Galerius'un oğlu olduğu vurgulanıyordu. Gerçekte Galerius, Maximinus'un babası değildi ancak MS 305'te onu evlat edinmişti. Henüz *caesar* rütbesindeki Constantinus ve Maximinus'un *augustus*'ların çocukları olduğunun sikkeler aracılığıyla duyurulması, bir anlamda hem onların mevcut statülerini koruyor hem de Roma tahtının meşru müstakbel vârisleri oldukları ilan edilmiş oluyordu. Thessalonika'da (Selanik) basılmış altın bir sikkenin (*aureus*) ön yüzünde Constantinus'un sağa dönük ve defne çelenkli başı, CONSTANTINVS FIL AVGG yazısıyla birlikte yer almaktadır (Res. 5). FIL AVGG, *Filius Augustorum*'un kısaltması olup kısaltmanın sonundaki iki G, iki *augustus*'u yani Constantius Chlorus ile Galerius'u ima etmektedir. Sikkenin arka yüzünde *consul* kıyafetiyle ayakta sola yönelik ve elinde iktidarı simgeleyen küre (*globus*) ile asa tutan Constantinus betimlenmiştir. Çevredeki yazı CONSVL DD NN şeklinde olup DD NN, *Dominus Noster* (efendimiz) ifadesinin çoğul (*Domini Nostri*-*efendilerimiz*) halidir.

Ancak, gerek Constaninus gerekse Maximinus Daia, sadece *Filius Augustorum* olarak daha fazla kalmak istemediler. Yaklaşık bir yıl sonra, her ikisi de *augustus* unvanını aldıklarını ilan ettiler. Londinium'da (bugün Londra) basılmış bronz bir sikkenin ön yüzünde imparatorun defne çelenkli, sola dönük büstü vardır; elinde kartal başlı bir asa tutmaktadır (Res. 6). Çevrede, CONSTANTINVS P F AVG şeklinde imparatorun adı ve unvanları yazılıdır. P F, Pius Felix, yani dindar; başarılı, mutlu anlamını taşımaktadır. AVG ise onun artık *augustus* unvanını taşıdığını gösterir. Gerçekten de MS 310 yılından itibaren Constantinus sikkelerinde imparatorun adından sonra AVG(ustus) kısaltması görülür. Sikkenin arka yüzünde ayakta duran kadın figürü Concordia yani Uyum tanrıçasının personifikasyonudur. Her iki elinde de birer sancak (*signum*) tutmaktadır. Sikkeye bu tasvirin konulma nedeni, Roma orduları arasında herhangi bir sorun bulunmadığını, askerlerin uyum içinde bulunduklarını vurgulamak içindir. Zira o dönemde Constantinus, Roma tahtında hak iddia eden diğer Romalılarla savaş halindedir ve Roma ordularının barışık olması son derece önemlidir. Sikkenin Londinium'da basıldığını en altta yer alan PLN (= Pecunia Londinium) kısaltmasından anlıyoruz.

Doğu'nun *augustus*'u Galerius'un MS 311'deki ölümünden sonra, Constantinus bu kez Maximianus'un oğlu Maxentius ile savaşmaya başladı. MS 312'de Constantinus, Alpler'den geçerek Roma'daki Maxentius'un üze-

Res. 4: **Büyük Constantinus'un (MS 307-337) *caesar* unvanıyla Treveri'de basılmış gümüş sikkesi, 3,61 gr. Ön yüzde Constantinus'un başı, arka yüzde ordugâh kapısı betimlenmiştir.**

Foto: *Nomos AG, Auction 3, 245.*

Res. 5: **Büyük Constantinus'un (MS 307-337) *filius augustorum* unvanıyla Thessalonika'da basılmış altın sikkesi. Ön yüzde imparatorun başı, arka yüzde konsül elbiseli Constantinus ayakta betimlenmiştir, asa ve küre tutmaktadır.**

Foto: *Ira and Larry Goldberg Coins & Collectibles, Auction 67, 3295.*

Res. 6: **Büyük Constantinus'un (MS 307-337) Londinium'da basılmış bronz sikkesi. Ön yüzde, Constantinus'un başı, arka yüzde Concordia personifikasyonu ayakta ve her bir elinde birer sancak tutarken betimlenmiştir.**

Foto: *Classical Numismatic Group, Auction 87, 1157.*

Res. 7: **Büyük Constantinus'un (MS 307-337) Treveri'de basılmış altın sikkesi *solidus*, 4,29 gr. Ön yüzde imparatorun başı, arka yüzde zaferi simgeleyen Victoria figürü, ayakta, çelenk ve palmiye dalı tutarken betimlenmiştir.**

Foto: *Ira and Larry Goldberg Coins & Collectibles, Auction 67, 3296.*

Res. 8: Büyük Constantinus (MS 307-337), Constantinopolis'te basılmış altın sikke (*solidus*), 4,38 gr. Ön yüzde imparatorun başı, arka yüzde dizlerinin üzerindeki kalkana yazı yazan Victoria betimlenmiştir.

Foto: *Ira and Larry Goldberg Coins & Collectibles*, Auction 62, 3212.

Res. 9: Büyük Constantinus (MS 307-337), Siscia (Sisak) darbı altın madalyon, 6,84 gr. Ön yüzde imparatorun sağa dönük başı, arka yüzde omzunda *trophe* (zafer ganimeti) taşıyan imparator sağa doğru ilerlemekte, sağ eliyle arkasındaki esiri sürüklerken sol ayağıyla önde yerde oturan bir diğer esirin üzerine basmaktadır.

Foto: *Classical Numismatic Group*, Auction 85, 1211.

Res. 10: Constantinopolis'in açılışı anısına Constantinopolis'te basılmış gümüş madalyon, 19,08 gr. Ön yüzde imparatorun başı, arka yüzde Constantinopolis Tykhesi elinde bereket boynuzu ile tahtında oturmaktadır.

Foto: *Nomos AG*, Auction 2, 219.

rine yürüdü. Maxentius Roma'dan ayrılıp Constantinus'un ordusunu şehrin dışında karşıladı. Milvius Köprüsü yakınındaki savaşta Constantinus, Maxentius'un ordusunu yendi (MS 28 Ekim 312); Maxentius öldü ve anısı lanetlendi. Savaş öncesinde Constantinus, rüyasında askerlerin kalkanları üzerine İsa'nın monogramını (*khi* ve *rho*) çizmeleri halinde savaşı kazanacaklarını görmüş ve bu yüzden askerlerine bu monogramı kalkanlarına çizmelerini emretmişti. Savaşı kazanmasında bu rüyanın etkisi olduğunu düşündü. Bu zaferden sonra Roma Senatosu Constantinus'un *augustus* unvanını onaylayarak tüm imparatorluk yetki ve güçlerini ona verdi. Trier'de basılmış altın sikke Constantinus'un Maxentius üzerindeki zaferine bir atıftır (Res. 7). Sikkenin ön yüzünde imparatorun başı ile adı ve unvanları yer alırken, arka yüzünde zaferi simgeleyen Victoria figürü bir elinde palmiye dalı, diğer elinde çelenkle sola doğru ilerlemektedir. Çevredeki VICTORIA CONSTANTINI AVG yazısı, imparatorun Maxentius üzerindeki zaferini ima etmektedir. Bu altın sikke, önceki *aureus*'un yerine tedavüle sokulan *solidus* birimindedir. Milvius Savaşı sonrasında Romalılar yeni bir altın sikkeyle tanışmış oldular. Libranın 1/60'ı değerindeki *aureus* zamanla tedavülden kalkarak yerini libranın 1/72'si değerindeki *solidus*'a bıraktı (Res. 8). Böylece altın sikke birimi %12 hafiflemiş oluyordu. Yine de *aureus* 50 yılı aşkın bir süre basılmaya devam etti. Constantinus, aynı zamanda *solidus*'un yarı değerindeki *semissis* ile 1,5 *scripulum* biriminde ufak bir sikkeyi daha tedavüle çıkardı. Constantinus gümüş sikkede de bazı düzenlemeler yaptı. *Siliqua* ve *miliarense* adlı gümüş sikkeler basıldı. *Siliqua*'nın altına oranı 1/24, *miliarense*'nin altına oranı ise 1/18'di.

1 altın *solidus* = 2 altın *semissis* = 18 gümüş *miliarense* = 24 gümüş *siliqua*

Constantinus, daha *caesar* unvanını taşırken Londinum (Londra), Lugdunum (bugün Lyon) ve Treveri (bugün Trier) darphanelerinde basılan bronz sikke *follis*'in ağırlığını azalttı; *augustus* unvanını aldığında da *follis*'in ağırlığında yeni bir azaltma yaptı.

MS 313'te Licinius, Constantinus'un üvey kız kardeşi Constantia ile Milano'da evlendi ve Constantinus ile Licinius arasındaki yakınlık perçinlendi. İki *augustus*, Constantinus ve Licinius Milano'da, Hıristiyanlara tam bir hoşgörü emirnamesini (Milano Emirnamesi) yayınladılar (MS 313 başı). Her ne kadar emirnamenin yayımlandığı bir gerçekse de yayımlanan yerin Milano olduğu -kesin kanıt olmaması nedeniyle- tartışmalıdır. Ancak çok geçmeden Constantinus'la Licinius'un arası bozuldu ve ikisi arasında savaş başladı. Hadrianopolis (MS 3 Temmuz 324) ve Khrysopolis'te (MS 18 Eylül 324) yapılan savaşlarla Constantinus, Licinius'a karşı zafer kazandı ve tek başına imparatorluğun hâkimi oldu. Constantinus'un Gothlar, Alamannlar ve Sarmatlara karşı başarılı seferler yaptığı ve bu zaferlerin sikkelere yansıdığını görüyoruz (Res. 9). Licinius'un saf dışı bırakılmasından sonraki en önemli olay hiç kuşkusuz imparatorluğun başkentinin Roma'dan Byzantion'a taşınmasıdır. Yeni başkentin adı da, imparatorun adından dolayı Constantinopolis olarak değiştirilmiştir. Kentte birçok yeni yapı inşa edildi, anıtlar dikildi. İmparatorun ışın taçlı heykeli Roma'dan Constantinopolis'e getirildi ve Constantinus Forumu'ndaki (bugün Çemberlitaş) anıt sütun üzerine yerleştirildi. Constantinus yeni başkente Roma sikkelerinin basılacağı

bir darphane de kurdu. Bu nedenle, Constantinopolis adı, Büyük Constantinus zamanında (MS 326'dan itibaren) sikkelerde darp yerini işaret edecek şekilde, kısaltılmış formda (CON) kullanılmaya başlanmıştı bile. Başkentin MS 11 Mayıs 330'daki resmi açılışıyla beraber bu kez Constantinopolis'te basılan sikkelerin üzerinde CON kısaltmasının yanı sıra ön yüzde CONSTANTINOPOLIS yazısı yer almıştır. Hatta bu yazı sadece Constantinopolis'te basılan sikkelerde değil, imparatorluğun diğer darphanelerinde basılan sikkelerde de yer almıştır. Bu nedenle Constantinopolis adının daha İmparator Constantinus yaşarken kullanılmış olduğu açıktır.

Yeni başkentin açılışı anısına (MS 330) Constantinopolis'te bastırılan gümüş bir madalyonun ön yüzünde imparator başında mücevherlerle süslü bir diademle betimlenmiştir (Res. 10). Sikkenin arka yüzünde başında sur tacı, elinde bereket boynuzuyla tahtında oturan Constantinopolis Tykhesi betimlenmiştir; ayaklarının dibinde gemi pruvası durmaktadır. Tykhe'nin iki yanında dikey olarak yerleştirilmiş yazı, D N CONSTANTINVS MAX TRIVMP AVG şeklindedir. Yazı, "Efendimiz Constantinus, En Muzaffer Augustus" olarak Türkçeye çevrilebilir.

Büyük Constantinus, Sasaniler üzerine yapmayı planladığı seferini gerçekleştiremeden 22 Mayıs 337'de Nikomedeia'da (İzmit) hayata gözlerini kapadı; cenazesi Constantinopolis'e getirilerek Kutsal Havariler Kilisesi'nin bulunduğu yere (Fatih Camii) defnedildi; geride eşi Fausta'dan üç oğlu (II. Constantinus, II. Constantius ve Constans) kalmıştı.

BİBLİYOGRAFYA

Bardill, J., *Constantine. Divine Emperor of the Christian Golden Age*, Cambridge University Press, 2012.

Barnes, T.D., *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, 1981.

Cameron, A.- S.G. Hall, *Life of Constantine*, Oxford, 1999.

Elliot, T.G., *The Christianity of Constantine the Great*, Scranton, 1996.

Foss, C., *Roman Historical Coins*, Seaby Publications, Londra, 1990.

Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, New York, Cambridge University Press, 2006.

Odahl, C., *Constantine and the Christian Empire*, Londra-New York, 2005.

Pohlsander, H., *The Emperor Constantine*, Londra-New York, Routledge, 2004.

Sear, D. R., *Roman Coins and Their Values*, Seaby Publications, Londra, 1970.

Tekin, O., *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Van Dam, R., *The Roman Revolution of Constantine*, Cambridge, 2007.

Walter, C., *The Iconography of Constantine the Great. Emperor and Saint: With Associated Studies*, Leiden, 2006.

Weiss, P., "The Vision of Constantine", *JRA* 16 (2003), 237-259.

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

Suraiya Faroqhi, bu çalışmasında Geç Ortaçağ'ın ve Erken Modern Çağ'ın en güçlü imparatorluklarından birinin tarihini özlü ve renkli bir üslupla sergiliyor. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi'nde Osmanlıların 14. yüzyıldan İmparatorluğun I. Dünya Savaşı sonundaki dağılışına kadar geçen dönemdeki siyasi tarihi; iktisadi, sosyal ve kültürel tarihi de kapsayan dengeli bir yaklaşımla inceleniyor. Sonuçta ortaya çıkan; İran, Rusya ve Venedik'le yapılan savaşları, sanatın korunması da dâhil olmak üzere İstanbul'daki saray yaşantısını, sultanların Sünni İslam'ın koruyucusu olma rolünü, vergi sistemini, tarım ve ticareti, kentlerdeki ve kırsal bölgelerdeki yaşamı, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkileri, milliyetçiliğin yükselişini ve 19. yüzyıldaki karışıklıkları betimleyen benzersiz, rengârenk bir Osmanlı İmparatorluğu resmidir.

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI 20 YIRMİNCİ YIL

GEÇ ANTİKÇAĞDA BİR DÜNYA İMPARATORLUĞUNUN BAŞKENTİ

CONSTANTINOPOLIS'İN FARKLI BİR ŞEHİRLEŞME ANLAYIŞIYLA KURULMASINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELER

MUSTAFA H. SAYAR

Anıtlar ve heykeller yerleştirilirken izleyenlerde etki yaratacak şekilde yüksek kodlarda teşhir edebilmenin mümkün olduğu konumlar tercih edilmekteydi. Bunlar artık insanlarla eşit düzeyde değillerdi. İzleyici aşağıda, anıt ya da heykel veya portreler hatırı sayılır ölçüde yüksekteydi. Anıtların yükseltilmeleriyle halkı etkileme politikası Geç Antikçag'da oluşan merkezlerde sütunlu anıtlar diktirilmesi uygulamasının yayılmasına neden olmuştur. Constantinopolis'te hemen her kamuya açık alanda görülen sütunlu anıtlar, bunlara bakanlara vatandaş değil imparatorun otoritesi altında ezilen tebaa olduğunu hatırlatmaktaydı. Bu şekilde yeni başlayan mutlak monarşi dönemi olan dominatus devrinin propagandası yapılmaktaydı.

Geç Antikçağ olarak tanımlanan MS 3. yüzyılın son çeyreği ile MS 6. yüzyılın son çeyreği arasında şehirler, genellikle Eskiçağ döneminde kurulan şehir devletlerinin (= *poleis*) ya da Büyük İskender'in halefi olan Seleukos, Ptolemaios ve Antigonos hanedanlarına mensup krallar veya Roma imparatorları tarafından ya da Roma Senatosu'nun onayıyla kurulmuş olan sivil veya askeri koloniler üzerinde bu yerleşmelerin devamı olarak oluşmuşlardı. Roma İmparatorluğu'nun Britannia Adası'ndan, Ren ve Tuna nehirleri kıyılarından Fırat havzasına kadar uzanan geniş coğrafyada yüzyıllar boyu imar ettiği şehirlerin altyapıları depremler, yangınlar ve salgın hastalıkların yanı sıra MS 3. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak özellikle "asker imparatorlar devri" olarak tanımlanan siyasi ve sosyal karmaşa döneminde oluşan ağır iktisadi çöküş nedeniyle harabeye dönmüşlerdi. Öte yandan imparatorluğun Ren, Tuna ve Fırat nehirlerinin oluşturduğu sınırlar sürekli tehdit altında olduğundan Roma ordusu Ren ve Tuna boylarındaki lejyonlarını Fırat ve Dicle nehirleri kıyısındaki Parth ve Sasani saldırılarını önlemek için o bölgedeki garnizonlara sevk etmekte ve bu sevkıyat sırasında imparatorluğun yalnız sınır bölgelerine yakın şehirler ve çevrelerindeki yerleşmeler değil, aynı zamanda imparatorluğun iç bölgelerinde sevkıyat yolu üzerinde bulunan şehirler de ağır bir ekonomik ve sosyal yük altına girmek zorunda kalıyorlardı. Böylece özellikle Doğu Akdeniz'de MÖ 8. yüzyıldan başlayarak gelişen şehir devleti (= *polis*) sistemiyle İtalya Yarımadası, Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz'de gelişen *municipium* sistemi tüm kurumları ve altyapılarıyla ciddi bir çöküş sürecine girmişlerdi. Bu süreçte şehirlerin yeniden inşası için yeni bir ekonomik düzen ve siyasi istikrar gerekiyordu.

MS 284 yılında Roma İmparatorluğu tahtına çıkan Diocletianus hem sert askeri ve idari önlemlerle istikrarı sağladı ve hem de yayınladığı narh genelgesi ve para birimiyle ekonomik çöküşü durdurmayı hedefledi. Aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun tek kişi tarafından yönetilmesinin artık imkânsız olduğunu doğru bir şekilde tespit eden Dalmaçya kökenli Diocletianus MS 286 yılından itibaren imparatorluğun yönetimini iki *caesar* tarafından yönetilecek

şekilde iki bölgeye ayırdı. İmparatorluğun Adriatik Denizi'nden Britannia'ya kadar uzanan batı yarısı Diocletianus'un silah arkadaşı ve kendisi gibi Dalmaçya kökenli olan Maximianus tarafından yönetilmeye başlandı. Maximianus 293 yılında yanına yardımcı olarak Constantius ismindeki generali aldı. İmparatorluğun Adriatik Denizi'nden Fırat ve Dicle havzalarına kadar uzanan doğu yarısı ise Diocletianus'un yönetim merkezinin bulunduğu Nicomedia'dan yönetilmekteydi. Diocletianus'un yardımcısı ise 293 yılından başlayarak Galerius ismindeki generaldi. Artık Roma İmparatorluğu 4 asker kökenli *imperator* tarafından yönetilmekteydi. Bu yeni idari yapıya dörtlü yönetim anlamına gelen *tetrarkhia* adı verilmekteydi. Dörtlü yönetimin başındaki generaller egemenlikleri altındaki bölgelerde bulunan bazı şehirleri kendilerine başkent olarak seçip buraların imarına özel bir önem verdiler. Batıda Maximianus İtalya Yarımadası'ndan Tuna Nehri'ne kadar olan bölgeyi bugünkü İsviçre'ye özdeş olan Raetia ve İspanya ile özdeş olan İberia Yarımadası'nı ve Kuzey Afrika'yı yönetmekteydi. Kendisine yönetim merkezi olarak Milano (=Mediolanum), Lyon (=Lugdunum) ve Venedik yakınlarındaki Aquileia şehirlerini seçmişti. Bunlar arasından Milano'yu özellikle imar etmesinin nedeni burada bulunan sikke darphanesi ve hareketli savaş yeteneği olan süvari birliklerinin karargâhının burada bulunması olmalıydı. Maximianus'un yanında *caesar* olarak görev yapan yardımcısı Constantius ise bugünkü Fransa ile özdeş olan Gallia ve İngiltere adasının güneyi ile özdeş olan Britannia bölgesini yönetmekteydi. Kendisine başşehirler olarak bugün Federal Almanya'nın batısında bulunan Trier (=Augusta Treverorum; MS 3. yüzyıldan başlayarak Treveris) ile İngiltere'nin York şehri ile özdeş olan Eburiacum şehirlerini seçti. Diocletianus ise başkent olarak bugünkü İzmit şehri ile özdeş olan ve MÖ 3. yüzyılda Bithynia Krallığı'nın başkenti olarak Kral Nikomedes tarafından kurulmuş olan Nicomedia'yı seçti. Burada büyük bir saray, aile fertleri için özel konutlar, hippodrom, darphane ve silah fabrikası yaptırdı. Lactantius'un yazdığına göre Diocletianus, Nicomedia'yı Roma ile yarışabilecek şekilde imar etmek istiyordu.[1] Diocletianus'un yardımcısı Galerius ise Dalmaçya bölgesinde, o zamanki adıyla Illyricum'da bulunmaktaydı ve kendisine yönetim merkezleri olarak Sirmium ve Thessaloniki (Selanik)'yi seçmişti. Sirmium bugün Sırbistan'ın Voyvodina bölgesindeki Mitroviça kenti yakınlarında bulunmaktadır. Galerius ayrıca yine Sırbistan'daki Gamzigrad'ta bulunan Felix Romuliana'da büyük bir saray yaptırdı. Galerius asıl başkenti olarak seçtiği Thessaloniki'de ise bugün halen kalıntıları görülen bir saray, bir hippodrom, bir zafer takı ve kendisi için bir anıt mezar yaptırmıştır.[2]

MÖ 3. yüzyılın sonlarında dörtlü yönetimin başındaki imparatorlar *dominatus* olarak adlandırılan mutlak monarşi ve otorite yönetimini benimsemişler ve kendilerine başkent olarak seçtikleri şehirlerde başlattıkları imar faaliyetleriyle de öncelikle imparator ve otoritesinin vurgulandığı yeni bir şehirleşme tarzının da öncüsü oldular. Bu dönemde Roma dünya siyasetinin odak noktalarının kuzeye ve doğuya kaymasıyla birlikte eski imparatorluk başkenti olarak hem fiziki ve hem de imparatorluktaki etkisi bakımından en ağır kayba uğrayan şehirdi. MS 4. yüzyılda *forum* giderek işlevini yitirirken, imparatorun artık Roma'da oturmaması nedeniyle kamu yapılarının yapımı ve onarımına yönelik imar faaliyetleri tamamen durmuştu. Şehrin belediye başkanı konumunda

Zafer Takı'ndan geriye kalan ve bugün Beyazıt Meydanı'nda bulunan parçalar. Theodosius Forumu'nda bulunduğu tahmin edilen Zafer Takı'nın rekonstrüksiyonu, altta.

Roma İmparatorluğu'nu birlikte yöneten *tetrark*'lar. Birbirlerine sarılmış olmaları aralarındaki uyumu simgeliyor. 4. yüzyılda yapılan bu heykel grubu San Marco Meydanı'nda bulunmaktadır. Kırmızı porphyr taşından yapılan grup büyük ihtimalle 1204' te IV. Haçlı seferinde Constantinopolis'in yağmalanması sırasında Venedik dükalığına deniz yoluyla getirilmiştir. Halen Venedik'te San Marco meydanında bulunan katedralin güneybatı köşesinde yapıya bitişik durumda görülebilmektedirler (yan sayfa).

olan *praefectus urbi* görevini üstlenen yöneticiler imparatorun yerine yapıların tamiri ve korunmasını sağlamaya çalışıyordu. Roma 5. yüzyılda özellikle 410, 455 ve 472 yıllarındaki işgaller ve yağmalar sonucunda artık harabeye dönmüştü. Roma'nın uğradığı büyük fiziki kayıplar ve ağır hasarlardan sonra tekrar başkent olması mümkün olmadığı halde kentteki yapıların tamir edilerek şehrin kaybettiği görkeminin ve anlamının yeniden kazanılmasına ve sonsuz şehir (= *urbs aeterna*) dokusunun korunmasına çalışılmaktaydı.

Byzantion'da (İstanbul) ise Roma İmparatorluğu'ndaki siyasi ve sosyal gelişmeler bambaşka bir sonuca yol açmıştı. Burada bugün Sarayburnu ve Topkapı Sarayı bölgesinde MÖ 7. yüzyılda mitolojik önder olan Byzas'ın kurduğuna inanılan Byzantion şehir devleti MS 194 yılında Roma imparatoru Septimius Severus tarafından önce cezalandırılmış, sonra da affedilerek kapsamlı bir imar faaliyetine sahne olmuştu. Böylece MS 4. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar Byzantion şehrinin Byzas ve Septimius Severus tarafından kurulduğu inancını tümüyle tarih sayfalarında bırakacak bir gelişme oldu. Dörtlü yönetim sistemini tüm ortaklarını ve rakiplerini yok ederek ortadan kaldıran Naissus (=Niş) doğumlu Constantinus ismindeki general Roma İmparatorluğu'nun yeniden tek adam tarafından yönetilmeye başlanmasına karar vermiş ve kendisine yeni bir başkent olarak iki kıtanın birleştiği yerde Karadeniz ve Akdeniz arasındaki deniz yolları ile imparatorluğun doğu ve batısını birbirine bağlayan karayollarının kesiştikleri noktadaki Byzantion şehrini Roma Devleti'nin yeni başkenti için en uygun yer olarak seçmişti. 11 Mayıs 330 tarihinde resmen başkent olan Byzantion'un adı kurucusunun adı verilerek değiştirildi. Artık Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti İtalya Yarımadası'ndaki Roma değil, Asya ile Avrupa'nın birleştiği yerdeki Constantinus'un şehri olarak kurulan Constantinopolis'ti. Yeni başkentte artık imparator kendisini şehrin oluşumu ile özdeşleştirmekte ve bunu vurgulamak için de özellikle büyük etki yaratan anıtlar yaptırmayı ön görmekteydi. Bu anıtlar içinde meydanlar ve ortalarındaki sütunlar yeni dönemin propagandasının yapılmasında merkezi bir rol oynuyordu. Özellikle başta Constantinus Forumu (= Çemberlitaş ve çevresi) ve ortasındaki sütun ile üzerinde Constantinus'u yenilmez güneş tanrısı (= *sol invictus*) olarak betimleyen heykel yeni başkenti ve yeni yönetim biçimini vurgulayarak büyük bir etki yaratmaktaydı. Constantinus tarafından başlatılan sütunlu meydanlar geleneği halefleri tarafından da sürdürüldü. Beyazıt meydanının (= Forum Tauri = Boğa meydanı) batı ucundaki Theodosius Forumu ve Sütunu, Haseki semtinde bulunan Arcadius Forumu ve Sütunu, Fatih'te Kıztaşı semtinde bulunan Marcianus Sütunu ve Forumu, Ayasofya önünden başlayıp Edirnekapı'ya ve Yedikule'ye doğru yönelen ana caddelerin üzerindeki meydanlar ve caddelerdi. Yeni başkentte propaganda amacıyla imparator ve ailesinin çok sayıda heykeli diktirildi. Ayrıca imparatorluğun önemli şehirlerinden daha önceki dönemlere ait tarihi anıtlar getirilerek yapay bir tarihi geçmiş derinliği oluşturulmaya çalışıldı. Bu arada yaptırılan heykellerin sadece mermerden ve diğer taş türlerinden değil, aynı zamanda değerli metal türlerinden de olmasına önem verildi. Böylece yeni başkentin ve onun üzerinden imparatorluğun zenginliği ve görkemi vurgulanmak isteniyordu. Bu heykeller özellikle imparatorların adlarını taşıyan ve *forum* adı verilen meydanlarda sergilenmekteydi. Bir anlamda iki yüz yıl sonra eski Roma *forum*'u fikrine

Constantinus Sütunu'nun (Çemberlitaş) bugünkü durumu ve rekonstrüksiyonu. Sütunun tepesinde Constantinus'u simgeleyen Apollo.

Çizen Gurlitt 1912.

dönüş anlamına gelen bu meydanlar ise işlevsiz sahalar şeklinde olmayıp idari yapıların da bulunduğu pazar yerleri olarak kullanılan alanlardı ve şehrin günlük hayatına damgalarını vuran çekim merkezleri olmuşlardı. Constantinopolis'in şehir dokusunda bir imparator başkenti olma niteliği her yönüyle görülebiliyordu.

Roma devrinde MÖ 129 yılından başlayarak Asia eyaletinin başşehri olan

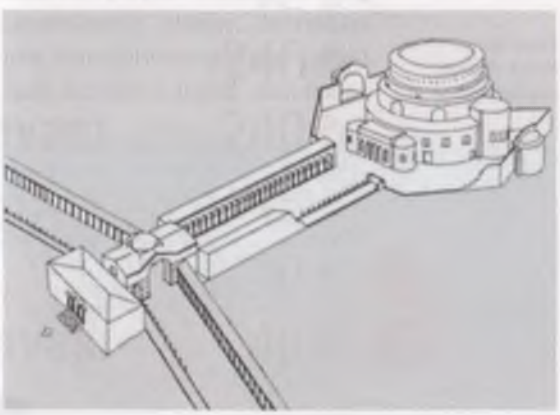

Ephesos ise siyasi nedenlerden çok, depremlerin etkisiyle zorunlu hale gelen değişiklikler Geç Antikçağ'da bu önemli metropolün dokusuna damgasını vurmuştur. Embolos kenarlarında heykeller olan bir caddeye dönüşmüş ve şehir sadece vali konumunda olan *proconsül*'ün varlığının ön planda olduğu imparatorun heykellerinin ise dikkat çekmediği bir şehir haline dönüşmüştür. Ancak 6. yüzyılda Ephesos'ta imparator ve ailesini hatırlatan bir sütunlu anıt yaptırılabilmiştir.

Geç Antikçağ'da özellikle çok fazla işçilik isteyen sanat yönü ağır basan anıtlar yapmaktan kaçınılmaktaydı. Çünkü imparator zafer kazandığı için imparator değildi. Daha ziyade imparator olduğu için zafer kazanıyordu şeklinde bir düşünce vardı. Porfir taşından yapılmış Constantinus Sütunu ve zafer anıtı olarak Mısır'dan Roma ve Constantinopolis'e getirtilerek hipodrom ve önemli meydanlara diktirilen hiyeroglif yazıtlı obeliskler imparatorun kazandığı zaferlerin temsili kabartmalarını taşımıyorlardı. İmparator portreleri ile memur portreleri arasında giderek açılan bir sanatsal fark görülmeye başlandı. MS 6. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak şehirlerde imparator portrelerinin teşhir edilmeleri yerine üzerinde haç olan bir sütun diktirilmeye başlandı. Bu haç sembolü zamanla zafer sembolüne dönüştü. Bu sembol imparatorun sürekli zafer kazanabilme yeteneğini de vurgulamaktaydı.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi Geç Antikçağ'da bir şehir sadece mimarisiyle değil, onun ötesinde mimari dokunun şehirde yaşayanlarda hangi izlenimi uyandırdığıyla tanımlanmaktadır. Bunda en büyük rolü şehirdeki anıtlar ve heykeller oynamaktadır. Bunların şehirlerde yerleştirildikleri yerler seçilirken genellikle izleyenlerde etki yaratacak şekilde yüksek kodlarda teşhir edebilmenin mümkün olduğu konumlar tercih edilmekteydi. Artık anıtlara ve heykeltıraşlık eserlerine bakanlar eşit düzeyde değillerdi. İzleyici aşağıda, anıt ya da heykel veya portreler hatırı sayılır ölçüde yükseltilmişti. Anıtların yükseltilmeleriyle halkı etkileme politikası Geç Antik devirde oluşan merkezlerde sütunlu anıtlar diktirilmesi uygulamasının yayılmasına neden olmuştur. Örneğin Constantinopolis'te hemen her kamuya açık alanda görülen sütunlu anıtlar, bunları gören halkın artık vatandaş değil, imparatorun otoritesi altında ezilen bir teba olduklarını onları adeta psikolojik olarak ezerek bu durumu onlara sürekli hatırlatmaktaydı. Meydanlara dikilmiş olan sütunlu anıtlar sadece o meydanda değil, meydana çıkan yollardan da görülebilmekteydi. Sütunlu meydanların birinden ayrılanlar bir diğerini görüş açıları içinde algılamaya başlamaktaydılar. Her iki sütunlu meydan arasındaki caddelerde bulunan tak yapıları ve kavşaklar imparatorların yüksekte teşhir edilen heykelleriyle süslenmişlerdi. Hem meydanlardaki ve hem caddelerdeki heykeller meydanların şehrin günlük hayatında önemli rol oynayan ticari faaliyetlerin, yönetimle ilgili işlerin, çeşitli eğlencelerin ve oyunların oynanmasıyla sürekli canlı olmaları nedeniyle günün her saati propaganda ve etkileme işlevlerini yerine getirebilmekteydiler.

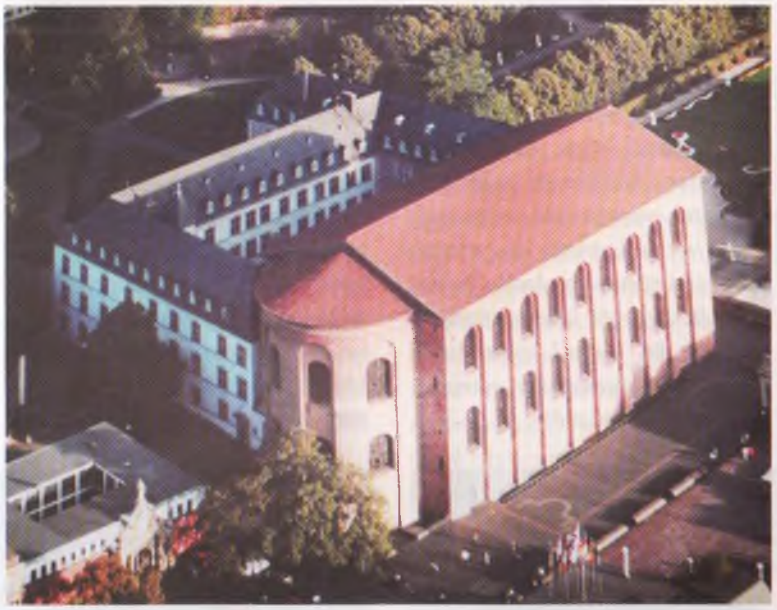

Galerius Takı ve Rotunda, yanında Osmanlı döneminde yapılmış minare, 299-303.

Alttaki çizim Roma döneminde iki yapının orijinal pozisyonlarını gösteriyor.

Özellikle yeni imparatorluk başkenti olan Constantinopolis'te zafer ve tören alayları ile bayram günleri yapılan toplu eğlencelerin güzergâhları hep meydanların konumuna göre düzenlenmekteydi. Bu törenle-

Trier'deki Constantinus bazilikası.

re katılanlar hem meydanlarda ve hem de bu meydanları birbirine bağlayan yollardaki anıtları görerek şehir içinde dolaşmaktaydılar. Çeşitli imparatorların adlarını taşıyan *forum*'lardan geçen Mese Caddesi Constantinopolis'in en önemli eğlence ve tören güzergâhıydı. Bu güzergâhta bulunan sütunlu anıtlarla imparatorluğun ve imparatorun gücü ve görkemi izleyiciyi en fazla etkileyecek şekilde vurgulanmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun yeni başkentinde belirli aralıklarla oluşturulmuş *forum*'larda oldukça hareketli bir yaşam olduğu anlaşılmaktadır. Eğlencelerin ve çeşitli tören ve zafer alaylarının büyük rol oynadığı bu yaşam türü aynı zamanda başkent halkının günlük hayatının bir kesiti olarak dikkat çekmektedir. Şehirde yaşayan her vatandaşın bu eğlenceler ve oyunlarda bir rolü vardı. Bazıları izleyici, bazıları oyuncu olarak başşehrin yaşam şartlarına ayak uydurmak zorundaydılar. Geç Antik devir şehirlerinde başta Constantinopolis olmak üzere dörtlü yönetim zamanında oluşan ve bu yazının başında adları sayılan tüm yönetim merkezlerinde yapılar ve süsleri ile yapıların civarındaki caddeleri de kapsayacak şekilde diktirilen heykellerden oluşan bir şehir dokusu sadece vatandaşları değil, aynı zamanda imparatoru da etkileyen bir ortam oluşturmaktaydı.

Trier'de Roma dönemi yapılaşması.

KAYNAKÇA

Bauer, F. A., *Stadt, Platz und Denkmal in der Spätantike*. Mainz 1996.

Basset, S., *The Urban image of late Antique Constantinople*. Cambridge 1964.

Dagron, G., *Naissance d'une capital. Constantinople et ses institutions de 330 a 451*. Paris 1974 (1984).

Janin, R., *Constantinople Byzantine*. Paris 1964.

Müller- Wiener, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*. Tübingen 1977.

Procopius, *Peri Ktismaton* (ed. O. Veh), München 1977.

Procopius, *Anekdota* (ed. O. Veh), München 1961.

Geza Alfödy, Die Krise des Römischen Reiches. Stuttgart 1989.

Hans- Peter von Peschke. Das Ende des römischen Reiches. Stuttgart 2012.

Markus Beyeler, Geschenke des Kaiser. Berlin 2011.

Hartwin Brandt, Das Ende der Antike. München 2004.

Werner Kuhoff, Diokletian und die Epoche der Tetrarchie. Frankfurt a. M. 2001.

F. Kolb, Diokletian und die Erste Tetrarchie. Berlin/ New York 1987.

DİPNOTLAR

1 Bkz. Lactantius, de mortibus persecutorum 7, 9 vdd.

2 Epitome de Caesaribus, 40, 16, s. II 3.

Bir Zulmün Hikâyesi

Seçimle işbaşına gelen bir iktidarın kaba kuvvetle işbaşından uzaklaştırılması ve Yassıada'da revâ görülen uygulamalar. Darbe mahkemesinin zabıtları kitap hâlinde Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünde yayınlanıyor.

Örtülü Ödenek Davası	18 ₺
6-7 Eylül Olayları Davası	35 ₺
Bebek Davası	12 ₺
Anayasa Davası (4 Cilt)	240 ₺
İstanbul-Ankara Olayları Davası (4 Cilt)	240 ₺
Vatan Cephesi Davası	45 ₺
Kayseri Olayları Davası	40 ₺
Demokrat İzmir Gazetesi Davası	40 ₺
Topkapı Olayları Davası (Nisan'da)	
İstimlâk Davası (Mayıs'ta)	

Yeni Çıktı

Yeni Çıktı

KİTABEVİ

Çatalçeşme Sokak No:46/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel :(0212) 511 21 43 - 512 43 28
Fax:(0212) 513 77 26

www.kitabevi.com.tr
online satış

GEÇ ANTİK DÖNEM'DE KIRSALDA DEĞİŞİM:

TUR ᶜABDİN BÖLGESİNDE HAH KÖYÜ

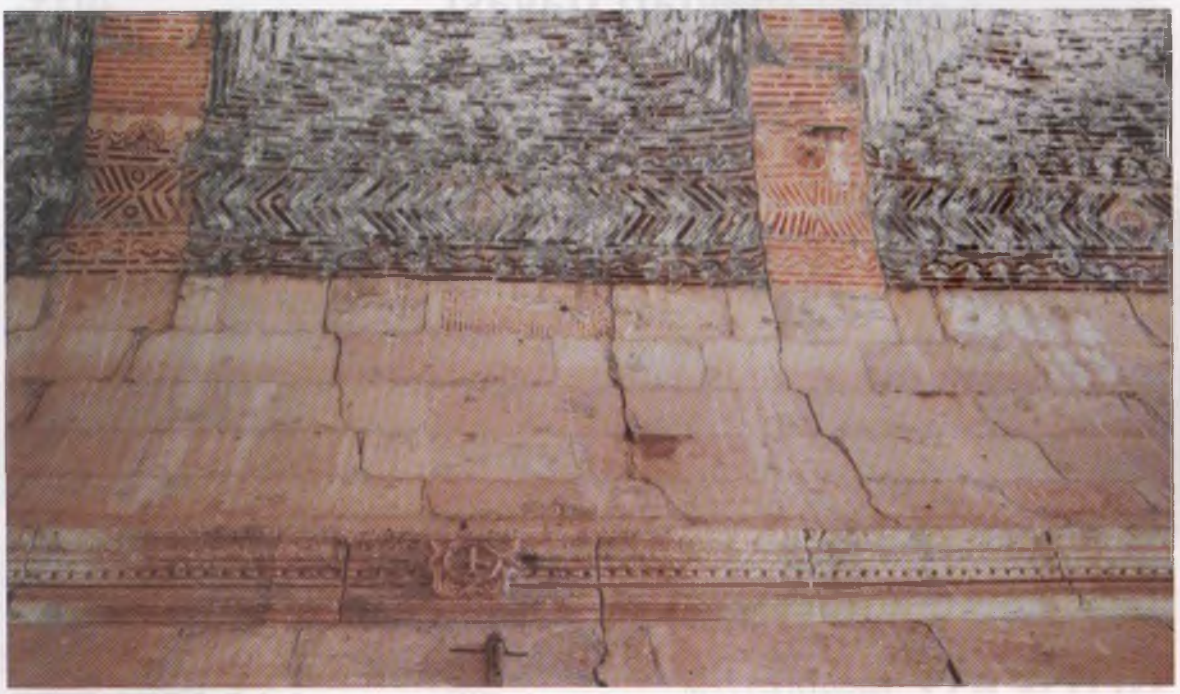
YARD. DOÇ. DR. ELİF KESER-KAYAALP

Geç Antik Dönem çalışmalarında, dönemin kronolojik sınırları ve bir düşüş mü yoksa dönüşüm dönemi mi olduğu tartışmaların odak noktalarını oluşturmuştur. Genel kanı Doğu Akdeniz eyaletlerinde 5. ve 6. yüzyıllarda kırsal yerleşimlerin geliştiği ve kimi bölgelerde bunun Arap fethinin ilk yüzyılında da sürdüğü yönündedir.

Büyük dönüşüm ve gelişmelerin yaşandığı Geç Antik Dönem, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırında oldukça çalkantılı geçmiştir. Bu bölge Sasanilerle savaşların ve Kristolojik tartışmaların merkezi olmuştur. Günümüze ulaşan birçok Süryanice metin ve yapı kalıntılarıyla Kuzey Mezopotamya bölgesi, Geç Antik Dönem'e damgasını vuran birçok konuya ışık tutmaktadır. Arap fethinden sonra bölge gelişmeye devam etmiştir. Pek çok araştırmacının Akdeniz'in doğusunun bütünü ile ilgili olarak düşündüğü gibi burada da Geç Antik Dönem, kronolojik olarak Abbasi Devrimi'ne kadar uzatılabilmektedir.

Bu makale, Kuzey Mezopotamya'da yer alan ve yapıları ve konumuyla Tur ᶜAbdin bölgesinin' en dikkat çekici köylerinden biri olan Hah'a (Anıtlı'ya) odaklanmaktadır. Hah'ın, 6. yüzyıla tarihlenen Yunan kaynaklarında Tur ᶜAbdion diye geçen metropolitliğin merkezinin olabileceği ileri sürülmüştür.[2] Köyü belki de daha önemli kılan 640 yılındaki Arap fethinden sonraki bir buçuk yüzyıla tarihlenen tahminen beş kilise ve manastırının olmasıdır. Burada, bu Hıristiyan köyü ve çevresindeki manastırlar üzerinden, Geç Antik Dönem'in sonlarına odaklanılarak, İslam'ın gelişiyle Tur ᶜAbdin topografyasının nasıl değiştiğine dair bazı saptamalarda bulunulacaktır.

Son yıllarda Geç Antik Dönem kırsal yerleşimleri üzerine yapılan çalışmalarda artış olmuştur.[3] Geç Antik Dönem kırsal yerleşimlerindeki yaşam, azizlerin hayat hikâyeleri gibi yazınsal kaynaklarla,[4] arkeolojik veriler[5] birleşince yeniden kurgulanma imkânı bulmuştur. Bu, çoğu zaman yalnızca kentleri çalışmakla varılamayacak türden sonuçlara ulaşmamızı sağla-

Salah'taki Mor Yaqub Kilisesi tonozu.

Mor Samuel Kilisesi süslemesi.

mış ve bu dönem hakkındaki bilgimizin büyük ölçüde gözden geçirilmesine neden olmuştur. Geç Antik Dönem çalışmalarında, dönemin kronolojik sınırları ve bir düşüş mü yoksa dönüşüm dönemi mi olduğu tartışmaların odak noktalarını oluşturmuştur. Genel kanı Doğu Akdeniz eyaletlerinde 5. ve 6. yüzyıllarda kırsal yerleşimlerin geliştiği ve kimi bölgelerde bunun Arap fethinin ilk yüzyılında da sürdüğü yönündedir.

Hah köyündeki en görkemli kilise, sofistike mimarisi ve süslemesiyle bölgedeki 8. yüzyıl kilise mimarisinin en güzel örneği olan Yoldath Aloho Kilisesi'dir. Bu kilise mimari gelenekleri yaratıcı bir şekilde yorumlayan bir kilisedir. Örneğin planı manastır tipi kiliselerdeki gibi enine olmakla birlikte bu, kuzeyde ve güneydeki apsislerle elde edilmiştir.

Tur ʿAbdin bölgesi Bizans egemenliği altındayken, Sasanilerle sınırın kenarında yer alıyor ve Kuzey Mezopotamya'nın geri kalanıyla birlikte sürekli savaşlara sahne oluyordu. Bölgede Süryani Ortodoks nüfus çoğunluktaydı. Süryaniler 451 Kadıköy Konsili'nin İsa'nın doğasına dair aldığı kararları kabul etmemiş[6] ve imparatorların bu Kristolojik tartışmalarda takındıkları tutumlara bağlı olarak, kimi zaman imparatorluk himayelerinden yararlanmış,[7] kimi zaman eziyet görmüşlerdir. Kuzey Mezopotamya'da diğer bölgelerdeki gibi detaylı yüzey araştırmaları yapılmamış olsa da Urfa civarındaki Kurbanhöyük araştırması[8] ve bölgedeki yapı kalıntıları, sürekli savaşlara ve Kristolojik tartışmalara rağmen Geç Antik Dönem'de Kuzey Mezopotamya'nın gelişen bir bölge olduğunu desteklemektedir. Tur ʿAbdin'e gelince, bölgede 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirilebilecek yapıların büyük bir çoğunluğu manastırlara aittir. Önemli bir istisna, bu makalede odaklanmayı seçtiğimiz Hah köyüdür. Köyde bu döneme tarihleyebileceğimiz iki önemli yapı vardır. Bunlardan biri anıtsal Mor Sovo Kilisesi, diğeri de köyün batısında yer alan ve bağlar arasında bulunan bir yapıdır.

İkinci yapının fonksiyonu ve tarihlendirmesiyle ilgili elimizde kesin bir veri olmamakla beraber bu yapı Suriye'deki Kireçtaşı Masifi'ndeki yapıları andırmaktadır ve tarım faaliyetleri ile ilgili olabileceği izlenimini vermektedir. Kireçtaşı Masifi ile Tur ʿAbdin bölgesi arasında birçok paralellik vardır. Georges Tchalenko'nun orada yaptığı türden, köyleri bütünsel olarak ele elan çalışmalar[9] Tur ʿAbdin'de yapılmamış olmakla beraber, yazılı kaynaklar bölgede bağcılık ve zeytinciliğin yaygın olduğuna, Arap fethinden sonra da bunun sürdüğüne ve 7. yüzyılın ikinci yarısı ve 8. yüzyılda bir gelişme dönemi yaşandığına işaret etmektedir. Özellikle Harran metropoliti Shemun Zeyte'nin (Zeytinlerin Şemun'u) hayat hikâyesi bölgede zeytinciliğin ve 8. yüzyılda inşa edilen yapıların geniş kapsamını göstermektedir.[10]

Hah'ta bulunan ve 6. yüzyıla güvenle tarihleyebileceğimiz tek yapı Mor Sovo Kilisesi'dir. Bu kilise metropolitliğin katedrali olabilir diye düşünülmüştür. Kilisenin büyüklüğü ve 6. yüzyıla tarihlendirilebilecek mimari plastiği bu varsayımı desteklemektedir.[12] Tur Abdin'deki diğer köy kiliselerini Arap fethinden önceki bir döneme tarihleyebilmemize olanak verecek kesin bir veri yoktur, ancak şunu vurgulamak gerekir ki bu kiliseleri tarihlendirmek oldukça zordur çünkü hâlâ kullanılmakta olan bu yapıların çoğu

Tarım arazisi içindeki seküler yapı.

Yoldath Aloho Kilisesi apsisi.

yıllar içinde çok sayıda restorasyondan geçmiştir.[12] Bu kiliseler doğu-batı aksında uzarlar, kuzey ve güney duvarlarında kemerli arkadları, doğuda apsisleri ve apsisle nefi ayıran süslemeli kemerleri bulunur. Apsis yarım kubbeleri büyük kabartma haçlarla süslenmiştir. Bu özelliklerin hepsi Mor Sovo Kilisesi'nde de bulunmaktadır ve arkadları eklendikten sonra diğer kiliselerin prototipi olduğu düşünülmüştür. Ancak Mor Sovo Kilisesi ve diğer kiliselerin arkadları ve tuğla üst örtüleri, Zuqnin kroniğinin 7. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiğini kaydettiği dört depremden sonra eklenmiş olabilir.[13]

Tur ʿAbdin'deki kilise ve manastırların ilk sistematik çalışmasını yapan Gertrude Bell, Arap fethi sonrasına tarihlendiğini düşündüğü dört kiliseden bahsetmiştir ve bunların önemini vurgulamıştır. Ondan sonra gelen kimi araştırmacılar yeni birtakım kiliseler ve manastırlar belgelemiş olsalar da yazıtları olanlar dışındakileri tarihlendirmekten kaçınmışlardır. Tur ʿAbdin'de Emeviler döneminde ve Abbasilerin ilk elli yılında inşa edilmiş ya da restore edilmiş ya da kısmen inşa edilmiş en az 28 yapı olduğunu düşünüyorum. Bu sadece köy kiliseleri ile sınırlı değildir, manastır kiliselerini ve yapılarını da içermektedir. Öncelikle bu tarihlendirmenin neye dayandığını kısaca belirteyim.

Tarihlendirme için en önemli verimiz bu yapılarda bulunan mimari plastiktir. Bu mimari plastik 4. ve 6. yüzyıllar arasında Kuzey Mezopotamya'nın genelinde gördüğümüz klasik karakterdeki ve oldukça çarpıcı mimari plastiğin daha soyutlanmış bir devamlılığı niteliğindedir. İkincisi ise tuğla kullanımıdır. Tonozlarda yarı silindir şeklindeki çatı tuğlaları, kesitleri görünecek şekilde ve duvar tuğlaları da diyagonal olarak dizilerek dekoratif bir görünüm sağlanmıştır. Bu tonozları 8. yüzyıla tarihlendirmemizdeki en önemli veri bu özellikleri taşıyan Salah'taki Mor Yaʿqub Manastırı'ndaki tonozun üzerindeki yazıtla 750 civarına tarihlendirilebilmesidir.[14] Bölgedeki daha erken yapılarda bu şekilde dekoratif tuğla kullanımı görülmemektedir. Mimari plastik ve tuğla kullanımı dışında, bazı yapıları tarihlendirmek için elimizde yazıtlar ve azizlerin hayat hikâyeleri vardır.[15]

Hah köyüne dönecek olursak, yukarıda bahsedilen kriterler bağlamında beş yapıyı Arap fethinden sonraki bir döneme tarihlemek mümkündür. Mor Sovo Kilisesi'nin kuzeybatısında yer alan Mor Samuel Kilisesi küçük bir kilisedir fakat mimari plastiği oldukça dikkat çekicidir ve yukarıda belirtilen tarzdadır. Köyün batısında yer alan Mor Yuhannon Manastırı'nda (Deir Sorho olarak da bilinmektedir) yapıyı 8. yüzyıla tarihlendiren bir yazıt bulunmaktadır ve yazıtın çevresindeki mimari plastik yine bahsedilen stildedir. Bu manastırın hemen yakınındaki Dayr Habis olarak bilinen manastırda Erken İslam sanatıyla paralellik gösteren süslemeler vardır. Köyün kuzeyinde bulunan Mor Sergis ve Bachus manastırı da aynı şekilde yazıtı ve süslemeleriyle geç 7. veya 8. yüzyıla tarihlenebilir. Bu dört yapı da Gertrude Bell'in manastır tipi dediği plana sahiptir. Bu tip plan alışık olduğumuz ve yukarıda bahsettiğimiz köy kiliselerinde de gördüğümüz doğu-batı aksında uzayan plan tipinin aksine kuzey-güney aksında uzamaktadır. Gertrude Bell'in de tespit ettiği gibi bu tip plan yoğun olarak manastırların ana kiliselerinde bulunmaktadır ve 6. yüzyılda yaygın hale gelmiş gibi görünmektedir. Bu tip planın en geniş örneği olan Mor Gabriel Manastırı'nın ana kilisesi 512'e tarihlendirilmiştir. Hah'ta bulunan dört enine kilise de 6. yüzyıla tarihlenenlerden oldukça küçüktür. Mor Samuel Kilisesi hem köyün merkezinde olması hem de küçüklüğü nedeniyle muhtemelen bir şapeldir ama diğerlerinin manastır kilisesi olduğu sonucuna varabiliriz.

Hah köyündeki en görkemli kilise, sofistike mimarisi ve süslemesiyle bölgedeki 8. yüzyıl kilise mimarisinin en güzel örneği olan Yoldathh Aloho (El 'Adhra ya da Meryem Ana Kilisesi) Kilisesi'dir. Bu kilise mimari gelenekleri yaratıcı bir şekilde yorumlayan bir kilisedir. Örneğin planı manastır tipi kiliselerdeki gibi enine olmakla birlikte bu, kuzeyde ve güneydeki

apsislerle elde edilmiştir. Üst örtüsü Tur ʿAbdin'de başka bir örneği olmayan ve tromplar üzerinde yükselen sekizgen bir kubbedir. Dekorasyon programı yapı içinde dağılımı açısından bölgedeki kimi 4. ve 6. yüzyıllara ait yapılara benzerken, stil olarak yukarıda bahsettiğimiz soyut klasik mimari plastiğe benzemektedir ve bu, kiliseyi tarihlendirmemizde en önemli veridir. Hah köyünün 6. yüzyılda metropolitlik merkezi olduğundan bahsetmiştik. 614-1088 arasında Tur ʿAbdin metropoliti Mor Gabriel Manastırı'nda ikamet etmekteydi, ancak 8. yüzyıl ortasında ayrı bir metropolit daha kutsandı ve bu metropolit Hah'ta ya da Hah'a yakın bir yerde ikamet ediyordu. Bunun dışında Zuqnin Kroniği 769/70 yıllarında Hah çevresine oldukça çok inanan toplamış yalancı bir peygamberden bahseder. Yani 8. yüzyılda Hah köyü önemli bir merkez olmayı sürdürdü. Yoldathh Aloho Kilisesi muhtemelen o dönemde inşa edilmiş önemli bir kiliseydi.

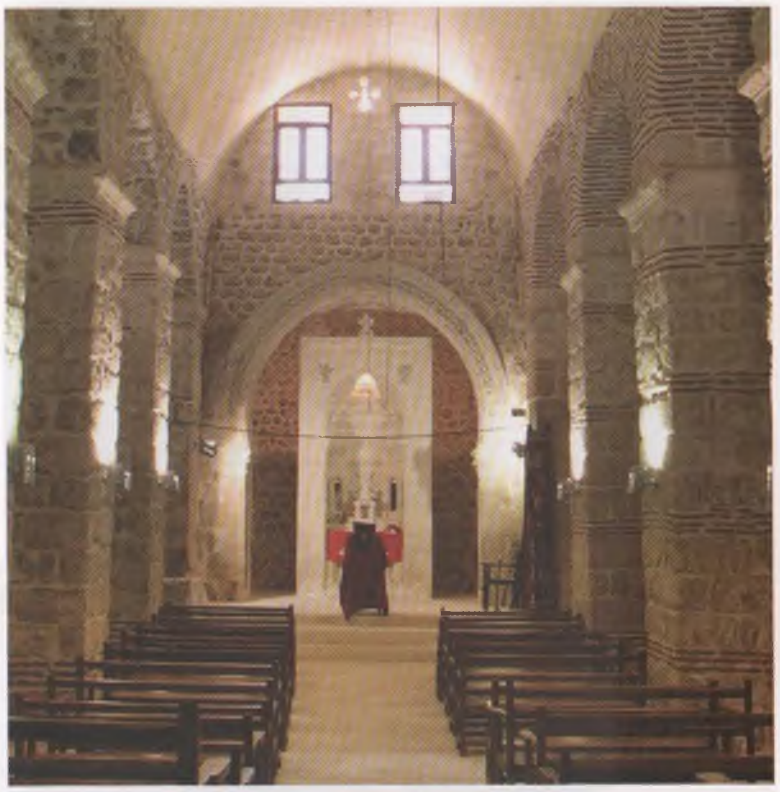
Yoldath Aloho Kilisesi dış görünüşü.

Mor Sovo Kilisesi.

Arap fethinden sonraki döneme dair önemli bir diğer gözlem, bu dönemde Süryanilerin kendilerine ait bir mimari dil geliştirmeye başlamış olmalarıdır. Köy kiliselerinde bazı mimari özelliklerin tutarlı bir şekilde tekrar edildiğinden yukarıda bahsettik. Bu özelliklerden bazıları strüktürel gerekliliklerden ortaya çıkmış olsa da sonradan mimari geleneğin bir parçası haline gelmiştir. 6. yüzyıldan başlayarak manastır kiliselerinde diğer bölgelerdekinden farklı bir kilise tipi kullanılmış ve bu gelenek devam ettirilmiştir. Ayrıca, 8. yüzyılda *beth ʕlutho* adı verilen ve kiliselerin dışında bulunan açık hava dua nişlerinde bir artış görülmektedir. Bunlardan en görkemlisi Hah'ta bulunmakla beraber Tur ʿAbdin'de toplam 11 tane *beth ʕlutho* günümüze ulaşmıştır. Bunlar gösteriyor ki Erken İslam döneminde tıpkı Müslümanların kendi mimari dillerinin arayışı içinde olmaları gibi Süryaniler de Arap fethinden sonra kendilerini bulduklari belki özgürlük ve gelişme ortamında bazı formları kendilerine mal etmişlerdir. Yukarıda bahsedilen Yoldath Aloho Kilisesi bu arayışın en belirgin örneğidir.

Özetleyecek olursak, ileride yapılacak kazı çalışmaları bu saptamamızı değiştirebilir, ama görünen o ki 5. ve 6. yüzyıllarda Tur ʿAbdin topografyasını oluşturan ana unsurlar manastırlardı. Köy kiliseleri Arap fethinden sonraki ilk bir buçuk yüz-

Kıllıt'taki Mor Yuhannon Kilisesi.

yılda ya yapılmış ya da büyük ölçüde onarılmıştı. Bu durum Bizans döneminde bir inziva mekânı olan Tur ʿAbdin'e Arap fethinden sonra daha çok yerleşildiği ve köylerin sayısının arttığını önerebilir, ancak bu iddia yine de yapılacak daha detaylı yüzey araştırmaları ve kazılarla desteklenmelidir. Manastırlar varlıklarını sürdürdüler, hatta Hah'ın hemen yakın çevresinde 8. yüzyıla tarihlenen dört manastır olması oldukça dikkat çekicidir. Bu manastırların ana kiliseleri bölgede 6. yüzyıla tarihlenen manastır kiliseleriyle aynı plan tipinde olmakla beraber boyutları oldukça küçülmüştür. Bu durum manastırların eskisinden daha küçük gruplara hitap ettiğini gösterebilir. İslam'ın ilk yüzyıllarında Kuzey Suriye ve Cezire'deki Hıristiyanların durumlarının iyi olduğunu pek çok araştırmacı dile getirmiştir. Bunlardan bazıları özellikle Süryanilerin durumunu araştırmıştır.[16] Irak'tan İran körfezine, Mısır'dan Ermenistan'a kadar uzanan bir coğrafyada İslam'ın ilk yüzyıllarına tarihlenebilecek Hıristiyan yapı kalıntıları olmakla beraber, Tur ʿAbdin'in bu noktadaki önemi ve bize söyleyebileceklerinin potansiyeli fark edilmemiştir. Bu bölgede geliştirilen mimari dil, yerel kimliklerin bu dönemde ön plana çıktığının göstergelerinden biridir.

ELİF KESER-KAYAALP
ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ,
EDEBİYAT FAKÜLTESİ,
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Tur 'Abdın, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan, manastır ve köylerin yoğunluğuyla dikkat çeken yüksek bir platodur. Mardin, Dara, Hasankeyf ve Cizre'nin arasında kalmaktadır. Bu bölgede çeşitli dönemlere tarihlenen yaklaşık seksen iki köy ve altmış sekiz manastır vardır. Tur ʿAbdin coğrafyası için bkz. Andrew Palmer, *Monk and mason on the Tigris frontier: the early history of Tur ʿAbdin* (Cambridge, 1990), xix and fig.1 ve Gertrude Bell, *The churches and monasteries of the Tur ʿAbdin with an introduction and notes by M. Mundell Mango* (London, 1982), s. iii-v

2 Bell/ Mango, *Churches and Monasteries*, s. iv, 146.

3 Geç Antikçağ kırsal bölgelerine genel bir giriş için: Bowden, W. & Lavan, L. "The Late Antique Countryside: An Introduction", *Recent Research on the Late Antique Countryside*, W. Bowden, L. Lavan, C. Machado (der.), (Leiden, 2004), xvii-xxvi.

4 Özellikle Peter Brown, birçok çalışmasıyla azizlerin hayat hikâyelerinin bu dönemi anlamamıza olan katkısını göstermiştir.

5 Geç Antik Dönem'i anlamak adına arkeolojinin öneminin farkındalığı giderek artmaktadır. Geç Antik Dönem kırsal yerleşimlerinin arkeolojisi ile detaylı bir bibliyografik çalışma için bkz. Chavarria A. - Lewit, T., "Archaeological Research on the Late Antique Countryside: A Bibliographic Essay", Bowden ve diğerleri, *Recent Research*, 3-54

6 W. H. C. Frend, *The rise of the Monophysite movement: chapters in the history of the Church in the fifth and sixth centuries*, (Cambridge, 1972), x- xii.

7 Bunun en güzel örneği Midyat'ın Kartmin köyü civarındaki Mor Gabriel Manastırı'nın kilisesinin apsis kısmında yer alan ve Anastasius tarafından yaptırılan mozaikler ve *opus sectile* yer döşemesidir. M. Mundell, E. J. Hawkins, "The Mosaics of the Monastery of Mor Samuel, Mor Simeon, and Mor Gabriel near Kartmin with A note on the Greek inscription by C.Mango" *Dumbarton Oaks Papers* 27,1973, s. 279-96.

8 T. J. Wilkinson, *Town and country in Southeastern Anatolia. v.1. Settlement and Land use at Kurban Höyük and other settlements in the Karababa basin*. (Chicago, 1990).

9 Bazı sonuçları tartışılmış olsa da Tchalenko'nun Kuzey Suriye'de yaptığı çalışmalar devrim niteliğindedir. G. Tchalenko, *Villages antiques de la Syrie du Nord*, (Paris, 1953). Hah köyünün şimdiye kadar yalnızca basit şematik bir planı yapılmıştır: M. Mundell Mango, "The Architecture of the Syriac Churches". *Architecture of the Eastern Churches*. (Birmingham, 1981), s. 13-26.

10 Elyazması Mardin 8/ 259. Bu hayat hikâyesinin özeti için bkz. S.Brock, "The Fenqitho of the Monastery of Mor Gabriel in Tur ʿAbdin." *Ostkirchliche Studien* 28 (1979), s. 168-82.

11 M. Mundell Mango, "The Continuity of the Classical tradition in the art and architecture of Northern Mesopotamia", N. G. Garsoian ve diğerleri (der.) 1982, s. 60. Daha spesifik olmak gerekirse, bu kilise için 520-530 tarihleri önerilmiştir.

12 Birçok araştırmacı, en kapsamlı belgelemeyi yapan Wiessner bile, kiliseleri tarihlendirmekten kaçınmıştır. G. Wiessner, Christliche Kultbauten im Tūr Abdīn. Wiesbaden, 1982-1993.

13 A. Harrak, *The Chronicle of Zuqnīn, parts III and IV: A.D. 488-775* (Toronto, 1999), s. 249-52.

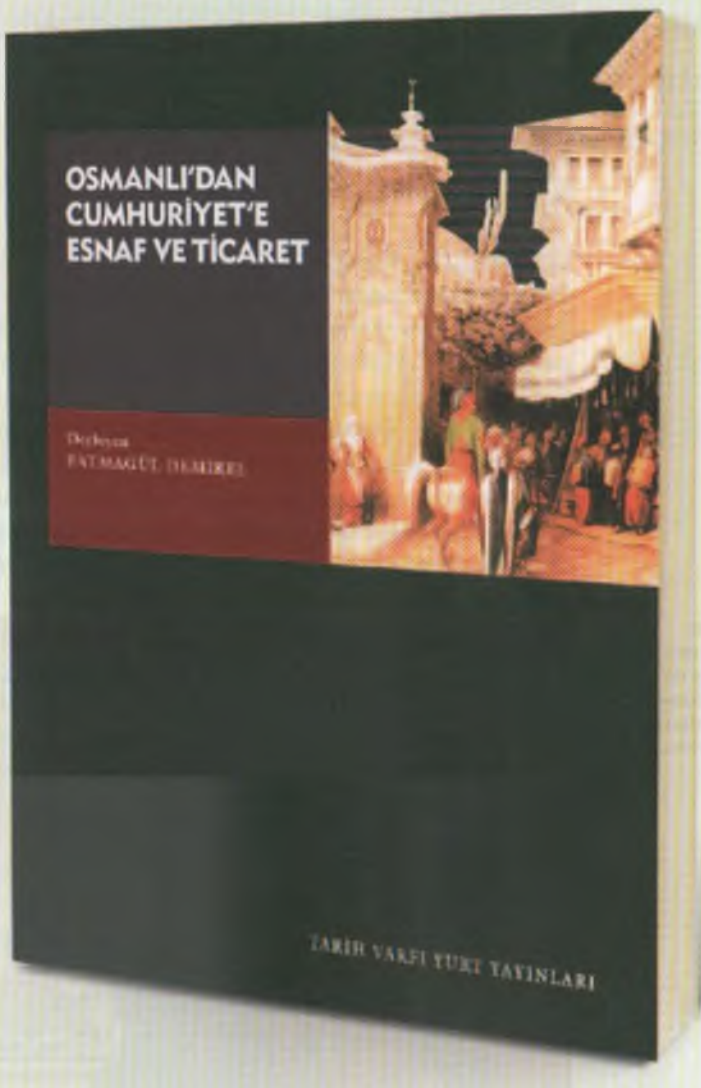
14 Bölgedeki yazıtlar için bkz. A. Palmer, "Corpus of Syriac Inscriptions from Tur Abdin", *Oriens Christianus* 71 (1987): 53-139, Bı 88.

15 Tarihlendirme için daha detaylı bir tartışma bkz. E. Keser-Kayaalp, "Church Building in the Tur ʿAbdin in the first centuries of the Islamic Rule," A. Delattre, M. Legendre, P. Sijpesteijn, *Authority and control in the countryside. Late Antiquity and Early Islam: Continuity and Change in the Mediterranean 6th-10th century C.E.* I, Studies in Late Antiquity and Early Islam, Darwin Press, Princeton, 2012.

16 S. Humphreys, "Christian Communities in Early Islamic Syria and Northern Jazira: the Dynamics of Adaptation", J. Haldon (der.), *Money, Power and Politics in Early Islamic Syria* (Farnham, 2010), s. 45-56. Ayrıca bkz. L.I. Conrad, "Varietas Syriaca: Secular and Scientific Culture in the Christian Communities of Syria after the Arab Conquest", G.J.Reinink ve A.C. Klugkist (der.), *After Bardaisan: Studies on Continuity and Change in Syriac Christianity in Honour of Professor Han J. W. Drijvers* (Leuven, 1999), s. 85-105, P. Wood, *'We have no king but Christ': Christian Political Thought in Greater Syria on the Eve of the Arab Conquest (c.400-585)* (Oxford, 2010), s. 257-64 ve Jack Tannous'un doktora tezi. Süryanilerin İslam'ın ilk zamanlarındaki durumlarıyla ilgili olarak: Wolfgang Hage, *Die syrisch-jacobitische Kirche in frühislamischer Zeit. Nach orientalischen Quellen* (Wiesbaden, 1966), Sebastian Brock, "Syriac Views of Emergent Islam", Yeniden basım: Sebastian Brock, *Syriac perspectives on late antiquity* (London, 1984), böl. 8. Ayrıca: Jan Van Ginkel, "The perception and presentation of the Arab conquest in Syriac Historiography: How did the changing social position of the Syrian Orthodox community influence the account of their historiographers?", Emmanouela Grypeou ve diğerleri (der.), *The encounter of Eastern Christianity with early Islam* (Leiden, 2006), s. 171-84

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ESNAF VE TİCARET

Ülkemizde her yıl yapılan Ahilik Haftası kutlamalarında değişik etkinliklerle ahilik geleneği yaşatılmaya ve bu gelenek topluma hatırlatılmaya çalışılmaktadır. Bu etkinlikler kapsamında, 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret" konulu bir sempozyum düzenlendi. Sempozyumda sunulan tebliğlerin bir araya getirilmesiyle oluşan bu kitap, Osmanlı'daki ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki esnaf ve ticaretin farklı kesitlerini ortaya koymaktadır. Makaleleri Fatmagül Demirel derledi ve sunuş yazısıyla değerlendirmelerde bulundu. Yavuz Cezar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ticaretin Maddi Unsurları Üzerine"; Cengiz Kırlı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı"; Nalan Turna, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz"; Aziz Tekdemir, "Ticaret Nezareti'nin Kuruluşu ve İdari Birimleri"; Alp Yücel Kaya, "19. Yüzyıl İzmir'inde Tüccarlar ve Esnaflar veya "Hacıağalar, Beyler ve Frenkler"; Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, "Zimmi Esnaf ve Tacirlerin Yabancı Devlet Vatandaşlığı İddialarının Osmanlı Hukukuna Etkisi"; Fehmi Yılmaz, "İstanbul'da Tütüncü Esnafı"; Sacit Kutlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Esnaf Örgütleri"; Arzu Terzi, "Osmanlı Devleti'nin Mütareke Dönemi Fiyat Politikaları" ve Nevin Coşar, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tüketim Alışkanlıkları" başlıklı makaleleri ile bu çalışmaya destek verdiler.

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
20
YIRMINCI YIL

EFESLİ YUHANNA VE 6. YÜZYIL CONSTANTINOPOLİSİ'NDE SÜRYANİ MİAFİZİTLER

DR. KUTLU AKALIN

Geç Antik Dönem'deki Doğu Roma toplumundan bahsederken kullandığımız kaynaklar arasında sadece Yunanca ve Latince yazılmış eserlerin değil, aynı zamanda Ermenice, Süryanice, Gürcüce ve Kopt dilinde yazılmış birçok eserin de tanıklığına başvuruyoruz. Bu yazının konusu eserlerini Süryanice yazmış Efesli Yuhanna'ya göre başkent Constantinopolis.

Süryanice köken olarak Sami dillerden Aramicenin Şanlıurfa (Süryanice Urhoy, Yun. Edessa) yöresinde konuşulan lehçesine verilen isimdir. 4. ve 5. yüzyılda Hıristiyan dini edebiyatında yaşadığı altın dönemden itibaren kendi başına yetkin bir dil olarak kabul edilir.[1] Geç Antik Dönem'de Süryanice kaynaklardan bahsederken 5. ve 6. yüzyıldaki dini ve diğer kültürel gelişmeleri aklımızın bir yanında tutuyor olmamız gerekir. 451'de Khalkedon'da (Kadıköy) toplanmış IV. Ekümenik Konsil'in teolojik kararlarına itiraz eden ve Antakyalı Severus başta olmak üzere genelde imparatorluğun doğu nüfusundan çıkan din adamları imparatorluğun resmi kilisesiyle gayet çetin bir mücadele yürütmeye başladılar. Teolojik manada miafizit[2] diyerek adlandırabileceğimiz bu ruhani liderler arasında Severus'tan başka Mabbuglu (Manbic, Kuzey Suriye) Filoksenos, Yakub Baraday ve Tellalı (Viranşehir / Şanlıurfa) Yuhanna da vardı. Bu kişiler Doğu Roma'nın Süryanice ve başka yerel dillerin konuşulduğu doğu kısımlarından geldikleri için eserlerini Yunanca ve Süryanice yazdılar. Bununla be-

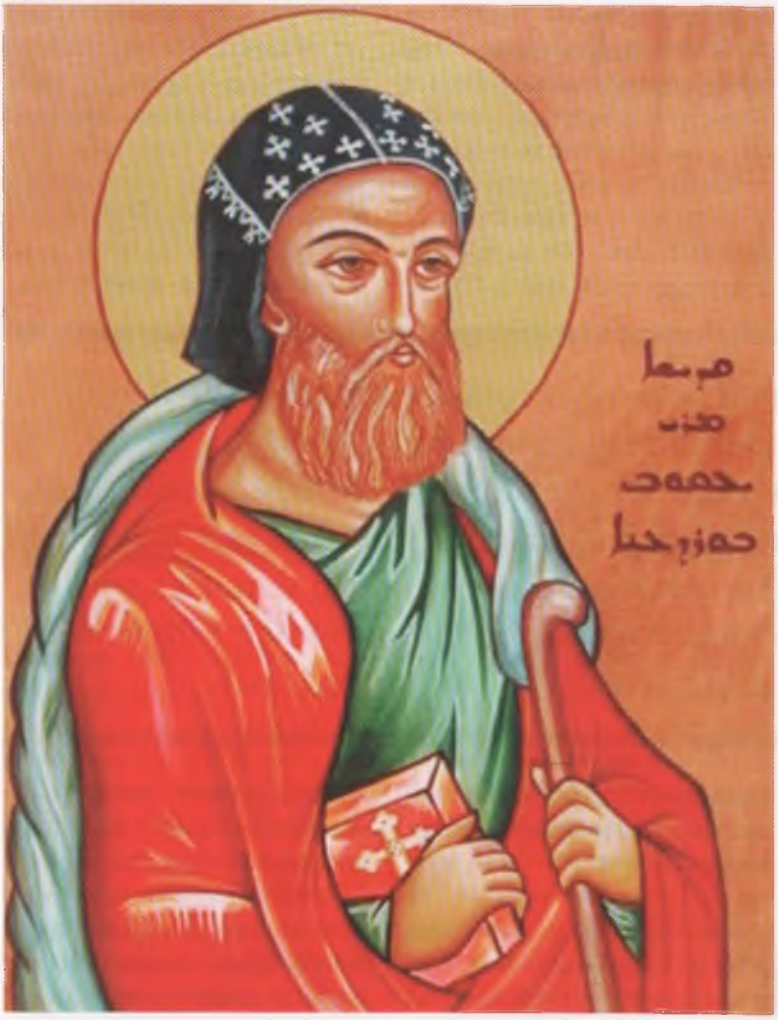

Suriyeli miafizitler, Ortaçağ'da Latin Kilisesi ruhbanlarıyla tartışırken.

raber doğu kısımlarından gelmeyen veya anadili Yunanca olan birçok başka ruhani lider de miafizitliği savunan mücadelenin içinde bulundular. Bunlar arasında 6. yüzyıl ortasından İskenderiye patriği Theodosius ve Constantinopolis patriği Anthimus da vardı. Severus örneğinde olduğu gibi, anadil veya orijinal dili Yunanca olsa dahi miafizit itikadın daha sonraki yüzyıllarda daha çok Süryani ve Kopt dillerinde yaşatılmasından dolayı literatürde bütün bu ruhani kadronun eserleri elimizde Süryanice baskılarıyla bulunmaktadır. Bu yüzden bugün Geç Antik Dönemi Süryani kaynaklardan okurken neredeyse her zaman miafizit görüş açısının içinde yazılmış yani Doğu Roma merkezi otoritesi ve resmi kilisesiyle çok sert ilişkiler yaşamış bir kültürün eserlerini okuduğumuzu hatırda tutuyor olmamız gerekmektedir.

Efesli (veya Asyalı) Yuhanna 507 yılı civarında Amida'da (bugünkü Diyarbakır) doğdu. Çocuk yaşta manastıra katıldı ve 529 civarında Tellalı Yuhanna tarafından *diyakoz* olarak takdis edildi. Yukarıda belirttiğimiz ruhani liderler ve onların taraftarı daha geniş mücadeleci kadronun üyeleri neredeyse devamlı seyahat halindeydi. Yuhanna da içine girdiği etkin dini ve idari mücadeleler yüzünden Amida'dan ayrıldı ve imparatorluğun en büyük şehirleri Antakya, İskenderiye ve Constantinopolis'te ve etraflarındaki kırsal yörelerde birçok defa ve uzun süreler bulundu. Başkente ilk gelişinin 535 civarında olduğu düşünülmektedir, çünkü bu sırada Roma'dan gelmiş Papa Agapetus'un bu ziyaretinden bahsetmektedir. İkinci sefer 540'ta geldi. Kısa bir süre için gittiği İskenderiye'den 541'in sonbahar aylarında tekrar Constantinopolis'e dönerken Filistin ve diğer yörelerde büyük veba salgınının patlamasına tanıklık etti.

Başkenti bu ikinci ziyareti sırasında Yuhanna eski imparatorlardan Anastasius'un (491-518) yeğenlerinden Probus'un konağında kaldı. Aynı Probus'un kendisinden önce "Farsilerle tartışan" lakaplı Simeon adında Süryani ermişini de ağırladığını aktarır. 540'lardaki bu ikinci ziyareti sırasında Yuhanna hükümet seviyesinde dini ve siyasi tartışmalara girmeye başladı. Hem şahsen sarayda imparatorun "huzuru"nda bulundu hem de oradaki güçlü bilgi kaynaklarıyla ilişki kurdu.

Yuhanna 558'de başka bir miafizit kilise lideri Yakup Baraday tarafından Efes'in miafizit piskoposu olarak takdis edildi.

Bu kişilerin en önemlisi gene Amida civarından başkente gelip İmparator Iustinianus'un (527-565) saygısını kazandıktan sonra bugünkü Galata civarındaki Sycae'da bir konağa yerleşen Mare'dir. 542'deki büyük vebada ölene kadar Mare, başkentteki hem Süryani hem Romalı miafizitlerin cemaat lideri konumundaydı. Onun ölümünden sonra bu konağın sahipliği ve dolayısıyla Mare'nin sosyal konumu Yuhanna'ya geçti. Yuhanna bu konakta bazı belgeler bulduğundan tarihi eserlerinde bahsetmektedir.

542'de Iustinianus, Yuhanna'yı bir ekiple beraber Efes dolaylarına yollayıp orada hâlâ putperest kalmış ahaliyi Hıristiyan yapma görevini verdi. Sonraki eserlerinde Yuhanna bu faaliyetiyle gayet övünecek ve binlerce kişiyi Hıristiyan yaptığını bildirecekti. Buradaki işinden dolayı "Efesli" veya "Asyalı" diye anıla gelmiştir.[3] 558'de başka bir miafizit kilise lideri Yakup Baraday tarafından Efes'in miafizit piskoposu olarak takdis edildi. Sonraki yüzyıllarda ve özellikle erken modern dönemlerde Ortadoğu'daki miafizit Hıristiyanlar için kullanılan Yakubi tabiri Süryani kilisesinin kuruluşundaki önemi nedeniyle bu Yakup Baraday'dan gelmektedir.

Yuhanna'nın yazdığı tarihi eserlerden en önemlilerinden biri 565-567'de tamamlanan *Doğulu Azizlerin Hayatları*'dır. Hemen ardından bir *Kilise Tarihi* yazmaya başladı. Bunun ilk iki kitabından parçalar başka tarihi eserlerin içinde kalmışlardır. Özellikle *İkinci Kitap* tamamen olmasa da *Zuqnin Vakayınamesi* ve *TelMahreli Pseudo-Dionysius Vakayınamesi*'yle bütünleşmiş hal-

de günümüze gelmiştir. Yuhanna'nın *Kilise Tarihi*'nden neredeyse tam haliyle günümüze ulaşmış *Üçüncü Kitap* 571'den itibaren başkentte olan olayları anlatmaktadır ve en son 588 civarındaki bir olaya değindiği için o civarda bittiği ve Yuhanna'nın öldüğü düşünülmektedir. Bu haliyle II. Iustinus (565-574, ö. 578), II. Tiberius Constantinus (574/578-582) ve Mauricius (582-602) dönemlerine tanıklık etmektedir.

Efesli Yuhanna başkentteki praetorium'dan bahsederken diğer kaynaklarda rastlamadığımız şu detayları geçer: Başka putperestler de yargılanmayı beklerken yargıçların işlerini gayet ağırdan almasına isyan eden halk mahkemeyi basar. Binanın -veya daha doğrusu bina kompleksinin- içinden geçerlerken perdeleri indirirler, resmî belgeleri yırtarlar ve imparatorun tasvirlerini devirirler.

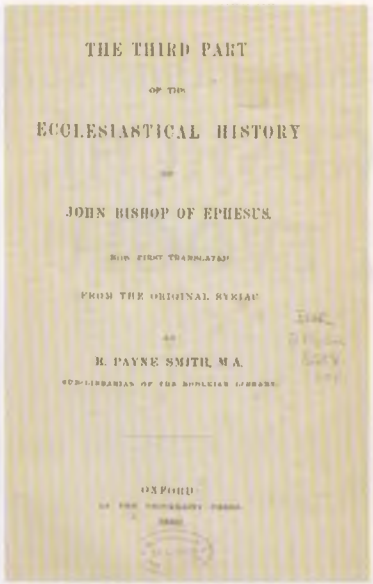
Elimize Yuhanna'nın kaleminden çıktığı gibi ulaşmış olan *Doğulu Azizlerin Hayatları* ve *Kilise Tarihi'nin Üçüncü Kitabı* başkentteki koşullar hakkında çok detaylı bilgiler vermektedir. *Doğulu Azizler* Suriye kökenli miafizit ermişlerin hayatlarını anlatır, takriben Anastasius döneminden Iustinianus'a uzanır. Bu eserde Constantinopolis'e dair anlatılanlar arasında dikkat çeken en önemli unsur şehirdeki miafizitlerin yaşadıkları yerleri listelemesi ve bize başkentin aslında gayet karma bir inanç atmosferine sahip olduğunu göstermesidir. II. Iustinus'un 571'deki icraatına kadar doğu kısımlarını etkisine alan miafizit karşıtı kovuşturma başkente pek uğramamıştı. Iustinianus döneminde 530'larda kendi yurtlarından başkente sürgün edilen İskenderiyeli Theodosius, keşiş Zᶜuro ve diğer ruhani liderler bir müddet başkentte tutulduktan sonra yeni rahip takdis etmemeleri için Dercus Kalesi'ne (bugünkü Terkos) kapatıldılar. Buna rağmen başkentteki miafizit inananlara, 571'e kadar resmi bir kovuşturma uygulanmadı. Yuhanna bu dönemden bahsederken başkentte Sycae'daki konaktan başka ayrıca Hormisdas Sarayı'nda veya bu sarayın binalarından birinde büyük bir grup sürgünün yaşadığından bahseder. Bunların bir kısmı daha sonra Urbicius Konağı denen yerde yaşamaya devam ettiler.[4] Genelde doğudan gelen sürgünlerin oluşturduğu bu büyük gruptan ayrı birkaç önemli ve prestijli konuk (Efesli Yuhanna ve Persia'dan gelen Simeon gibi) ise Anastasius'un yeğeni Probus gibi aristokratların konaklarında ağırlanmıştı. Bu yönleriyle Yuhanna'nın *Doğulu Azizlerin Hayatları*'ndaki tanıklığı Bizans sosyal tarihi için önemli bir tamamlayıcı kaynaktır.

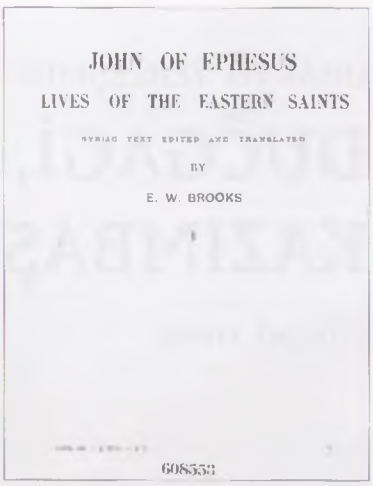
Kilise Tarihi'nin Üçüncü Kitabı ise 571'den itibaren başkentteki miafizit inananların yaşadığı kovuşturma ve işkencelerden bahsetme niyetiyle kaleme alınmıştı. Yuhanna bu konuya daha çok II. Iustinus dönemini anlatırken sadık kalır ve Iustinus döneminde başketin resmî patriği Ioannis Scholasticus'un icraatlarına tanıklık eder. II. Iustinus'un ölümünden sonra II. Tiberius dönemiyle beraber *Üçüncü Kitap* giderek anekdotlar ve rivayetlere yönelir. Başkentte patlak veren isyanları detaylı olarak aktarır. Sadece miafizitlere karşı değil, başkentte o tarihlerde putperestlere karşı yürütülen kovuşturmalara da çok yer verir. *Üçüncü Kitap* özellikle II. Tiberius dönemi için Yunanca en önemli kaynaklardan Evagrius Scholasticus'un *Kilise Tarihi* ile karşılaştırılabilir bir hal alır ve Iustinianus sonrası Constantinopolis hakkında gayet detaylı bilgi vermeye başlar.

Bu bilgiler genelde resmî kilisenin miafizitlere baskı uygulama yöntemleri ve araçlarının bahsedildiği bölümlerde çıkmaktadır. Evagrius (veya Theophanes ve Ioannis Malalas gibi Yunanca kaynaklar) Yuhanna ile aynı olaylardan bahsetseler bile her zaman Yuhanna'nın aktardığı detayları vermedikleri için Yuhanna imparatorluğun idaresi, bürokratik ve kolluk kuvvetlerinin hiyerarşisi ve başkentin topografyası ile birçok binanın işlevleri hakkındaki detaylar için tek kaynağımızdır. Örneğin bu kaynaklarda II. Iustinus zamanındaki miafizit kovuşturması yer almasına rağmen mesela *praetorium* denen bina sadece Efesli Yuhanna'da çok daha detaylı olarak belirtilmektedir: *Praetorium*'a ilk önce II. Iustinus kovuşturmasının birinci yılında (571) başkentte rastlıyoruz. Yuhanna'nın aktardığına göre miafizit inananların bir kısmı katillerin yanına hapse, bir kısmı *praetorium*'a, bir kısmı da piskoposluk sarayının altındaki hücrelere atılmıştı.

Daha sonra II. Tiberius döneminde Antakya'da *praetorium*'a rastlıyoruz. Theophilus komutasındaki askerler Rufinus adında putperest bir rahibin peşinden Baalbek/Heliopolis'ten Antakya'ya varırlar. Orada Rufinus'un arkadaşı ve gizli putperest olan Edessa valisi Anatolius'un ziyaretine gittiklerini öğrenirler. Askerler Edessa'da bu ikisini tutuklayıp Antakya'ya getirirler. Antakya'daki duruşma sırasında Anatolius'un sahip olduğu bir ikonanın arkasında Apollo'nun bir tasviri olduğu ortaya çıkınca Anatolius Antakya'daki *praetorium*'a atılır. Oradan başkente sevk edilir ve başkentteki *prateorium*'a kapatılır. Efesli Yuhanna başkentteki *praetorium*'dan bahsederken diğer kaynaklarda rastlamadığımız şu detayları geçer: Başka putperestler de yargılanmayı beklerken yargıçların işlerini gayet ağırdan almasına isyan eden halk mahkemeyi basar. Binanın -veya daha doğrusu bina kompleksinin- içinden geçerlerken perdeleri indirirler, resmi belgeleri yırtarlar ve imparatorun tasvirlerini devirirler (*Kilise Tarihi*, 3.31). Mahkeme memurlarından biri kendini halkın gazabından korumak için bir

William Cureton'un 1853'teki Efesli Yuhanna'nın *Kilise Tarihi*'nin III. cildi baskısının Süryanice kapağı. Burada görülen harfler Oxford Üniversitesi Basımevi tarafından ilk defa bu baskı için üretilen hurufat takımından çıktı ve bundan sonrakı bütün Süryanice edisyonlarında yayılarak kullanılmaya devam etti.

oda dolusu hazineyi onlara sunar. Yuhanna'ya göre bütün bunlar Placidia Sarayı adlı binada geçti. Evagrius Scholasticus'un *Kilise Tarihi*'nde bu olaya yer verilse de Evagrius olayın başkentte nerede geçtiğini söylememektedir (5.18).

Yuhanna'da *praetorium*'un bir yer olarak geçtiği diğer örnekler Tiberius döneminde neredeyse bütün devlet memurlarının bir araya gelip bir adalet divanı oluşturdukları kısım ve ardından başka bir yargıçlar kurulunun toplandığının anlatıldığı kısımdır (3.33-34).

Yuhanna'nın aktarımlarında imparatorluğun memur ve idarecilerini de görevleri kapsamında biraz daha detaylı olarak tanıyoruz. *Taxiotes*, *commentariensis* ve *excubitor* gibi görevliler buna örnektir.[5] Iustinianus döneminin meşhur yasa metni *Corpus Iuris Civilis*'te görüldüğü üzere *taxiotes* bir idarecinin memuru, çavuş, komiser veya saray muhafızlarından biri gibi anlamlarla çıkıyor. *Commentariensis* kamu evrakının kaydını tutar, kâtip, sekreter gibi görevlerde bulunur ve ayrıca hapisteki mahkûmların listesini oluşturur. *Excubitores* basitçe muhafız ve bekçi anlamındadır. Evagrius'ta ve Theophanes'te belirtildiği üzere Iustinianus'un ölümünden sonra II. Iustinus'un tahta çıkışını *excubitores* güvenceye almıştı. Mauricius'un kardeşini *excubitores*'in komutanı olarak atadığını da biliyoruz. Fakat bu formal tanımların yanında Yuhanna'nın tanıklığına bakarsak bu memurlar aynı zamanda işkence ve kaba kuvvet uygulayan kolluk kuvveti olarak görülüyorlar: 571'de II. Iustinus başkentteki miafizitlere karşı kovuşturmaya başladığında miafizitlerin kullandığı kiliselere *taxiotai* ve *commentarienses* doluştu, beraberlerinde getirdikleri resmi Kadıköy Konsili itikadının kullandığı ayin ekmeğini zorla yedirdiler. İnananlar kaçışmaya başladıklarında onların peşine düşenler *taxiotai* oldu. Zorla manastırlarından koparıldılar ve Kadıköy Konsili'ne sadık manastırlara yerleştirildiler.

O sırada başkentte bulunan piskopos Stefanos'u Plate'ye (Yassıada) götürenler arasında Kadıköy Konsili itikadına mensup ruhban yanında *excubitores* de vardı. II. Iustinus'un patriği Ioannis Scholasticus'un emirleri uyarınca bunlar Stefanos yanlarında getirdikleri ayin ekmeğinden yemeyince kan kusana kadar dövdüler.

Efesli Yuhanna'nın keskin şahitliği bir tek miafizit kovuşturmasında değil, aynı zamanda putperestlere karşı düzenlenen gösteri ve şiddet olaylarında da aynı olaylardan bahseden Yunan ve Latin kaynaklarından daha niteliklidir: II. Tiberius'un hükümdarlığının ilk yıllarında gene şehirde putperestlerin varlığını bahane edip de kamu malını yağmalamaya başlayan halkın ayaklanmasının yatıştığını konu alan bir kısımda Yuhanna imparatorun toparladığı adalet divanının üyelerinin tam listesini verir. Süryanice metinde basitçe transkripsiyon halinde verilen bu makamlar listesi, *arkhontes*, *synkletikoi*, *apo hypaton*, *illoustrioi*, *apo hypark-hon* ve senatonun geri kalanı niyetine *synkletos* terimlerini içeriyordu. Yuhanna'nın verdiği bu detay seviyesine Theophanes'in *Vakayiname* veya Evagrius'un *Kilise Tarihi* gibi eserlerinde hemen hemen hiç rastlanmaz.

Bu gibi örneklerden yola çıkarak Efesli Yuhanna'nın başkente ve imparatorluk idaresinin işleyişine bakışında Bizans tarihini okurken genel olarak kullandığımız Yunan ve Latin kaynaklarında rastlanmayan veya üstün körü geçilen unsurlara fazlasıyla yer verdiğini söyleyebiliyoruz.

DİPNOTLAR

1 Sebastian Brock, "An Introduction to Syriac Studies" J. H. Eaton, ed., *Horizons in Semitic Studies: Articles for the Student* University Semitics Study Aids 8 (Birmingham: Dept of Theology, University of Birmingham, 1980) bu konudaki en önemli tanıtıcı malzemedir.

2 Daha eski ve yaygın "monofizit" (Yun. "tek tabiatçı") tabiri tarihi kaynaklarda biraz hakaretamiz bir niyetle kullanılagelmişti ve aslında teknik olarak Süryani inancını çarpıtmaktadır. Onun yerine artık miafizit (Yun. "bir tabiatçı") tabiri kullanılmaktadır.

3 Efes Anadolu'nun batısında Romalıların "Asya" dedikleri vilayetin (*provincia*) başkentiydi.

4 Hormisdas Sarayı'nın Büyük Saray ile Sergius ve Bacchus Kilisesi (bugünkü Küçükayasofya Camii) arasında olduğu bilinmektedir. Urbicius konağı ise eğer başka kaynaklarda bahsedilen *ta Ourbikiou* ile aynı binaysa büyük ihtimalle Ayasofya'dan Sirkeci'ye inen yokuşun biraz batısında bulunuyordu.

5 *Taxiotes* Yunanca diğerleri Latince kökenlidir Süryanice metinde bu kelimeler transkripsiyon halinde yazılmıştır.

URARTU YERLEŞMESİ OLARAK BİLİNEN KUZEYBATI İRAN'DAN NOTLAR

DUĞGAGİ, GUSHCHİ, KAZIMBAŞI, EVOĞLU

BÜLENT GENÇ

Urartu uygarlığıyla özdeşleşen çeşitli kültürel varlıklar bulunmaktadır ve araştırmaların pek çoğunda da bunlar tanımlama ve tarihlemede ilk elden veriler olarak kullanılırlar. Ancak krallığın perifeerisindeki alanlar ve bu alanların verileri merkezle her zaman benzerlik göstermeyebilir. Özellikle yüzey araştırmalarından yola çıkılarak yapılan saptamalar kimi zaman bazı sıkıntıları barındırmaktadır. Bu nedenle Urartu üzerine günümüze kadar üretilen bilgiler çerçevesinde yerleşimlerden bazılarını bir kez daha gözden geçirmek önemlidir.

Bir uygarlık, her zaman bir geçmiş, yaşayan belli bir geçmiştir.[1]

Belirli bir dönemde sınırları kabaca belirli bir coğrafyada etkinliğini sürdürmüş olan bir uygarlığın geçmişinin aydınlanması, bu kültürden günümüze nelerin kalmış olduğunun araştırılmasına bağlıdır. Her kültürün kendisine özgü nitelikleri olan, kendisiyle özdeşleşen ürünleri vardır. Bunlar mimariden taş işçiliğine, çanak-çömlekten metal eserlere, süs eşyalarından savaş araçları vb. birçok kategoride ele alınabilir. Burada değerlendireceğimiz Urartu uygarlığının da Urartuların krallıklarıyla özdeşleşen çeşitli kültürel varlıkları bulunmaktadır ve araştırmalarda bunlar tanımlama ve tarihlemede ilk elden veriler olarak kullanılırlar. Ancak krallığın periferisindeki alanlar ve bu alanların verileri merkezle her zaman benzerlik göstermeyebilir. Özellikle yüzey araştırmalarından yola çıkılarak yapıları saptamalar kimi zaman bazı sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Kuzeybatı İran'da Urumiye Gölü'nün kuzeyinde yer alan bazı yerleşmeler ve kaleler, 40 yılı aşkın bir süre önce kazı ve yüzey araştırmaları ile belgelenmiş günümüze kadar da bu sonuçlar geçerliliğini korumuştur. Ancak Urartu uygarlığı üzerine yürütülen çalışmalar geçmişten günümüze artarak devam etmiş, kazılar ve yüzey araştırmaları bilgi dağarcığımızı olabildiğince genişletmiştir. Bu araştırmaların bir

Urartu sur kalıntılarından bir bölüm.

Fotoğraflar: Bülent Genç.

Zernaki Tepe'de en fazla sonuç alınabilecek bölüm iş makineleri tarafından yok edilmiştir.

Dučgagi-ızgara planlı yerleşimden kalıntılar. Dučgagi yerleşmelerinde bulunan kalıntılar gerek Urartu mimari anlayışı ve gerekse taş işçiliği açısından Urartu özelliklerini yansıtmamaktadır.

bölümü Demir Çağı'nda Kuzeybatı İran'daki Urartu varlığını temsil eden kaleler ağını ve krallığın bu coğrafyadaki aktivitelerini, kalelerin pozisyon ve niteliklerini, kullanım amaçlarını ekonomi üzerinden değerlendirdiğimizde krallığın gelişim aşamalarını algılamamızı sağlamıştır. Urartu üzerine günümüze kadar üretilen bilgiler çerçevesinde bu yerleşimlerden bazılarını bir kez daha gözden geçirmek yerinde bir değerlendirme yapabilmek için elzemdir.

Bu çerçevede Urartu yerleşmesi olarak tanımlanan Kuzeybatı İran'daki bazı noktaları, özellikle krallığın çekirdek bölgesi olarak tanımlanan Van Gölü havzasındaki sitelerle karşılaştırarak benzerlikleri ve farklılıkları üzerinden bazı çıkarımlarda bulunmak ve bu coğrafyadaki yerleşmelerin krallık ile ilişkisini anlamak amacıyla yazının konusunu oluşturan yerleşmeleri değerlendirmeye çalışacağım. Urumiye Gölü'nün kuzeyine doğru yayılan ovalardan Salmas'ın güneydoğusuna doğru Gushchi ve Kazımbaşı, Khoy Ovası'ndaki Evoğlu ve kuzeyde Maku civarındaki Dučgagi değerlendirmemize konu olacaklardır.

DUČGAGİ

Maku'dan 47 km güneydoğuda, Şot şehrinden ise 14 km güneydoğuda yer alan ve Sufi köyünün 1 km kuzeyinde bulunan Dučgagi[2], literatüre aynı adla geçmekle beraber köylülerin Döşkaya şeklinde adlandırdıkları yaklaşık 1 km uzunluğunda kayalık bir platoda yer almaktadır ve 6,8 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Kuru bir dere yatağının hemen üzerinde yükselen bu platoda ızgara planlı olarak tasarlanmış birtakım yapı kalıntıları bulunmaktadır. Yüzeyde kalan kısımları itibariyle oldukça az bir kısmı ve çoğu yerde tek sıra taş temel olarak gözlenebilen bu kalıntıların hemen hemen hiçbirinde çekiçle işlenmiş, tıraşlanmış veya yontulmuş bir ize rastlanmamaktadır. Önceden tasarlanmış ve ızgara planlı olarak kurgulanmış olan böyle bir imar faaliyetinde bu türden kaba ve işlenmemiş malzemenin kullanılmış olması düşündürücüdür. Kullanılan malzeme uygulanan mimari anlayışa ters düşmektedir. Aslında ızgara planlı yerleşimlere bölgede pek rastlanmamaktadır. Dučgagi'ye benzer en yakın örnek Van-Erciş'in hemen kuzeyinde bulunan yaklaşık 2,5 km uzunluğunda ve 1,5 km genişliğinde bir alanı kaplayan Zernaki Tepe kalıntılarıdır. Burada da yine ızgara plan tasarlanmıştır ve sitadel olarak adlandırılabilecek bölümün dışında kalan yapı kalıntılarında kullanılan taş malzeme Dučgagi'de kullanıldığı gibi kaba saba ve işçilikten yoksundur. Dučgagi'de bulunan birkaç parça kırmızı astarlı keramik Urartu keramiği olarak değerlendirilmiş ve buradan yola çıkarak Urartu yerleşmesi olabileceği öne sürülmüştür; ayrıca çevresinde savunma duvarlarının bulunmaması da çevresinin dik yamaçlı olmasıyla açıklanmıştır.[3] Fakat bu alanın yamaçlarının çok da dik olduğu söylenemez ve hemen hemen etrafındaki birçok yerden bu

Kazımbaşı, Kuzeybatı İran'daki kaleler içerisinde konumu gereği çok farklı bir noktada durmaktadır.

Su taşıyan kanallarıyla birlikte bir sarnıç. Urartu kentlerinin geniş tarım alanlarına hâkim noktalarda inşa edilerek, gölet ve kanallarla verimliliğinin arttırılmış olabileceği düşünülmektedir.

alana ulaşılabilmektedir. Ayrıca yamaçlarda bulunan mezar kapaklarını oluşturan oldukça geniş ve kaba sal taşları da göze çarpmaktadır.

Ancak bugün yüzeyde oldukça az sayıda keramik parçasına rastlanmaktadır ve bu malzemenin Urartu karakterini yansıttığını söylemek çok zordur. Birkaç parça kırmızı keramikten yola çıkarak mimariyle ilişkili dönem saptamak yine başka sıkıntılara yol açacaktır. Dučgagi'de gözlemlediğimiz keramik parçaları oldukça kaba ve astarsız mallardır. Bölgesel üretim farklarını bir kenara bırakırsak, kırmızıya benzeyen parçalar Van Gölü havzasında ve dışında bulunan Urartu yerleşmelerinden bildiğimiz kırmızı astarlı keramiklere hiç benzememektedir. Bu hâliyle Dučgagi'nin Urartu dönemine yerleştirilmesi ızgara planlı kentlerin tarihsel olarak ortaya çıkış ve uygulanışlarını geriye çekecektir ki bu durum bir hayli güç görünmektedir. Keza Urartu coğrafyası ve yayılım alanındaki Zernaki Tepe ve Dučgagi yerleşmelerinde bulunan kalıntılar gerek Urartu mimari anlayışı ve gerekse taş işçiliği açısından hiçbir şekilde Urartu özellikleri yansıtmamaktadır. Zernaki Tepe hakkında Urartu dönemine tarihlendirmeye meyilli[4] araştırmalardan Sasani dönemini kapsayabileceğini[5]

düşünen araştırmalara çok çeşitli yayınlar yapılmıştır. Özellikle 1960 yılında Burney ve Lawson tarafından kaleme alınan makalede de birkaç parça kırmızı astarlı keramikten ve duvar işçiliğinden yola çıkılarak Zernaki Tepe'nin Urartu döneminde inşa edilmiş olabileceği ve tamamlanamadan terk edilmiş olduğu öne sürülmüştür. Zernaki Tepe daha sonraki yıllarda keşfedilen Dučgagi'nin tarihlendirilmesine de neden olmuş görünmektedir. Zernaki Tepe ve Dučgagi'nin benzerlik ve farklılıkları dikkate değer olmakla beraber her iki sitenin de Urartu döneminde inşa edilmiş olduğunu iddia etmek için daha fazla kanıta ihtiyaç vardır. Ancak Zernaki Tepe'de sitadel olarak tanımlanan bölümde bulunan bazalt duvarlar ve bu duvarları oluşturan taş işçiliğine baktığımızda tamamen Urartu taş işçiliğine yabancı olduğu göze çarpmaktadır. Hemen hemen tüm bazalt bloklar güvercin kuyruğunu andıran ve taşa oyulmuş girintilere çakılan demir kelepçelerle birbirine tutturulmuştur ki bu anlayış özellikle Pers dönemi taş işçiliğini akla getirmektedir. Elbette her iki yerleşimin de dönemi ve niteliğiyle ilgili somut veriler gelecekte buralarda yapılacak kazılara bağlıdır. Dučgagi'de tahribat küçük ölçekli olup çeşitli defineci çukurları bulunmaktadır. Zernaki Tepe'de ise alanın çoğu kısmında günümüzde temel seviyesinde taş sıraları yer alırken bazı bölümler de tarla olarak kullanılmaktadır. Sitadel olarak düşünülen alan belki de Zernaki Tepe'de en fazla sonuç alınabilecek bölümü oluşturmaktadır. Ancak gelin görün ki bu bölüm de Erciş'in yerel yönetimlerinin bilgisi dâhilinde büyük bir sorumsuzluk örneği olarak iş makineleriyle sökülerek yok edilmiş, bazalt taşlar kullanılmak üzere taşınmıştır. Böylece Zernaki Tepe'yi aydınlatabilecek bu bölüm de fütursuzca yok edilerek bu alandan gelecek olası veriler ortadan kaldırılmıştır.

GUSHCHİ

1905 yılında, Urumiye Gölü'nün kuzeybatı kıyılarında yer alan Gushchi'de (Guşçi) köylüler bir mezar içerisinde istiflenmiş hâlde birtakım Urartu objeleri bulurlar.[6]

Rastlantı sonucu ortaya çıkardıklarını iddia ettikleri bu buluntular arasında boğa başlarının yanı sıra bronz kemer parçaları da yer alır. Bu boğa başlarının kazan kulpları olarak kullanılan kanatlı boğa biçimindeki eklentiler olduğu ve Yakındoğu'da bazı yerlerde bulunduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Phrygia'da Gordion, Zincirli, Tell Rifa'at, Kuzey Suriye'de olasılıkla Aleppo, Urartu'da Toprakkale, Altıntepe,

Evoğlu/Kız Kalesi önerildiği gibi bir yöneticinin ikametgâhı olabilir.

Evoğlu civarında bulunan rölyef (Kleiss 1976).

Karmir Blur, Kuzeybatı İran'da Aras Nehri kıyısında bulunan Verachram ve Urumiye Gölü'nün batı kıyısında yer alan Gushchi bulunmaktadır.[7] Bu kazan eklentilerinin buluntu yerleri, yayılım alanları, olası kökenleri ve kronolojileri çeşitli araştırmacılar tarafından ayrıca tartışılmıştır. Gushchi'deki mezarda bulunan üç grup hâlinde düzenlenmiş hayvan figürleriyle bezeli bronz kemerde keçiler, boğalar, aslanlar ve kuş formunda insan başlı ve ayaklı ok atar şekilde betimlenmiş mitolojik yaratıklar yer almaktadır.[8] Günümüzde çeşitli müzelere dağılmış durumdaki Urartu kemerlerinin birçoğu kaçak kazılar yoluyla yayıldığı için bazı buluntu gruplarının lokasyonlarının bilinmesi önemlidir, ancak bu mezarın da yeri bilinmemektedir. Bu buluntular günümüzde Cincinnati, New York, Cleveland, Paris ve Oxford'da çeşitli müzelerde yer almaktadırlar. Kazan eklentileri, sirenler ve benzeri bronz eşyaların aslında çok geniş bir coğrafyada kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bu açıdan bakıldığında bu tür buluntuların salt bir kültüre mal edilmesi yayıldığı alanları göz önüne aldığımızda oldukça zor görünmektedir. Bu tarz uygulamaların dönemsel olarak çeşitli toplumlar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Gushchi'ye çok yakın mesafede aynı kültür bölgesinde bulunan Kazımbaşı, Kuzeybatı İran'daki kaleler içerisinde konumu gereği çok farklı bir noktada durmaktadır.

KAZIMBAŞI (GAUHARCHİN KALE)

Urumiye Gölü'nün kuzeybatı bölümünde, Gushchi'den 16 km ileride yer alan Gauharchin Kale köyüne 3 km mesafede, günümüzde karaya bağlanarak yarımada oluşturmuş kayalık bir zemin üzerinde yer almaktadır.[9] Büyük olasılıkla inşa edildiği dönemde kıyıya yakın bir ada görünümündeydi; göl seviyesinin düşmesi sonucu kara bağlantısı ortaya çıkmış olmalı. Köyün alt kısmında ve göl kıyısında iki devasa kayalık kütlesi olarak karşımıza çıkan bu adalardan diğeri ise görece biraz daha küçük olup daha doğuda bulunur ve bugün tamamen sularla çevrili durumdadır. Kaleye doğu yamacında yer alan ve kayaya oyulmuş, yüksekliği 2 metreyi aşan ve genişliği 2 metre civarında olan, içinde yer yer merdivenlerin de izlenebildiği üzeri açık tünel şeklinde oyulmuş bir zeminden geçilerek çıkılabilmektedir. Kayalık alanın bu şekilde oyularak yol oluşturulmasının benzer bir örneği Yukarı Anzaf'ta tapınağa doğru uzanan bölümde görülmektedir. Bu alana gelmeden önce sağ tarafta kaya yüzeyi tıraşlanarak birtakım nişlerin açıldığı görülür. Kaleye girişi de sağlayan bu bölümde harçla yapılmış çeşitli duvar kalıntıları görülebilmektedir ve bu kalıntılar Ortaçağ'da Ermeni dönemine ve olasılıkla İslami döneme tarihlendirilmektedir.[10] Ortaçağ'da yoğun bir yerleşim aldığı yüzeyde yer alan sırlı veya sırsız çeşitli keramik parçalarından da anlaşılmaktadır.

Kalede 3 adet kayaya oyulmuş sarnıç ve bu sarnıçlara su sağlayan kanallar bugün net olarak görülebilmektedir. Bu sarnıçlardan bir tanesi Zivistan'daki sarnıçla çok benzerdir. Bunlardan kısmen kayadan oyulmuş ve kısmen de çok incelikli duvar işçiliğiyle yapılmış olan kuzeybatıdaki bir sarnıç çok ilgi çekicidir. Duvar derzlerinin özenle sıvanması, yapının milattan sonraya, belki de Sasani dönemine yerleştirilebileceği şeklinde yorumlanmıştır.[11] Daha sonra tuğla/kiremit kırıklı su geçirmez bir sıva yapılmış ve kaba taş işçiliğine sahip bir tonoz sarnıcı tamamlamıştır. Urartu sur kalıntıları ve kaya basamaklarının fark edilebilir durumda olduğu belirtilirken,

bir çekince payı da saklı tutularak, Kazımbaşı bir Urartu kalesi olarak nitelendirilmiştir.[12]

Kalede ciddi ve yoğun bir taş işçiliğinin baskın olduğunu hemen hemen her yerde görebilirsiniz. Kalede özellikle geç dönemde yoğun bir yapılaşma evresinin bulunduğu hem

birimler olarak da tasarlanmışlardır. Bu hâliyle Gauharchi Kale'nin pozisyonu Urartu dönemindeki kale yerleşim alanlarının seçimine ters düşmektedir. Ancak elbette kalenin Urartu dönemindeki yeri -kaleden geriye bir şeylerin kalması durumunda- yapılacak kazılar neticesinde kesinleşecektir.

hizasında bir dağ keçisinin de bulunduğu görülür.

Bununla birlikte oldukça mütevazı boyutlarda olan kaleyle ilgili bir yerleşim yeri bulunmamaktadır. Kef Kalesi her ne kadar önemli bir geçiş noktasında bulunuyor olsa da vadinin genişlemesiyle farklı yerlerden

Gauharchin Kalesi'ne ulaşımı sağlayan kayaya oyulmuş yol.

harçla örülmüş duvarlardan hem de keramik parçalarından rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Ancak erken dönem yapılaşmaları için bunu söylemek zordur. Özellikle Urartu dönemine tarihlendirilen sadece kaya basamakları ve birkaç duvar parçası kalenin geçmişinin aydınlatılması ve döneminin tespit edilmesinde sadece bir yere kadar fikir verebilir. Kazımbaşı'nın Gushchi'ye olan yakınlığı ve şu an yeri bilinmeyen mezardan ele geçen buluntulardaki benzerlikler Urartu kültürüyle bazı paralellikler göstermektedir. Kabaca Urartu'nun doğu sınırları içinde kalan kalenin bulunduğu konum ve yer seçimine bakıldığında daha çok güvenlik odaklı, kuşatılması durumunda ele geçirilmesi zor konumuyla dikkati çeker. Bu alanı çevreleyen bir sur duvarının bulunduğunu söylemek güçtür. Sarnıçlarının sayısı ve büyüklüğü de uzun süreli kuşatmalara dayanabilecek yapıda tasarlandığını gösteriyor. Ancak Urumiye Gölü havzasında bulunan Urartu kalelerinin hemen hepsi ova kenarlarında ve ovaya doğru çıkıntı oluşturan dağ uçlarında inşa edilmişlerdir. Böylece askeri seferlerde birer ikmal üssü olmalarının yanı sıra ürünlerin depolandığı mimari

EVOĞLU/KIZ KALESİ

Evoğlu/Kız Kalesi Tebriz ve Marand üzerinden Maku'ya ve Türkiye-İran sınırına giden yolda, Marand'ın 21 km kuzeybatısında ve Khoy yol ayrımından 4 km ileride, Evoğlu civarında bulunur.

Evoğlu/Kız Kalesi yönetim merkezleri ve askeri güç noktaları olarak hizmet eden Verachram, Sangar, Kale Haidari, Bastam, Livar, Seqindel, Haftavan, Kale Ismail Ağa ve Qalatgah gibi bu kategoriye giren merkezler arasında kabul edilmektedir.[13]

Khoy Ovası, Urartu dönemi için farklı bir örneği temsil eder. Bu ovanın verimliliği Qareh Ziyaeddin ve Marand'dan daha fazladır ve bu alanda henüz kompleks ve büyüklük açısından Bastam'a eş değerde bir merkez yoktur. Evoğlu/Kız Kalesi bu civarda bulunan bir rölyefe[14] dayanılarak başlıca merkezlerden biri olarak tanımlanmıştır.[15] Kabartma boynuzlu başlığı, elinde tuttuğu nesne ve duruşu itibariyle, II. Rusa'nın inşa ettiği Adilcevaz Kef Kalesi kabartmalarından bildiğimiz betimlemeye çok benzemektedir. Fakat bu kabartmada figürün önünde göğüs

de geçişin mümkün olması nedeniyle bu güzergâhı kontrol ettiği söylenemez. Kleiss kalenin iki aşamada inşa edildiğini öne sürmüştür: Başlangıçta MÖ 9. yüzyılda konik tepe üstüne surlarla çevrili bir ikametgâh olarak inşa edilmiş, daha sonra MÖ 7. yüzyılda tepenin aşağı kısmı başka bir sur duvarıyla çevrelenerek güçlendirilmiştir.[16] Evoğlu/Kız Kalesi gerçekten de önerildiği gibi bir yöneticinin ikametgâhı olabilir ve bu hâliyle Bastam ve Verachram büyüklüğündeki kale ve yerleşim merkezlerinden ziyade Allahverdikand'ı anımsatmaktadır. Diğer 6 kale ovanın kenarlarında dağınık şekilde bulunmaktadır ve gerçekten de bunlardan biri olan Gavur Kalesi, Kız Kalesi'nden büyüktür.[17] Urartu dönemine ait bilinen bir tepenin dışında gerçek bir yerleşim için çok az kanıt bulunmaktadır.[18]

Khoy Ovası'nın, Van Gölü havzasıyla bağlantısı büyük ölçüde Kotur Vadisi üzerinden sağlanmıştır. Urumiye Gölü'nün kuzeyinde yer alan bu ovada bulunan kaleler daha doğudaki bölgeler için birer savaş üssü olmasının yanı sıra bu güçlü ovanın tarımsal ürünlerinin toplandığı merkezler olarak da karşımıza çıkarlar. Urartu kentlerinin geniş tarım alanlarına

hâkim noktalarda inşa edilerek, gölet ve kanallarla verimliliği artırılmış, sitadellerin eteklerine yerleştirilen topluluklara, tarım alanlarını işleme görevinin de yüklenmiş olabileceği düşünülmektedir.[19] Tarımda sulamaya verdikleri önemi yazıtlarından da anlayabileceğimiz Urartu krallarının verimli ve işlek ovalarda imar faaliyetleri çerçevesinde kale sayısını artırdığını düşünebiliriz. Bu hâliyle bazı ovalarda yerleşim sayısının daha az, bazılarında daha fazla olması hem ovaların stratejik pozisyonuna hem de üretim ilişkilerine bağlıdır.

Kuzeybatı İran'daki kalelerin Urartu dönemindeki yerleri elbette tartışılmalıdır. Bu bölgede kazısı yapılan sitadellerin dönemini net olarak anlayabiliyoruz. Bunlar da çok sınırlı sayıdadır. Bölgenin Urartularla birlikte daha yoğun olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak krallığın içinde tam olarak dönemini saptayamadığımız kaleler ağı da ayrı bir soru olarak cevap beklemektedir.

KAYNAKÇA

Braudel, F. (2001). *Uygarlıkların Grameri*. Ankara, çev. Mehmet Ali Kılıçbay

Burney, C. A. and G. R. J. Lawson (1960). "Measured Plans of Urartian Fortresses." *Anatolian Studies* 10: 177-196.

Ghirshman, R. (1969). Beitrage zur Alten Geschichte und deren Nachleben. *Festschrift für Franz Altheim* I.

Hamilton, R. W. (1965). "The Decorated Bronze Strip from Gushchi." *Anatolian Studies* 15: 41-51.

Kleiss, W. (1968). "Urartaische Plätze in Iranisch-Azerbaidjan." *Istanbuler Mitteilungen* 18: 1-44.

Kleiss, W. (1973). "Planaufnahmen urartäischer Burgen in Iranisch-Azerbaidjan im Jahre 1972." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 6: 81-89.

Kleiss, W. and H. Hauptmann (1976). *Topographische Karte von Urartu*. Berlin.

Kleiss, W. (1976). "Urartäische Plätze im Iran (Stand der Forschung Herbst 1975)." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 9: 19-43.

Kleiss, W. and S. Kroll (1978). "Urartäische Platze: A. Architektur." *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 11: 27-72.

Köroğlu, K. (2011). *Urartu: Krallık ve Aşiretler / Urartu: The Kingdom and Tribes. Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East*. K. Köroğlu and E. Konyar. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 10-49.

Lampl, P. (1968). *Cities and Planning in the Ancient Near East*. London.

Muscarella, O. W. (1968). "Winged Bull Cauldron Attachments from Iran." *Metropolitan Museum Journal* 1: 7-18.

Sevin, V. (1997). "Van/Zernaki Tepe: On the Urartian Grid Plan Once Again." *Anatolica* 23: 173-180.

Piotrovskii, B. B. and P. S. Gelling (1967). *Urartu: the kingdom of Van and its art*. London

Zimansky, P. E. (1985). *Ecology and Empire: The structure of the Urartian State*. Chicago

DİPNOTLAR

1 Braudell 2001, 57.
2 Kleiss 1968, 13.
3 Kleiss 1968, 17.
4 Burney-Lawson 1960, 177-196; Lampl 1968, 113.
5 Sevin 1997, 173-180.
6 Piotrovskii 1967,37.
7 Muscarella 1968, 7-18.
8 Hamilton 1965, 41-51.
9 Kleiss-Hauptmann 1976, 30.
10 Kleiss 1968, 39.
11 Kleiss 1968, 40.
12 Kleiss 1968, 40.
13 Kleiss 1976, 41-43.
14 Ghirshman 1969, 35.
15 Kleiss 1976, 42.
16 Kleiss 1973, 87.
17 Kleiss-Kroll 1978, 34-38.
18 Zimansky 1985, 38.
19 Köroğlu 2011, 44-45.

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ I-VI

DERSİMLİLERDEN MEKTUPLAR (1941-1953)
Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan

DERSİM HAREKÂTI VE CUMHURİYET BÜROKRASİSİ (1936-1950)
Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan

DOĞU ANADOLU VE CUMHURİYET BÜROKRASİSİ (1939-1951)
Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan

KÜRT SORUNU VE DEVLET TEDİP VE TENKİL POLİTİKALARI (1925-1947)
Derleyen: Tuğba Yıldırım

"DOĞU SORUNU" NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)
Derleyenler: Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan

DOĞU ANADOLU'DA TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK DERSİM-SASON (1943-1946)
Haz. Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No:82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI 20 YIRMİNCİ YIL

PROF. DR. HALİL SAHİLLİOĞLU ANISINA

PROF. DR. COŞKUN ÇAKIR

Sahillioğlu'nun kişilik yapısı akademik çalışmalarında da kendisini gösterirdi. Yazılarında çok iddialı bir üslubu tercih etmez, onca donanımına rağmen ihtiyatlı bir dil kullanırdı. Bir iki istisnası olsa da büyük genellemelerden kaçınır, spesifik noktalara yoğunlaşır, mevzi hükümler verirdi. Her daim dediklerinin altını doldurma kaygısı vardı. O kadar ki yer yer onun çalışmalarının dipnotlar kısmının metin kısmından daha öne geçtiği görülür. Modelleme yapmaz, büyük denklemler kurmaktan kaçınırdı.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu (1924-2012).

"Bugün Osmanlı Para Tarihi diye bir çalışma alanı varsa bu alanı Halil Sahillioğlu kurmuştur ve tanımlamıştır"[1]
Şevket Pamuk

HAYATI

15 Mart 2012 tarihinde aramızdan ayrılan ve Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden biri olan Halil Sahillioğlu 1924 (1340) yılında Antakya'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini bu şehirde yaptı. 1946 yılında Antakya Erkek Lisesi'nden mezun oldu ve aynı yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne girdi. Sahillioğlu üniversite öğrenciliğine başladığında İktisat Fakültesi kurulalı henüz on yıl olmuştu ve burada başta Almanya'dan gelen biliminsanları ve onların yetiştirdikleri olmak üzere son derece düzeyli bir hoca kadrosu vardı. Doğal olarak iyi bir eğitim aldı. 1952 yılı Şubat döneminde üniversiteden mezun oldu. Öğrenciliği devam ederken yedek subay olarak askerlik görevini de tamamladı.

Mezuniyetini müteakip Ziraat Bankası'nda çalışmaya başladı, 1953 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü'ne asistan olarak atanarak akademik yaşamına ilk adımını attı.[2] Türkiye'de iktisat tarihinin kurucusu sayılan Ömer Lütfi Barkan'ın yanında çalışmaya başladı. Böylelikle Sahillioğlu'nun Türk iktisat tarihi yolculuğu da başlamış oldu.

Asistan Halil'in sahip olduğu mükemmel Arapça ve Osmanlıca bilgisi ve tarih araştırmalarına olan ilgisi kendisini arşiv ve kütüphanelerin başarılı bir araştırmacısı yaptı. Bir taraftan Türk iktisat tarihinin kaynaklarını toplarken, diğer taraftan yeni kurulmuş olan Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nün kitaplığını geliştiriyordu. Kuşkusuz bütün bu çabalar aslında devam eden doktora çalışmalarının birer tamamlayıcısı mahiyetindeydi.

Sahillioğlu Osmanlı Arşivi'ni keşfetmiş ve belgelerle çok iyi bir ilişki kurmuştu. Doktora çalışmasını 1958 yılında tamamlandı: "Kuruluştan XVII. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme".

Doktoradan sonra onun için dünya iktisat tarihçiliğinde neler olup bittiği merak konusu olmuştu. Hocası Barkan onu, arkadaşı dünyaca ünlü tarihçi Fernand Braudel'in yanına göndermek istedi. Fransız hükümetinin sağladığı bursla 1959 yılında Paris'e gitti, Ecole Pratique des Hautes Etudes (Sciences Economiques et Sociales) 6. Section'da kaldı. Burada Archives Nationales ve Biblotheque Nationale'de çalışmalar yaptı. Doktora tezini Fransızcaya çevirmek ve Fransa'da yayınlamak istiyordu. Adı

geçen araştırma merkezi bu konuda kendisini destekledi ve bir ders yılı daha Paris'te kalmasını sağladı.

1961'de Türkiye'ye dönen Sahillioğlu doçentlik çalışmalarına başladı ve 1965'te "Bir Asırlık (1640-1740) Osmanlı Para Tarihi" başlıklı doçentlik tezini tamamladı. Artık fakültenin iktisat tarihi derslerini veriyor ve doktorada da iktisat tarihi seminerlerini yönetiyordu. Yine de en fazla zaman geçirdiği yer Osmanlı Arşivi'ydi. Arapça ve Fransızcadaki yetkinliği onu uluslararası akademik platformlara taşıyor ve çok seçkin bir akademik çevrenin üyesi yapıyordu. Sofya (1966), Londra (1967 ve 1979), Amman (1971 ve 1974), Princeton (1974), Filibe (1977), Paris (1976), Riyad (1977), Tunus (1977), Kahire (1977), Edinburg (1978), Şam (1978), Trablusgarb (1979), Sicilya (1979) ve Beyrut (1983)'ta sempozyum, konferans ve kongrelere katıldı. Üniversiteden izin alarak 1 Temmuz 1976'dan itibaren dört aylık bir seyahat programladı ve İtalya, Cezayir, Fas, Tunus, Mısır, Suudi Arabistan, Irak ve İran'ı kapsayan akademik bir tur yaptı. Bir yarıyıl Kıbrıs'ta ders verdi. Burada Roma ve Yunan İktisadi Tarihi dersini okuttu. Yine 1982 yılında Libya'ya giderek bir ay Trablusgarb'da Libya Cihad Araştırma Merkezi'nde çalıştı.

Halil Sahillioğlu, 10 Mayıs 1974'te profesör oldu.[3] Profesörlük takdim tezi aşağıda etraflıca üzerinde durulacak olan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sıvış Yılı Buhranları"dır. Profesörlük başvuru dosyasında biri takdim tezi olmak üzere 34 eser sunulmuştur. Sabri Ülgener, Feridun Ergin, Lütfi Güçer, Sebahattin Zaim ve Metin Kutal'dan mürekkep jüri hocanın profesörlüğüne oybirliğiyle karar vermiştir.

1983-84 akademik yılını geçirmek üzere Ürdün Yarmuk Üniversitesi Edebiyat, Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi'ne misafir öğretim üyesi olarak gitti. Bu görevlendirme bir yıl uzatıldı ve hoca 1984-85'i de orada geçirdi. Burada Yakınçağ Arap Tarihi ve İslam Ekonomisi dersleri verdi.

Akademik yaşamının tamamını geçirdiği ve 38 yıl hizmet ettiği üniversitesinden 1.7.1991'de yaş haddinden emekli oldu ama akademik çalışmalarına ve arşivdeki araştırmalarına devam etti. Son döneminde IRCICA onun yeni adresi oldu. Önemli kitap ve derlemelerini de bu dönemde yayınladı.

1953 yılında Behiye Hanım'la evlenen Prof. Sahillioğlu ömrünün altmış yılını sevgili eşiyle beraber geçirdi. Oğlu Mehmet Güneş ve kızı Gamze Gül onlara yolculuklarında eşlik ettiler. Bu yolculukta kimi sağlık sorunları yaşadı. Özellikle geçirdiği bypass ameliyatı onun için bir dönüm noktası oldu. Zamanla bacaklarında sorun yaşamaya başladı ve giderek eve mahkûm oldu. Nihayet 15 Mart 2012 tarihinde hayata gözlerini yumduğunda, arkasında binlerce öğrenci, kendilerine hakkı geçmiş yüzlerce tarihçi, onlarca kitap ve makale miras bıraktı. Bir de yeri hiçbir zaman doldurulamayacak büyük bir boşluk.

KİŞİLİĞİ

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nu anlatmak için kullanılabilecek en iyi sıfat mütevazı olsa gerektir. Bu davranış olarak da, yaşam biçimi olarak da öyledir. Hiçbir kibir emaresi taşımaksızın bir yüksek lisans öğrencisine veya meşhur bir bilim adamına aynı şekilde davranırdı. Tebessümü yüzünün bir mütemmim cüzü gibiydi. Kimseyi incitmez, bağırıp çağırmaz, hatta neredeyse yüksek sesle bile konuşmazdı.

Hocanın bir başka özelliği diğerkâm oluşuydu; yardımseverdi. Denilebilir ki, Osmanlı Arşivi'ne bir şekilde yolu düşüp de hocadan bir kelime öğrenmeyen kimse yok gibidir. Osmanlı Arşivi belgeleri konusundaki fevkalade yetkinliği hocayı arşiv araştırmacılarının gözünde Hızır mesabesine taşımıştır. Herkes okuyamadığı yazıyı hocaya okutur, araştıracağı konuyla ilgili nereye bakması gerektiğini ona sorardı.

Uyumluydu, çatışmacı bir kişiliği ve tarzı yoktu; yol göstericiydi. Eleştirilerini nazik ve kibar bir dil ve üslupla yapardı. Bunda zamanında kendi çektiği sıkıntıları genç biliminsanı adaylarının çekmesini istememesi de etkili olmalıydı.

Araştırmacı yanı öğretici yanından daha öndeydi. Genel olarak iktisat tarihi, özel olarak Türk iktisat tarihi konusunda geniş malumat sahibiydi. Ama en çok da Osmanlı Arşivi konusunda yoğunlaşmıştı. Nereden bakılırsa bakılsın Osmanlı Arşivi'ne vukufiyet bakımından gelmiş geçmiş bir elin parmakları kadar insandan biriydi. Bu vukufiyet onu daha çok araştırmaya sevk etmişti. Bununla birlikte düzensiz not tutar, yazarken de aşırı titiz davranmazdı. Derslerinde anlattıkları son derece özel bilgiler olmasına rağmen hocalığı teatral değildi, sakin bir tarzı vardı.

Anlatılan kişilik yapısı akademik çalışmalarında da kendisini gösterirdi. Yazılarında çok iddialı bir üslubu tercih etmez, onca donanımına rağmen ihtiyatlı bir dil kullanırdı. Bir iki istisnası olsa da büyük genellemelerden kaçınır, spesifik noktalara yoğunlaşır, mevzi hükümler verirdi. Her daim dediklerinin altını doldurma kaygısı vardı. O kadar ki, çalışmalarının dipnotlar kısmının yer yer metin kısmından daha öne geçtiği görülür. Modelleme yapmaz, büyük denklemler kurmaktan kaçınırdı.

İnsana değer verirdi. Onun bu yaklaşımı akademik çalışmalarında da karşılığını bulurdu. Bir esnaf, bir tüccar, bir mültezim, bir sarraf, bir köle anlatılırken bu figürleri nesneleştirmez, onların insan yanını vurgulardı. Vergi toplayan, kumaş üreten, mal satan insanın hikâyesi önemliydi onun için.[4]

Hataylı olmasından kaynaklanacak ki üstün bir yemek kültürü vardı. Yemek yemeyi severdi. Son yıllarında kimi sağlık problemleri nedeniyle her şeyi yiyemezdi, ama asistanlarını yanına alır onları yemeğe götürür, onlara yemek kültürü konusunda bir şeyler anlatırdı. Bu aslında onun başka bir özelliğinin yansıyan yüzü-

dü; maddi anlamda cömert olduğu gibi, ilmi anlamda da cömertti.

ESERLERİ

Halil Hoca'nın akademik çalışmaları belli istisnalar paranteze alınacak olursa temel itibariyle Türk iktisat tarihiyle alakalıdır. Türk iktisat tarihinde de hemen hemen her alanda çalışmaya imza atmıştır. Paradan ticarete, tarımdan sanayiye, maliyeden nüfusa, mültezimden köleye, ilh. uzanan geniş bir yelpazede eser vermiştir. Yine eserleri pür akademik prestijli periyodiklerde yayınlandığı gibi daha mütevazı yerlerde yayın yaptığı da görülür. *İktisat Fakültesi Mecmuası, Türk Tarih Kurumu Belgeler, Vakıflar Dergisi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* gibi pür akademik yayın yapan mecraların yanında, bugünkü söyleyişle bir anlamda popüler tarih dergisi olarak nitelenebilecek *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, yerel bir karakter arz eden Bolu *Çele* dergisi onun en çok imzasının yer aldığı yayınlardır. Yine Arap dünyasında yayınlanan Libya merkezli *Eş-Şehid*, Tunus merkezli *Mağrib Tarih Dergisi, Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Arapça yayınlarının yer aldığı akademik muhitlerdir. Ansiklopedi maddeleri bir başka kategoriyi oluşturur ki *İslam Ansiklopedisi* ve *Yurt Ansiklopedisi* madde yazdığı ansiklopediler olmuştur. Tezleri, kitapları, makaleleri, tebliğleri, konferansları, araştırma notları, tercümeleri, tanıtım yazıları onun akademik portföyünü teşkil ederler.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu kürsüde.

Kabaca bir tasnif yapacak olursak para ve fiyatlar, maliye ve bütçeler, sanayi ve ticaret, tarım, vakıf başlıkları onun çalışmalarının hepsini olmasa da önemli ve büyük bir kısmını kuşatacak belli başlı alanlardır.

Para Tarihi

Halil Hoca'nın çalışmalarında başat yeri para konusunda yaptığı çalışmalar almaktadır.[5] 1958 yılında doktora tezi olarak sunduğu "Kuruluştan XVII. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme" adlı çalışması, uzun çalışmaların verimli bir mahsulü olarak zengin arşiv malzemesine dayanan sağlam bilgilerle bu alana önemli yenilikler getirmiştir. Bir giriş, iki ana bölüm ve eklerden oluşan tezin giriş bölümünde Osmanlı para sistemi hakkında genel bilgi verilmiş, ayrıca paralarla ilgili ağırlık ölçüleri sistemi açıklanmıştır. Birinci bölümde Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde tedavül eden yerli ve yabancı paralar anlatılmıştır. İkinci bölümde farklı ülke paralarının ayar ve vezin farklılıklarının neden olduğu uluslararası para ve kıymetli maden hareketleri incelenmiştir. Yine bu bölümde ele alınan bir başka önemli mevzu develüasyon meselesidir. Eklerde darphanelerle ilgili oldukça etraflı bilgi sunulmuştur.[6]

Doktora tezinden yedi yıl sonra hazırladığı "Bir Asırlık (1640-1740) Osmanlı Para Tarihi" başlıklı doçentlik tezi doktora tezinin bir devamı niteliğindedir. Bu inceleme de aynen doktora tezi gibi bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte 1640 öncesinin Osmanlı para tarihi ve para politikasının bir özeti yapılmaktadır. Birinci bölümde milli paranın ihlal edildiği mağşuş paralar devri olarak 1640-85 alt dönemi ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise 1685- 1740 dönemi milli paraya dönüş evresi olarak anlatılmaktadır.[7]

Bu çalışmaların üzerinden yarım asırdan fazla geçmiş olması ve çok sayıda çalışma yapılmış olmasına rağmen hâlâ basılmayı ve daha geniş bir kitleye ulaşmayı beklemektedir.

Mali Tarih

Halil Sahillioğlu'nun en özgün çalışmalarından biri, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sıvış Yılı Buhranları" başlıklı araştırmasıdır. Bu çalışma aynı zamanda hocanın profesörlük takdim tezidir. Çalışmayı, 4-6 Temmuz 1967 tarihlerinde Londra'da toplanan Orta ve Yakın-Doğu İktisat Tarihi Konferansı için tebliğ olarak hazırlamıştır. Tebliğ konferansta büyük ilgi görmüş ve bu ilgi nedeniyle Fransa'da yayınlanan *Annales (Economies Societes Civilisations)* dergisi, konferans bildirilerinin yayınını beklemeden bu çalışmayı "Annes Sivis et Crises Monetaires dans l'Empire Otoman" başlığıyla yayınlamıştır.[8] İki yıl sonra da *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sıvış Yılı Buhranları" başlığıyla yayınlanmıştır.[9] İngilizce olarak Londra Konferansı'nın bildiri kitabında, İlter Turan çevirisiyle, "Sivis Year Crises in the Ottoman Empire" ismiyle,[10] Arapça olarak da Abdülcelil Et-Temimi tarafından çevrilerek *El-Mecelletü't-Tarihiyyetü'l-Mağribiyye* dergisinde yayınlandı. Son olarak Türkçe basımı *Cogito* dergisinin 22. sayısında tıpkıbasım olarak da yayınlandı.[11]

Sahillioğlu'nun oldukça ses getiren bu incelemesi *Journal of Economic and Social History of the Orient* dergisinde Claude Cohen (C. VI, 1971, S. 1, s. 77); *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*'de Fritz Steppat (C. XXX, 1972, S. 1, s. 155); *Annales*'de Andre Miquel (C. 28, 1973, S. 3, s. 63) üzerinde durmuş, İslam tarihiyle ilgili seçme bibliyografyalara yer veren *Abstracta Islamica: Bibliographie selective des etudes islamiques*'in 24. sayısında (1970) Fransızcasını, 25. sayısında (1971) da Türkçesini zikretmiştir.

Hoca, İslam devletlerinin kültürel bir mirası olarak Osmanlıların da kameri

Sahillioğlu'nun yayınlanmış yedi kitabı bulunmaktadır

1) *İktisat Tarihi: İlk ve Orta Çağlar*, 1. Baskı, 1986, 2. Baskı, İstanbul, Filiz Basımevi, 1989.

2) *Türkiye İktisat Tarihi Bazı Kurum ve Kavramlar*, İstanbul Menteş Yayınevi, 1989.[13]

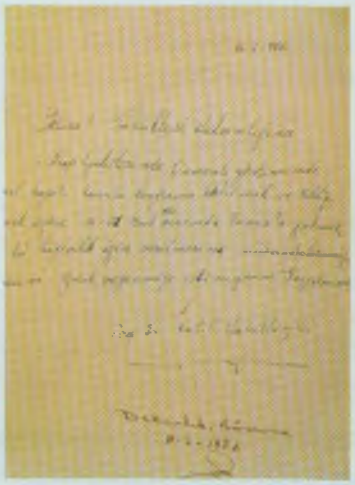
3) *Studies on Ottoman Economic and Social History*, IRCICA Yayını, İstanbul, 1999.

4) *Min Tarikh Al-Aqtar Al-Arabiyya Fi'l-Ahd Al-Uthmani (Buhuth wa wasaiq wa qavanin)*. (On the History of Arab Countries during the Ottoman Period), IRCICA Yayını, İstanbul, 2000.

5) *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E. 12321 Numaralı Mühimme Defteri*. IRCICA Yayını, İstanbul, 2002.

6) *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, IRCICA Yayını, İstanbul, 2004.

7) *Al-Bunya Al-Iqtisadiyya wa'l-Idjtimaiyya li Madinat Dimashq fi'l-Qarn Al-Sabi Ashar* (Social and Economic Structure of the City of Damascus during the XVIIth Century the Awarız Defter No. 977), IRCICA Yayını, İstanbul, 2005.

Sahillioğlu'nun el yazısı.

Para tarihiyle alakalı olarak öne çıkan diğer çalışmaları:

1) "Bir mültezim zimem defterine göre XV. yüzyıl sonunda Osmanlı darphane mukataaları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 23, Sayı 1-2, s. 145-218.

2) "XVII. Asrın ilk yarısında İstanbul'da tedavül eden sikkelerin raicı", *TTK Belgeler*, Cilt I, Sayı 2 (1964), s. 228 - 233.

3) "Osmanlılarda Narh müessesi ve 1525 yılı sonunda İstanbul'da fiyatlar", *BTTD*, Sayı 1

4) (Ekim . 1967), s. 36-40; 2(Aralık 1967), s. 54-56; 3 (Kasım 1967) s. 50-54.

5) "Fatih'in son yıllarında bakır para basılması ve dağıtılmasıyla ilgili belgeler", *BTTD*, Sayı 6 (Şubat 1968), s. 72- 75.

6) "Osmanlı para tarihinde dünya para ve maden hareketlerinin yeri, 1300-1750", *Gelişme Dergisi*, ODTÜ, Ankara, Türkiye İktisat Tarihi Üzerinde Araştırmalar Özel Sayısı, 1978, s. 1-38.

Mali tarihle ilgili çalışmaların çoğunluğu bütçe ve vergilerle ilgilidir:[14]

1) "1524-1525 Yılı Osmanlı Bütçesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 41, Sayı 1-4.

2) "Osmanlı idaresinde Kıbrıs'ın ilk yılı bütçesi", *TTK Belgeler*, Cilt IV, Sayı 7-8 (1967), s. 1-4.

3) "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu hazine gelir ve giderleri" *VIII. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, Cilt II, s. 1389-1406, ek 471-476.

4) "16. Yüzyıl Şam ili bütçeleri", Uluslararası I. Biladü'ş-Şam Kongresi Beyrut 1974 baskısı, s. 497-524.

5) "XVII. Yüzyıl sonunda Bolu livası sürsat bedeli", *Çele*, Sayı 11 (Ocak 1964).

6) "Bolu'dan tahsil edilen bazı vergilerle bunların nisbetleri", *Çele*, Sayı 29 (Ağustos 1965).

Ticaret tarihi

Ticaret alanında yaptığı çalışmalar içinde gümrük tarifeleri, limanlar, deniz ticareti ve tüccarlar belli başlı alt başlıkları oluşturur:

1) "1763 te İzmir limanı ihracat gümrüğü ve tarifesi", *BTTD*, sayı 8 (Mayıs 1968), s. 53-57.

2) "Bir tüccar kervanı", *BTTD*, sayı 9 (Haziran 1968), s. 63-69.

3) "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin ticari imkânları", *BTTD*, S. 13, (Ekim 1968), s. 60.

4) "Bolu, Amasra önünde bir deniz kazası ve ticaret tarihi kaynağı olarak deniz kazaları", *Çele*, Sayı 16 ve 17 (Temmuz, Ağustos 1964).

5)"17. yüzyılda ticaret yollarının değişmesi ve Trablusşam ile İskenderun limanları rekabeti", Uluslararası II. Biladü'ş-Şam Kongresi, Şam, Edebiyat Fakültesi yayını, 1978, Cilt 1, s. 139-155.

6) "15. Yüzyıl Sonunda Hindistan'da Osmanlı Tacirleri", *Osmanlı*, Cilt 3 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 77-78.

SANAYİ TARİHİ

Sanayi tarihi içinde de daha çok esnaf faaliyetleri öne çıkar:

1) "XVIII. Yüzyıl ortalarında sanayi bölgelerimiz ve ticari imkânları", *BTTD*, Sayı 11 (Ağustos 1968), s. 61-65.

2) "XVII. Yüzyılda sırmakeşlik ve altın-gümüş işlemeli kumaşlarımız", *BTTD*, Sayı 16, (Aralık 1968), s. 48-52.

3) "Esnaf cemiyetleri içinde usta-kalfa çekişmesi", *BTTD*, Sayı 17 (şubat 1969) s. 58-61.

4) "Bolu'nun kasapları ve et narh fiatları ", *Çele*, Sayı 13 (Nisan 1964).

5)"XV. Yüzyıl sonunda Bursa'da dokumacı köleler", Atatürk Konferansları, VIII, 1975.

TARIM TARİHİ

Tarım çalışmaları Sahillioğlu'nda ağırlıklı bir yere sahip değildir. Daha çok kamu maliyesi açısından tarım çalışmalarını izlemek mümkündür:

1) "Sivas Mufassalı Mukaddimesi Neşri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 10.

2) "Zeamet", *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 3, İstanbul, 1986, s. 477-479.

3) "1513 yılında Rum eyâletinde şüpheli timâr sahiplerine ait liste", Jean -Louis Bacque- Grammont'tan çeviri (Lutfi Güçer'le). *Ömer Lutfi Barkan'a Armağan*, Cilt 41, Sayı 1 - 4 (Eylül 1982-Ekim 1983), Güçer, s. 163-166, Sahillioğlu, 166-176.

4) "Osmanlı devrinde toprak tasarrufu hakkı devri uygulaması ve Bolu'dan bir örnek", *Çele*, Sayı 23, (Şubat 1965).

5) "İkinci Keykavüs'ün bir mülknamesi", *Vakıflar Dergisi*, Cilt VIII (1969), s. 57 - 74.

ay yılı üzerinden hesaplanan ve 354 günden oluşan hicri takvimi kabul ettiklerini, devlet maliyesi içinde önemli bir ağırlığı olan ulufeleri bu takvim yılına göre ödediklerini, fakat imparatorluğun yayıldığı iklim kuşağı bakımından devlet gelirlerinin mevsimlere bağlı olarak ve miladi takvimin dayandığı 365 günlük güneş yılının aylarına göre oluştuğunu, böylece çifte bir kronolojiye dayanan Osmanlı maliyesinde 354 günlük gelir bütçesiyle 365 günlük gider bütçesinin uzun sürede personel harcamalarının gecikmeyle ödenmesi şeklinde ortaya çıkan bütçe açıklarının önemli krizlere yol açtığını iddia eder.

Bu çalışma hem analitik oluşu, hem de bir hipoteze sahip olması itibariyle iddialı bir çalışmadır. Yukarıda gördüğü alakadan bahsedilmekle beraber kimi eleştirileri de eklemek gerekir. Mali krizlerin sıvış yıllarına tekabül ettiği iddiası iyi bir teste tabi tutulmalıdır. Öte taraftan Osmanlı mali bürokrasisi bu problemi çok ciddiye de almamıştır. Bu noktalardan eleştiriye açık olsa da makale 16. ve 17. yüzyıl Osmanlı mali tarihine ait oldukça zengin bir malzeme sunmaktadır.[12]

DİPNOTLAR

1 Şevket Pamuk, "Osmanlı Para Tarihi ve Halil Sahillioğlu'nun Çalışmaları", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2006, s.59.

2 Aynı tarihte üç kişi asistanlığa başladı ve bu asistanların arkadaşlıkları hep devam etti. Bunlar Halil Sahillioğlu, sonraları ikisi de Türkiye'nin en ünlü iktisatçılarından olacak Gülten Kazgan ve Yorgi Dimitriyadis (Demir Demirgil)'dir.

3 Bu dönemlerde akademik kadro atamaları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaktaydı. Dolayısıyla hocanın doçentlik atamasının da, profesörlük atamasının da altında dönemin devlet yöneticilerinin adı yer almaktadır. Mesela profesörlük atama kararının altında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan Bülent Ecevit ve Milli Eğitim Bakanı Metin Üstündağ'ın imzaları bulunmaktadır.

4 Suraiya Faroqhi, "Uzun Vadeli Gelişimlerin Zorlamalarıyla Boğuşan Bireyler: Halil Sahillioğlu'nun Çalışmalarında Mültezim, Tüccar ve Köleler", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2006, s.51.

5 Bu anlamada, yayınlanan bir çalışmada kendisiyle ilgili bölüme "Paranın Tarihçisi: Halil Sahillioğlu" üst başlığının verilmesi manidardır. Bkz: *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2006, s. 49.

6 Tahsin Özcan, "Osmanlı Para Tarihi Üzerine Asırlık Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (TALİD), Türk İktisat Tarihi Sayısı, S. 1, İstanbul, 2003, s. 443-448.

7 Özcan, aynı yer.

8 *Annales*, vol. 24, No: 25, September-October 1967, s. 1070-1091.

9 "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sıvış Yılı Buhranları", Cilt 27, sayı 1-2 (1969), s. 75-111.

10 "Sivis Year Crises in the Ottoman Empire", Studies in the Economic History of the Middle East from Rise of Islam to the Present Day, Edited by Michael A. Cook, London, Oxford University Press, 1970, s. 230-252.

11 Tevfik Güran, "Sıvış Yılı Krizleri", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2006, s.57.

12 Güran, agm., s. 58.

13 Halil Sahillioğlu'nun hayatı ve çalışmaları ve özellikle Türk iktisat tarihi kitabıyla ilgili bir değerlendirme konusunda ilk derli toplu çalışma için bkz: Mehmet Tekin, "Prof. Dr. Halil Sahillioğlu: Çalışmaları, Bibliyografyası ve 'Türkiye İktisat Tarihi' ", *Güneyde Kültür*, C. II, S. 20, s. 2-9.

14 Ahmet Tabakoğlu, "Bir İktisatçı-Tarihçi Olarak Halil Sahillioğlu", *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, İstanbul, 2006, s.67-71.

MEHMET GENÇ İLE HALİL SAHİLLİOĞLU ÜZERİNE SÖYLEŞİ

SÖYLEŞİ: KAHRAMAN ŞAKUL

Biz bu söyleşide sizinle rahmetli hocamız Halil Sahillioğlu ile ilgili konuşmak istiyoruz. Onunla fakültede (İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi'nde) tanışmanız nasıl oldu?

1960'ın ortalarına doğru fakülteye girdim. O zaman Halil Bey zannederim Fransa'da idi. Doktorasından sonra bir iki seneliğine gitmişti. Halil Bey'in anadili Arapça idi. Fransızcası da iyiydi. Okur, yazar ve konuşurdu. Arapça anadili olduğu için Osmanlı metinleri üzerindeki tasarrufu, hâkimiyeti de çok iyiydi. Aynı zamanda meraklıydı da... Yani arşivdeki eski metinleri okumak herkes için zordur. Uzmanlarının bile okuyamadığı çok olurdu. Halil Bey en iyi okuyanlar arasındaydı. Zorlananlar gidip ona sorarlardı. O zamanlar 09-17 mesaisi içerisinde arşivden faydalanırdık. O kısıtlı zamanda da insanlara yardım etmek pek kolay bir şey değildir. O hiç şikâyetçi olmadan herkese belge okuma konusunda yardım ederdi.

Ben 1990'ların sonunda ilk kez arşive girdiğimde kendisinin eski arşivin okuma salonunda, en öndeki masada oturup düzenli çalıştığını hatırlarım. Gerçekten de yardımseverdi. Saatlerce masasında oturup defter okur; eski usul, kurşunkalemle notlar alırdı. Kendisi iktisat tarihçisi diye bilinse de aslında tıp alanında da, sosyal alanda da çalışmaları var, değil mi?

Tabii, fakülte *Annales* (*Annales d'Histoire Economique et Sociale*) dergisine aboneydi. Halil Bey gazete okur gibi *Annales* dergisini kıraat ederdi. İngilizce de bilirdi. *Annales* ekolünü beğenirdi. Çalışmalarında büyük tesiri olmuştur. *Annales*'de makaleleri de yayınlanmıştı o zamanlar. Bir ara Bolu'da çıkan *Çele* dergisinde hep o dediğiniz türden yazılar yazardı.

Tüm o çalışmalar yayınlanacak mı acaba?

Tüm makalelerinin toplanması şart... Bugün o dergilere ulaşmak müşküldür. Halil titiz adamdı. Makalelerini dosyalar, saklardı. Yayınlamak istediler bir ara ama "onlarda düzeltmeler yapmam lazım" dedi, öyle kaldı o iş. Şimdi hakkın

rahmetine kavuştuktan sonra belki tekrar öyle bir proje yaparlar.

Akademik yayınlar dışında neler okurdu, hatırlar mısınız?

Benim zevklerim, rahmetli Barkan'ın ve Halil Bey'in zevkleri farklıydı. Ben Çehov, Gogol okurdum. Egzistansiyalizmi takip ederdim. Halil Bey polisiye romanlara meraklıydı. O tip şeyleri severdi.

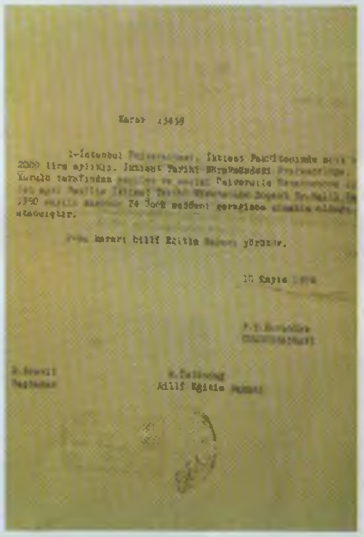
Memleket meseleleri hakkında konuşur muydunuz? Fransa ve Ürdün gibi yabancı memleketleri ve oradaki üniversiteleri gördüğü için acaba hiç karşılaştırma yapar mıydı?

Halil Bey kendi halinde bir adamdı. Öyle siyasetten pek konuşmaz, 'okulumuzda şu lazım, bu eksik' demezdi pek. Vaktini kendi işine vakfeden bir adamdı.

Doktora öğrencileriyle ilişkileri nasıldı? Onlara ne önerirdi?

Hem sağdan hem soldan her öğrencide iyi intiba bırakırdı. Çok sevecen ve yardımcı bir hocaydı. Öyle asistanlarla arasına mesafe koyma, tepeden bakma gibi şeyleri yoktu. Fıtraten klasik, liberal, hümanist çizgide bir adamdı. Kibardı, beyefendiydi. Bizim İslam'da kul hakkı çok mühimdir. O üzerinde kul hakkı kalmadan göçüp giden nadir insanlardandır. Değerli bir dosttu. Rahmetli Halil Hoca aslen bir iktisatçı ve bankacıydı. Onu, ber-hayat, Gülten Kazgan'a soracaksınız. Anılarında olması lazım. Gülten Hanım, ben ve Halil Bey 1965'lerden 1980'e kadar fakültede aynı odayı paylaştık.

Geçenlerde Şükrü Hanioğlu "Hoca Halil Sahillioğlu'na Saygı" başlıklı bir yazı kaleme aldı [01/04/2012 tarihli *Sabah* Gazetesi]. Orada 'Yeni İktisat Tarihi' denilen (*Cliometrics*) devrimin Türkiye'deki yansımaları gibi değerlendiriyor Halil Hoca'nın çalışmalarını. Batı'da iktisat tarihçilerinin tarihten ekonomi bölümlerine geçmeleri sonucunu doğurmuş bu devrim. Türkiye'de ise bu durumun daha erken bir tarihte ortaya

Sahillioğlu'nun profesörlük atama kararında Bülent Ecevit ve Fahri Korutürk'ün imzaları bulunuyor.

çıktığını Halil Hoca örneğinde saptamakta...

Amerika'da Fogel [*Robert William Fogel*] gibi isimler çok önemli. Bir nevi 'tarihte şöyle olsa ne olurdu' türünden *counter-factual* şeyler, tarih modellemeleri yapmışlardı. Mesela, demiryollarının Amerikan ekonomisinin büyümesindeki rolünü ölçmek için böyle hipotetik modellerle aslında demiryollarının Amerikan ekonomisinin büyümesinde çok da katkı yapmadığını göstermişti [*Railroads and American Economic Growth: Essays in Econometric History*, 1964]. *Journal of Economic History* dergisi mühimdi Amerika'da. On sene sonra İngiltere'de de bu çizgi ortaya çıktı. Bazen aynı dil konuşulsa da kültür aktarımı kolay olmuyor. Türkiye'de daha farklıydı. 1970'lere kadar iktisat tarihi çok matematik, rakam ağırlıklı değildi. *Annales* ekolü Halil Bey üzerinde daha tesirliydi.

Halil Hoca genellemelerden kaçması, ayrıntılı çalışması ama sade bir dil kullanmasıyla tanınıyor. Dolambaçlı ifadelerden kaçınmış. Rahmetli Barkan ile onu nasıl karşılaştırırsınız?

Barkan felsefe kökenliydi. Belki ondan dolayı büyük modeller onu cezbederdi. Yoğun anlamlı cümleler kurmayı severdi. Yaratılışları farklıydı. Halil Bey daha ziyade bir Ortaçağ âlimi gibi, derviş-mezhep bir adamdı.

Sizce Halil Hoca'nın çalışmalarının değeri yeterince biliniyor mu?

Özellikle Şevket Pamuk'un çalışmaları sayesinde onun çalışmaları artık daha yakından biliniyor. Halil Bey Ortaçağ âlimi gibi çalışmalarını yapar, yayınlama gereği bile duymazdı. Para üzerine olan çalışmaları doktora tezi, doçentlik tezi olarak kaldı. Pamuk'un bunları yeniden değerlendirmesiyle bunlar daha iyi bilinir oldu.

Peki, kendisi hayattayken kıymeti bilindi mi sizce?

Öyle demek zor... Akademisyen maaşıyla geçinmek o zamanlarda da kolay değildi. Maddi zorluklar sebebiyle Ürdün'e gidip 3-4 sene kaldı [Ürdün Yarmouk Üniversitesi'nde 3 sene "İslam Ekonomisi Tarihi" dersini vermiştir]. Dönüşte o parayla ev alabildi. Tabii, tek kişi ile bilim olmaz. Grup ile olur. Barkan daha 1940'larda Mühimme defterleri ve Ahkâmların okunup basılması gerektiğini söylemişti. Halil Bey Osmanlıcayı çok hızlı okurdu. O zamanlar öyle projeler gerçekleştirilebilseydi Halil Hoca'nın çok yardımı olurdu. Şimdi bile yapılamıyor. Hâlbuki Avrupa'da bu tür kaynakların basılması 19. asırda bitirildi. Şimdi bu kaynaklar üzerine düşünüp kafa yoruyorlar. Biz daha oralarda değiliz. Bir tane öyle Mühimme yayınlayabildi, Halil Bey IRCICA'nın desteğiyle... [1] O manada fırsat kaçtı.

Çok teşekkür ederiz. Söyleşimizi bitirirken başka değinmek istedikleriniz var mı?

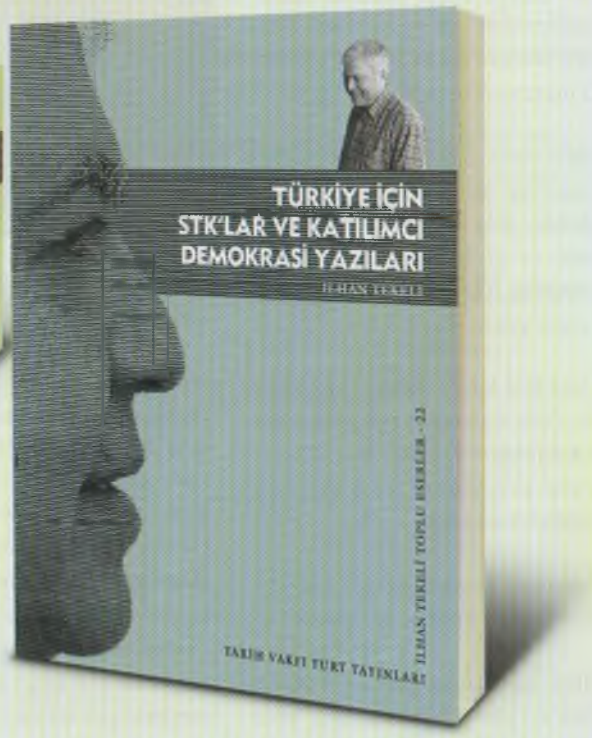
Halil Bey çok eski dostumdu. Vefatı beni çok üzdü. Son derece kibar, güler yüzlü, yardım sever, mütevazı bir zattı. Allah'tan rahmet diliyorum.

DİPNOT

1 Halil Sahillioğlu'nun IRCICA desteğiyle yayınladığından bahsedilen Mühimme. *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E.12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. Halil Sahillioğlu, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2002.

İLHAN TEKELİ
TOPLU ESERLER - XXII

XXII. Kitap

TÜRKİYE İÇİN STK'LAR VE KATILIMCI DEMOKRASİ YAZILARI

Tekeli, 22. kitabına aldığı yazılarda, değişik yükümlülükler aldığı STK'lar ve yerel yönetimler alanında kendi öyküsünü anlatırken, bu alanları anlama ve kuramsallaştırma çabalarını sergilemeye çalışıyor. Bu bağlamda kitapta, Tarih Vakfı'nın kısa bir öyküsü, 1996 yılı Habitat Zirvesi deneyimleri, Türkiye'de STK'lar alanındaki hukuki düzenleme sorunları ve bu alan için etik öneriler, yönetim kavramının yanı sıra yönetişim kavramının yükselişi, yerel demokrasinin kavramlaştırılması ve geliştirilmesi için öneriler, yerel demokrasinin kalitesinin geliştirilmesi için yerel yönetimler ve STK'ların bütünleşmesi gerekliliği, çok kademeli yönetişim konuları ele alınıyor. Kitabın son bölümünde "onurlu bir yaşam biçimi için" aktif yurttaşlık, yerelliği merkeze alan bir siyasetin olanaklılığı ve getireceği üstünlük araştırılıyor. Temsili demokrasinin sıfır toplamlı siyaset anlayışının aşılma yolları üzerinde duruluyor. Temsili demokrasi ve katılımcı demokrasinin birlikte var olabilmesinin koşulları temellendirilmeye çalışılıyor.

I. Kitap
BİRLİKTE YAZILAN VE ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

II. Kitap
TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK VE BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

III. Kitap
GÖÇ VE ÖTESİ

IV. Kitap
CUMHURİYETİN BELEDİYECİLİK ÖYKÜSÜ

V. Kitap
KÜLTÜR POLİTİKALARI VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA DOĞAL VE TARİHİ ÇEVREYİ KORUMAK

VI. Kitap
KENTSEL ARSA, ALTYAPI VE KENTSEL HİZMETLER

VII. Kitap
AKILCI PLANLAMADAN, BİR DEMOKRASİ PROJESİ OLARAK PLANLAMAYA

VIII. Kitap
MODERNİZM, MODERNİTE VE TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA TARİHİ

IX. Kitap
İSTANBUL VE ANKARA İÇİN KENT İÇİ ULAŞIM TARİHİ YAZILARI

X. Kitap
MEKANSAL VE TOPLUMSAL OLANIN BİLGİBİLİMİ YAZILARI

XI. Kitap
SANAYİ TOPLUMU İÇİN SANAYİ YAZILARI

XII. Kitap
GÜNDELİK YAŞAM, YAŞAM KALİTESİ VE YERELLİK YAZILARI

XIII. Kitap
KONUT SORUNUNU KONUT SUNUM BİÇİMLERİYLE DÜŞÜNMEK

XIV. Kitap
TARİHSEL BAĞLAMI İÇİNDE TÜRKİYE'DE YÜKSEK ÖĞRETİMİN VE YÖK'ÜN TARİHİ

XV. Kitap
TÜRKİYE'NİN KENT PLANLAMA VE KENT ARAŞTIRMALARI TARİHİ YAZILARI

XVI. Kitap
TASARIM, MİMARLIK VE MİMARLAR

XVII. Kitap
TÜRKİYE İÇİN SİYASET VE DEMOKRASİ YAZILARI

XVIII. Kitap
ANADOLU'DA YERLEŞME SİSTEMİ VE YERLEŞME TARİHLERİ

XIX. Kitap
SOSYAL SİSTEM YAZILARI

XX. Kitap
KENT, KENTLİ HAKLARI, KENTLEŞME VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

XXI. Kitap
TÜRKİYE İÇİN EĞİTİM YAZILARI

Vakıf Merkezi
Eminönü Zindankapı Değirmen Sokak No15 Eminönü İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No 82/30 06420 Kızılay Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI
YİRMİNCİ YIL

60 Yıldır

Nitelikli Bilgi Elinizin Altında

AJANS PRESS

Medyadaki Gücünüz

www.ajanspress.com.tr ▸ (212) 370 1100 ▸ digitürk 540. kanal